

สภาพสังคมเมืองเชียงใหม่ก่อน พ.ศ. ๒๓๘๔

ประวัติความเป็นมาของเมืองเชียงใหม่

ลานนาไทยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งอยู่ทางภาคเหนือสุดของประเทศไทยปัจจุบัน อาณาจักรลานนาไทยเคยเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔ โดยมีกษัตริย์องค์สำคัญคือพระยามังรายเป็นผู้รวบรวมเมืองน้อยใหญ่ในพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำกกและแม่น้ำปิง สร้างเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานีในปี พ.ศ. ๑๘๓๔ อาณาจักรลานนาไทยเจริญรุ่งเรืองกลายเป็นคู่แข่งของกรุงศรีอยุธยา และอาณาจักรพุกามของพม่า ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อาณาจักรลานนาไทยเริ่มอ่อนแอลงถูกเพื่อนบ้านที่มีกำลังเข้มแข็งกว่า อันได้แก่กรุงศรีอยุธยาและพม่า ผลัดเปลี่ยนเข้ามามีอำนาจและลานนาไทยได้กลายเป็นดินแดนที่มีความสำคัญในการทำสงครามของกรุงศรีอยุธยาและพม่า

อาณาจักรลานนาไทยตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๔๔๕-๒๐๓๐) เป็นต้นมาเริ่มอ่อนแอลงตามลำดับ จนเสียเอกราชแก่พม่าในสมัยพระเมกุฏิ (พ.ศ. ๒๐๔๔-๒๑๐๔) สาเหตุสำคัญที่ทำให้ลานนาไทยเสื่อมอำนาจลงมีดังนี้คือ สาเหตุภายใน อาณาจักรลานนาไทยปกครองโดยกษัตริย์ราชวงศ์มังรายมาโดยตลอด แต่ก็จะมีปัญหาเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ตลอดสมัยที่ราชวงศ์มังรายมีอำนาจอยู่ การสืบราชสมบัตินั้นไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน เห็นได้ชัดในช่วงที่ย้ายเมืองหลวงจาก เชียงแสนกลับมาที่เชียงใหม่ การขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อมาไม่ปรากฏว่าเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่เสมอไป สุดท้ายแต่จะโปรดองค์โทน และข้าราชการขุนนางต้องเห็นชอบด้วยในกรณีที่กษัตริย์สิ้นพระชนม์ก่อนตั้งผู้สืบราชวงศ์ต่อ ไม่มีการตรากฎหมายหรือการออกกฎเกณฑ์ที่แน่นอน จึงทำให้เกิดการจลาจลแย่งชิงราชสมบัติกันอยู่เสมอ เช่นในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา (พ.ศ. ๑๔๓๑-๑๔๔๔) ถูกท้าวมหาพรหมผู้เป็นอายุกัทพมาแย่งชิงราชสมบัติแต่ไม่สำเร็จ สมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๔๔๕-๑๔๘๕) ถูกพระเจ้าเชษฐาธิราชยกทัพมาแย่งชิงราชสมบัติแต่ไม่

อาณาจักรลานนาไทย

สำเร็จเช่นกัน^๑ ปัญหาการสืบราชสมบัติ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้**บั่นทอนความมั่นคงในอาณาจักร** เพราะในตอนปลายราชวงศ์มังราย ไม่มีผู้สืบราชสมบัติในสายตรง ต้องไปเชิญเชษฐกษัตริย์จากที่เมืองอื่นมา ซึ่งหมู่พวกขุนนางข้าราชการนั้นมียอำนาจในการพิจารณาเลือกตั้งและถอดถอนกษัตริย์ได้ ฉะนั้น พวกขุนนางก็แตกแยกกันเพราะแต่ละพวกก็จะพยายามแต่งตั้งกษัตริย์ที่ตนเห็นชอบด้วย โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยพระเมืองเกษเกล้า (พ.ศ. ๒๐๖๔-๒๐๘๑) เป็นต้นมา เมื่อพระไชยเชษฐา มาครองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๐๘๔ หลังจากนี้สองปีก็เสด็จกลับกรุงล้านช้าง แล้วพวกขุนนางก็รบพุ่งกันนานถึง ๓ ปี^๒ การรบพุ่งกันครั้งนี้ทำให้ขุนนางข้าราชการทหารต้องเสียชีวิตเป็นอันมาก เมื่อพระเมกุฎี (พ.ศ. ๒๐๙๔-๒๑๐๙) เจ้าเมืองนายขึ้นครองเชียงใหม่ ก็ไม่สามารถช่วยแก้ไขสถานการณ์ให้ดีขึ้นได้ โดยเฉพาะในด้านความมั่นคงภายใน อีกทั้งประสบกับปัญหาความเดือดร้อนของประชาชน ซึ่งมีหลักฐานอ้างว่าเกิดจากการกระทำของขุนนางพม่า ซึ่งพระเมกุฎีมอบอำนาจให้ปกครองบ้านเมือง ดังนั้น เมื่อพม่ายกทัพมาตีจึงต้องเสียเอกราช

สาเหตุภายนอก การทำสงครามกับอาณาจักรต่าง ๆ ส่งผลให้ล้านนาไทยอ่อนแอด้วยการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา^๓ เป็นการขยายอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยาเกือบทุกครั้ง ยกเว้นในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๐) เท่านั้นที่ล้านนาไทยมีความเข้มแข็ง สามารถยกทัพตีหัวเมืองฝ่ายเหนือของอยุธยาได้ จนทำให้กรุงศรีอยุธยาเพิ่มความเอาใจใส่หัวเมืองฝ่ายเหนือมากขึ้น เมื่อสิ้นสมัยพระเจ้าติโลกราชแล้ว ล้านนาไทยก็อ่อนแอลง เกิดความแตกแยกในหมู่ขุนนางและปัญหาการครองราชย์ ในสมัยพระไชยราชาธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๐๗๗-๒๐๘๔) ได้ยกทัพไปตีเชียงใหม่ถึงสองครั้ง^๓ จะเห็นได้ว่าเมื่อเกิดช่องว่างแห่งอำนาจการเมืองในล้านนาไทย ก็จะถูกต่างชาติเข้าแทรกแซง เช่นหลังจากสิ้นสมัยพระเมืองเกษเกล้า

^๑ พระยาประจักษ์จกรจักร์, พงศาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๓๐๗-๓๑๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๒.

(พ.ศ. ๒๐๖๘-๒๐๘๑) แล้วมีปัญหาเรื่องการสืบราชสมบัติ เมืองแสนทรีและอยุธยายกทัพมาล้อมเมืองเชียงใหม่ แต่ก็สามารถต้านทานไว้ได้^๑ ในช่วงเวลาที่ลานนาไทยอ่อนแอ นั้น อาณาจักรใกล้เคียงคือพม่าก็มุ่งขยายอาณาเขตทำสงครามรุกรานอยุธยา ไทยใหญ่และลานนาไทย ซึ่งอ่อนแออยู่ก่อนแล้ว เมื่อทำสงครามกับชาติที่เข้มแข็งกว่าก็ทำให้เสียเอกราชไป

การแข่งขันระหว่างอยุธยากับพม่าในลานนาไทย จะเห็นได้ว่าอาณาจักรพม่าเมื่อพระเจ้าตะเบงชเวตี้ขึ้นมาอำนาจได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ได้ยกทัพมาตีอยุธยาแต่ก็ไม่สำเร็จ เมื่อพระเจ้าบุเรงนองขึ้นครองราชย์ทรงเห็นว่า การที่จะตีอยุธยาให้ได้นั้น ควรจะตีหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นของตนเสียก่อน เพราะจะได้ตัดกำลังของฝ่ายอยุธยาและสะดวกในการเข้าโจมตีอยุธยา การที่พม่าได้ลานนาไทยเป็นทางผ่าน แหล่งเสบียงอาหาร ทำให้พม่าสามารถตีอยุธยาได้ ในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ พม่าได้เข้าปกครองลานนาไทยในฐานะประเทศราช โดยส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ ตามแบบประเทศราช นอกจากนี้ยังต้องส่งส่วยตามที่พม่าเรียกร้องคือ ช้าง ม้า น้ำรัก แพรพรรณต่าง ๆ ทุกปี^๒ สำหรับพม่านั้น ได้เห็นผลประโยชน์ที่จะได้ในลานนาไทยมาก แต่เมื่อใดที่พม่าอ่อนแอลง ลานนาไทยก็พยายามจะแยกตัวเป็นอิสระซึ่งเป็นบางสมัยเท่านั้น

ส่วนอยุธยา ต้องการแผ่อำนาจขึ้นไปทางลานนาไทย เพราะสภาพภายในของลานนาไทย ซึ่งมีการแตกแยกในการสืบสันตติวงศ์เสมอ เปิดโอกาสให้อยุธยาเข้าแทรกแซง และต่อมาโดยเฉพาะในตอนกลางของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เมื่อเชื้อสายราชวงศ์มังรายสิ้นสุดลง มีสภาวะว่างอำนาจเกิดขึ้นในลานนาไทย การที่อำนาจภายนอกคือ พม่าและล้านช้างเข้าแทรกแซง ยิ่งทำให้อยุธยาจำต้องพยายามเข้าไปบีบบัณฑิตในลานนาไทยมากขึ้นอีก เพื่อป้องกันความปลอดภัยของอยุธยาเอง แต่ภูมิประเทศและระยะทางที่ห่างไกล ประกอบกับความไม่มั่นคงของระบบการเมืองภายในอยุธยา โดยเฉพาะสมัยอยุธยาตอนปลาย ทำให้อยุธยามีได้ประสบความสำเร็จทางลานนาไทยเท่าที่ต้องการ

^๑ พระยาประชากิจกรจักร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๑.

^๒ ปรีคณา ศิรินาม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศราชในหัวเมืองลานนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร, ๒๕๑๖, หน้า ๗๐.

ถึงแม้บางครั้งอยุธยาได้เมืองเชียงใหม่ไว้ในอำนาจ แต่อยุธยาไม่เคยเข้ามาปกครองลานนาไทยอย่างถาวรแบบพม่าได้ เมื่ออยุธยาทำสงครามมีชัยชนะแล้วกวาดต้อนผู้คนที่พ่ายแพ้ลงมาตามวิถีผู้ชนะทำต่อผู้แพ้ แต่ครั้นยกกองทัพกลับแล้ว เชียงใหม่และหัวเมืองลานนาไทยกลับตั้งตัวได้อีก หรือมิฉะนั้นพม่าก็เข้ามายึดครองหัวเมืองลานนาไทยไว้ในอำนาจสลับกันเช่นนี้เรื่อยไป อยุธยาตีลานนาไทยไว้ในอำนาจเพียงสามสมัยคือ สมัยพระไชยราชาธิราช^๑ สมัยพระนเรศวรมหาราช โดยให้พระยารามเดโชปกครองเชียงใหม่^๒ และสุดท้ายสมัยพระเจ้าปราสาททอง จากการที่อยุธยาและพม่าได้ทำสงครามกันมาโดยตลอด ลานนาไทยจึงเป็นดินแดนที่ทั้งไทยและพม่าต้องการเข้ามาปกครอง แต่ส่วนใหญ่ในสมัยอยุธยา ลานนาไทยจะตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า โดยเฉพาะในระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๒๗๔)

การปกครองของพม่าในลานนาไทยจะมีศูนย์กลางที่เมืองเชียงใหม่ เป็นเมืองที่ประทับของผู้ปกครองที่พม่าส่งมาทำหน้าที่คอยดูแลและควบคุมหัวเมืองไทยใหญ่มิให้ก่อกบฏ และเมื่อมีการทำสงครามระหว่างพม่ากับอยุธยา เชียงใหม่ก็จะทำหน้าที่ในการเกณฑ์กำลังคนและเสบียงอาหารมายังอยุธยา พันธะที่สำคัญอีกประการก็คือ เชียงใหม่ต้องเกณฑ์ส่งจากเมืองต่าง ๆ ส่งไปยังพม่า เชียงใหม่จึงกลายเป็นดินแดนที่มีความสำคัญทาง เศรษฐกิจและพุทธศาสนาทั้งของอยุธยาและพม่า? แต่อำนาจของพม่าในเชียงใหม่มิใช่อำนาจที่ถาวรหรือเป็นอำนาจที่มั่นคงตลอดเวลา ทั้งนี้เป็นเพราะว่าตัวอาณาจักรพม่าก็ได้มีความมั่นคงตลอดไป แต่มีการขึ้นลงของราชวงศ์ต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ซึ่งความวุ่นวายในพม่านั้นส่งผลในการปกครองของพม่าในอาณาจักรลานนาไทยด้วย ประกอบกับสภาพที่ตั้งของเมืองต่าง ๆ และระบบพินนาต่าง ๆ ของแต่ละเมือง กลายเป็นจุดกำลังที่ดีของเจ้าเมืองในท้องถิ่นในความพยายามสร้างสมอำนาจภายในเมืองเสมอมา พม่าก็เช่นเดียวกับกษัตริย์ราชวงศ์มังรายที่ไม่สามารถควบคุมเมืองต่าง ๆ ได้ ถึงแม้ว่าพม่าจะไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการปกครองภายในโดยตรง แต่ก็เข้าไปมีส่วนเปลี่ยนแปลงการปกครองอยู่บ้าง เพื่อให้พม่าสะดวกในการควบคุมดูแล โดยใน พ.ศ. ๒๑๕๗ พม่ามีนโยบายที่จะแบ่งแยกการปกครองลานนาไทยออกเป็น ๒ ส่วน โดยแยกเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญในเขตที่

^๑ อุษณีย์ ธงไชย, "ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและลานนา พ.ศ. ๑๔๓๔-๒๓๑๐", หน้า ๑๒๔.
^๒ ทวัญ, บัญชาหนังสือเจ้า แปล, แฟ้มที่ ๗ เลขที่ ๑๑/ง ตำนานเมืองเชียงใหม่, หน้า ๑๓.

ราบจุ่มแม่น้ำกก ออกจากเชียงใหม่ ให้เชียงแสนขึ้นตรงต่อพม่า ให้เชียงใหม่เป็นเมืองโทนไม่
มีเมืองขึ้น พม่าให้เชียงแสนดูแลเมืองต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ เมืองแพว น่าน ลำปาง ฟาง
เมืองสาด เชียงของและเมืองเทิง^๑

จากสภาพภูมิศาสตร์ของเชียงใหม่ ที่ตั้งอยู่ระหว่างมหาอำนาจคือกรุงศรีอยุธยาและพม่า
ทำให้เชียงใหม่กลายเป็นรัฐที่ถูกมหาอำนาจทั้งสองผลัดกัน เข้าครอบครองอยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่
ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นมา เมื่อถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ มหาอำนาจทั้งสองคือ
อยุธยาและพม่าเริ่มอ่อนแอลง โดยเฉพาะพม่าในสมัยพระเจ้ามังรายยอติไต่ถูกรุกรานโดยพวก
มอญปุระ ใน พ.ศ. ๒๒๖๗^๒ เมื่อบ้านเมืองพม่าไม่สงบก็เปิดโอกาสให้ลานนาไทยก่อการกบฏขึ้น
โดยในปี พ.ศ. ๒๒๗๐ เทพสิงห์ชาวลานนาไทยได้เป็นหัวหน้าต่อสู้พม่า เทพสิงห์สามารถยึด
เมืองเชียงใหม่ได้ และได้ปกครองเชียงใหม่เป็นเวลา ๑๖ เดือน ต่อมาองค์กษัตริย์เมือง
ลานช้าง ซึ่งบวชเป็นพระภิกษุอยู่วัดสวนดอกสามารถยึดอำนาจจากเทพสิงห์ได้ และตั้งตนเป็น
เจ้าเมืองเชียงใหม่ มีนามว่า เจ้าองค์คำ^๓ เชียงใหม่จึงเป็นอิสระจากการปกครองของพม่า
จนถึง พ.ศ. ๒๓๐๖

การขึ้นมามีอำนาจของตระกูลทิพย์ช้าง (เชื้อเจ็ดตน)

ในช่วงเวลา ๓๐ กว่าปีที่เชียงใหม่เป็นอิสระจากพม่านั้น ยังมีเมืองลำพูน ลำปาง
เป็นอิสระปกครองตัวเองด้วย แต่เมืองลำปางขาดเจ้าเมืองปกครองมีแต่ขุนนางข้าราชการ
เมืองลำพูนจึงเห็นเป็นโอกาสก็ได้ยกกองทัพมาตี ชาวเมืองลำปางได้รับความเดือดร้อนจึงแสวงหา
บุคคลที่มีฝีมือเข้มแข็งเพื่อเป็นผู้นำในการทำสงครามกับเมืองลำพูน ในที่สุดจึงพร้อมใจกันเชิญให้
นายพรานช้างผู้หนึ่งชื่อ ทนทานทิพย์จักร (ทิพย์ช้าง) เป็นผู้นำในการรบ เมื่อรบชนะเมืองลำพูนแล้ว

^๑ อุชฌีย์ อังไชย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

^๒ ดี.จี.อี. ฮอลส์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม ๑ แปลโดยวรุณยุพา
สนิทวงศ์ ณ อยุธยาและคนอื่น ๆ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๓๓๓.

^๓ พระยาประชาภิจักรจักร, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๕.

ได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าพระยาสุระวะฤาไชยสงคราม ครองเมืองลำปางเป็นอิสระไม่ขึ้นกับพม่าหรือไทย^๑

พระยาสุระวะฤาไชยสงคราม (ทิพย์ช้าง) มีบุตรธิดา ๖ คน ได้แก่ นายอ้าย นายชายแก้ว นายคำ นายคำภา นายพ่อเรือนและนางถม บุตรหลานพระยาสุระวะฤาไชยสงคราม ซึ่งต่อมา กลายเป็นผู้มีอำนาจปกครองเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนที่สำคัญมีดังนี้คือ ผู้ที่สืบเชื้อสายจาก นายชายแก้วมี นายกาวิละ ได้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๓๑๒-๒๓๕๖) นายคำโสม เป็นพระยาเมืองลำปาง (พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๓๗) นายน้อยธรรมได้เป็นพระยาเชียงใหม่ลำดับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๕๖-๒๓๖๔) นายดวงทิพ เป็นพระยาลำปางลำดับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๓๗-๒๓๖๔) นายหมูล่าเป็นพระยาอุปราชมืองลำปาง (พ.ศ. ๒๓๓๗-๒๓๖๖) นายคำฝัน เป็นพระยาเชียงใหม่ลำดับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๖๘) นายบุญมาเป็นพระยาลำพูนลำดับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๕๘-๒๓๗๑)

ส่วนนายพ่อเรือนลูกพระยาสุระวะฤาไชยสงครามอีกคนหนึ่ง เป็นเจ้านายซึ่งมีบุตรชาย ๓ คน สืบอำนาจต่อมาคือ นายพุทธวงศ์ได้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ลำดับ ๔ (พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๘๔) นายคำมูลเป็นพระยาราชวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๖๘) นายน้อยกาวิละเป็นพระยาบุรีรัตน์ (พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๗๐) เจ้านายในสายตระกูลที่สืบเชื้อสายมาจากพระยาสุระวะฤาไชยสงคราม นี้ต่อมาได้ทำการปกครองเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ต่อมาจนถึงสมัยที่ราชสำนักกรุงเทพฯ เข้าไปจัดการปกครองและได้ยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖

เมื่อพระยาสุระวะฤาไชยสงครามครองเมืองลำปางได้ประมาณ ๒๗ ปี ก็ถึงแก่สัญกรรม ในปี พ.ศ. ๒๓๐๒^๒ ท้าวลิ้นกางซึ่งเป็นบุตรของพ่อเมืองลำปางคนเก่าได้ยกทัพมาตีปล้นเอาเมืองคืน นายชายแก้วและนายพ่อเรือน บุตรพระยาสุระวะฤาไชยสงครามยกกำลังออกต้านทาน นายพ่อเรือน ถูกกระสุนปืนตาย นายชายแก้วผู้ไม่ได้จึงหนีไปสวามิภักดิ์ต่อพม่า ณ เมืองเชียงใหม่ พม่าจึงส่งไปเฝ้าพระเจ้ากรุงอังวะ พระเจ้ากรุงอังวะจึงโปรดเกล้าให้จัดทัพมาตีเอาเมืองลำปางคืน ในที่สุด

^๑พระยาประชากิจกรจักร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๓.

^๒องค์การคำครุสมา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔ ภาคที่ ๕, ๒๕๐๖, หน้า ๒๗๗.

นายชายแก้วก็ตีลำปางคืนได้สำเร็จ และได้ปกครองเมืองลำปาง ซึ่งตกเป็น เมืองขึ้นของพม่าใน พ.ศ. ๒๓๐๗^๑

หลังจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรวบรวมบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นแล้ว พระองค์ทรงเห็นว่าลานนาไทยเป็นดินแดนที่มีความสำคัญต่อความมั่นคงของบ้านเมือง เพราะลานนาไทยมีอาณาเขตติดต่อกับพม่า เมื่อใดพม่ามีอำนาจก็ยกทัพมาตีไทย และปราบปรามลานนาไทยเสมอ เพื่อใช้เป็นทางผ่านและแหล่งสะสมเสบียงอาหาร สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะผนวกลานนาไทยไว้ในอำนาจ เพื่อขจัดอิทธิพลของพม่าทางตอนเหนือและป้องกันพม่ามิให้รุกร้าเข้ามาตีไทยทางตอนเหนือได้ ใน พ.ศ. ๒๓๑๔ พระองค์ทรงยกกองทัพไปตีลานนาไทย แต่ไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๑๗ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้ยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ในครั้งนี้ไทยสามารถยึดเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ โดยได้รับความร่วมมือจากพระยาจำบ้าน ข้าราชการเมืองเชียงใหม่ และพระยาภาววิละเจ้าเมืองลำปางเป็นอย่างดี เมื่อเสร็จศึกสงครามแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งตั้งให้พระยาจำบ้านเป็นพระยาวิเชียรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ พระยาภาววิละเป็นเจ้าเมืองลำปาง^๒

ดังนั้น ในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ ถึงแม้ว่าลานนาไทยซึ่งเว้นจาก เชียงรายและดินแดนที่อยู่เหนือขึ้นไปตกเป็นประเทศราชของไทยแล้ว แต่ภัยสงครามจากพม่ายังคงมีอยู่อีกในช่วง ๓๐ ปีต่อมา หลังจากพม่าหมดศึกทางจีนแล้ว พม่าได้ยกทัพมาตีเชียงใหม่อีกสองครั้งคือ พ.ศ. ๒๓๑๔ และ พ.ศ. ๒๓๑๕ กองทัพไทยจะยกมาช่วยเมื่อทางเชียงใหม่ขอความช่วยเหลือไปเท่านั้น จำนวนประชากรในหัวเมืองลานนาไทยเบาบางมาก พระยาจำบ้านจึงทิ้งเมืองเชียงใหม่ให้ร้างลง ในตอนแรกพระยาจำบ้านไปอยู่กับพระยาภาววิละที่เมืองลำปาง และพยายามหาที่มั่นใหม่แต่ไม่สำเร็จ ในปี พ.ศ. ๒๓๒๒ ลำพูนก็ถูกทิ้งให้เมืองร้างอีกเมือง

^๑ พระยาประชาภิจักรจักร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๔.

^๒ องค์การคำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔ ภาคที่ ๕ ๒๕๐๖, หน้า ๒๗๗.

การที่เชียงใหม่ได้เปลี่ยนพันธมิตรจากพม่ามาเป็นไทยนั้น ในช่วงปีแรก ๆ ก็มีความขัดแย้งเกิดขึ้น จากการทำ ใน พ.ศ. ๒๓๒๑ พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าให้เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพยกไปตีเวียงจันทน์ เมื่อกลับมาในปี พ.ศ. ๒๓๒๒ เจ้าพระยาแม่ทัพทั้งสองได้แต่งกองข้าหลวง ๓๐๐ คน มาตรวจราชการทางเมืองน่าน เมืองแพร่ ตลอดมาถึงเมืองนครลำปาง ข้าหลวงไทยกลุ่มนั้นได้เที่ยวกระทำการโจรกรรม แย่งชิงสิ่งของพระราชกรณียกิจได้รับความเดือดร้อนมาก พวกนี้ร้องทุกข์ต่อพระยาการิลละเจ้าเมืองนครลำปาง พระยาการิลละไม่พอใจมาก จึงยกพวกขับไล่พวกข้าหลวงกลับลงไป ต่อมาพระเจ้ากรุงธนบุรีมีตราให้หาตัวพระยาการิลละและพระยาจำบ้านลงไป แต่พระยาทั้งสองมิได้ลงไป มีตรามาถึง ๓ ครั้ง พระยาการิลละคิดจะแก้โทษที่ทำผิด จึงยกกองทัพไปตีเมืองลอง เมืองเทิง แล้วลงไปเฝ้าณกรุงธนบุรีพร้อมพระยาจำบ้าน พระยาการิลละถูกลงโทษโดยการ เชียนและตัดขอบหูอีกทั้งถูกจำขังไว้พร้อมด้วยพระยาจำบ้าน ซึ่งถูกทำโทษในข้อหาฆ่าอุปราชาก่อนแก้วผู้เป็นหลาน ภายหลังไม่นานพระยาการิลละพ้นโทษให้ขึ้นไปตีเมืองเชียงแสนเป็นการแก้ตัว^๑

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จขึ้นเสวยราชย์ พระยาการิลละได้พาพี่น้องลงมาเฝ้า ทรงโปรดเกล้าให้พระยาการิลละเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ สถาปนายศเป็นพระยาวิชิตปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่^๒ ซึ่งหมายถึงให้พระยาการิลละรับผิดชอบในการสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นอีกครั้ง และน้องชายของพระยาการิลละคือนายคำโสมได้เป็นเจ้าเมืองลำปาง แต่พระยาการิลละก็ไม่สามารถจัดตั้งเมืองเชียงใหม่ได้ในทันที ถึงแม้พระยาการิลละได้อพยพครอบครัวชาวเชียงใหม่เดิม ซึ่งไปอาศัยอยู่เมืองนครลำปางและครอบครัวเชียงใหม่ที่ตกค้างอยู่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง ตั้งแต่คราวที่พระยาเชียงใหม่จำบ้านอพยพครอบครัวหนีศึกพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๘ ขึ้นไปด้วย แต่ครั้งเหล่านี้ยังมีจำนวนไม่เพียงพอที่จะช่วยกันซ่อมแซมและป้องกันรักษาเมืองเชียงใหม่ที่มีขนาดใหญ่และรกร้างมาเป็นเวลานานได้ พระยาการิลละจึงต้องนำไพร่พลและครอบครัวที่มีอยู่ไปสร้างที่อยู่อาศัย ทำไร่นาตลอดจนสร้างวัดวาอารามขึ้นที่ป่าข้างเป็นการชั่วคราว^๓

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

^๒ พระยาประชาภิจักรจักร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๐.

^๓ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรีย, ๒๕๑๔), หน้า ๘๘.

ในช่วงเวลานี้พระยาการีระได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะสร้างความเข้มแข็งทางทหารให้มั่นคงจนสามารถยกทัพไปตีพม่าได้ ในขั้นแรกพระยาการีระ พระยาอุปราชน้อยธรรมลังกา และพระยาบุรีรัตนคำ^๑ ได้ร่วมกันออกแสวงหากำลังคน เพื่อนำมาเพิ่มจำนวนพลเมืองของเมืองเชียงใหม่ โดยใช้วิธีการเกลี้ยกล่อมบ้านเล็กเมืองน้อยที่อยู่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำสาละวิน เขตหัวเมืองไทยใหญ่ให้ยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี ถ้าสำเร็จก็กวาดผู้คนครอบครัวมาใส่บ้านเมืองแต่น้อย แล้วปกครองเมืองนั้น ๆ อย่างเมืองขึ้น ถ้าวิธีเจรจาไม่ได้ผลก็ใช้กำลังโจมตีกวาดผู้คนพลเมืองมาเชียงใหม่จนหมด จนถึง พ.ศ. ๒๓๓๕^๑ เมื่อมีกำลังผู้คนมากขึ้นแล้วพระยาการีระจึงได้อพยพครอบครัวเข้าไปตั้งอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ครั้นอยู่มาไม่ถึงปีก็ถูกพม่ายกทัพมาโจมตี พระยาการีระยังไม่สามารถป้องกันเมืองเชียงใหม่ได้โดยลำพัง เพราะเพิ่งตั้งเมืองและกำลังคนยังน้อยอยู่ จำเป็นต้องขอกองทัพจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปช่วยโจมตีพม่าแตกพ่ายไป^๒

ในปี พ.ศ. ๒๓๔๕ พระยาการีระยกกองทัพไปตีเมืองสาคร เมืองเชียงตุง กองทัพพม่าจึงยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่เป็นการตอบแทน จึงต้องขอกำลังกรุงเทพฯ ไปช่วยอีก^๓ ตีพม่าออกไปจากเมืองเชียงใหม่ได้ แต่กำลังของพม่ายังคงเหลืออยู่ที่เชียงแสน ซึ่งเป็นเมืองที่เชียงใหม่พยายามโจมตีขับไล่พม่าออกไปหลายครั้ง เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๓๖ ทั้งเชียงใหม่ ลำปาง แพร่น่าน ร่วมกันยกออกไปตีเมืองเชียงแสนก็ไม่สำเร็จ^๔ จนกระทั่งสามารถตีเชียงแสนได้ใน พ.ศ. ๒๓๔๗ กวาดต้อนครอบครัวชาวเชียงแสนและได้รื้อเผากำแพงเมืองเสีย^๕

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๒๔๕-

๒๔๒.

^๔ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

^๕ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๐.

หลังจากขับไล่พม่าออกจากเชียงแสนแล้ว พระยาภาววิไลได้รับการสถาปนายศ
เป็นเจ้าประเทศราช อันเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงฐานะตำแหน่งสูงสุดของพระยาภาววิไลในลานนาไทย
พระยาภาววิไลพยายามสร้างความเป็นปึกแผ่นให้หัวเมืองลานนาไทย ได้ตั้งเมืองลำพูนขึ้นในปี พ.ศ.
๒๓๕๐ โดยมีพระยาบุรีรัตนคำมั่น น้องชายพระยาภาววิไลเป็นพระยาลำพูนไชย เจ้าเมือง
ลำพูน^๑ จะเห็นได้ว่าทั้ง เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน นั้น เจ้านายที่สืบเชื้อสายมาจากพระยา
สุลละวะฤาไชยปกครองทั้งสิ้น

เมืองเชียงใหม่ เจ้านายที่มีกำเนิดมาจากเชื้อสายพระยาสุลละวะฤาไชยได้ดำเนินการ
ปกครองเมืองเชียงใหม่มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๓๔ จนกระทั่งมาถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ จึงเปลี่ยนฐานะ
ของเมืองเชียงใหม่เป็นจังหวัด และตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดขึ้นแทน เป็นจำนวนถึง ๔ คน ถ้าจะ
แบ่งออกเป็นสายตระกูลจากเจ้าเมือง ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระยาสุลละวะฤาไชยสงครามนั้น
แบ่งออกได้เป็น ๔ สาย

สายแรกเป็นสายของพระยาภาววิไล (พ.ศ. ๒๓๒๓-๒๓๕๔) เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่
คนแรก เกิดในปี พ.ศ. ๒๒๘๕ มีบทบาทสำคัญในการช่วยพระเจ้ากรุงธนบุรีขับไล่พม่าออกไป
จากลานนาไทย จนได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองลำปางในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ ต่อมาเมื่อพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๒๕ โปรดเกล้าให้พระยาภาววิไลเป็น
พระยาวิเชียรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งขณะนั้นเมืองเชียงใหม่ยังร้างอยู่ จึงอาศัยตั้งอยู่
ที่เวียงป่าซางอยู่นานถึง ๑๔ ปี จน พ.ศ. ๒๓๓๔ เมื่อมีผู้คนมากพอจึงย้ายเข้ามาอยู่ในเมือง
เชียงใหม่ ไทยกาวกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองต่าง ๆ ทุกทิศทาง นับตั้งแต่เมืองฝางไปจนถึง
เมืองเชียงแสน เชียงคำ เชียงของ เมืองปู้ เมืองสาต เมืองกาย เมืองพะยาก เมืองเลน
เมืองยอง เมืองเชียงตุง เมืองซอน เมืองยู้ เมืองทลวย เมืองวะ เมือง เวียงขาว
เวียงทองกายเข้าไปถึงสิบสองปันนา ทิศตะวันตกถึงเมืองบพผึ่งแม่น้ำสาละวิน มีเมืองยวม
เมืองขุนยวม เมืองแม่ฮ่องสอน เมืองแหง เมืองปาย เมืองกะตอน เมืองตาฝั่ง เมื่อผาปูน

^๑ พระยามหาอำมาตย์ธิปติ, พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่, หน้า ๔๕.

เมืองยางแดง เมืองยางส่วย กะบาง เมืองวัลลาย เมืองกิติ เมืองจั่วต ฯลฯ^๑

การกวาดต้อนนั้น บางแห่งต้องมีการสู้รบกัน บางแห่งก็ยอมแพ้ติดตามมาง่าย ๆ ผู้คนพลเมืองที่อพยพกวาดต้อนมานี้ จะมาอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ตลอดจนแพร่ น่าน สำหรับเมืองเชียงใหม่ พวกที่กวาดต้อนมา จะอยู่รอบ ๆ เมืองเชียงใหม่ ดังเช่น ชาวเมืองวะ เมืองลวง ; เมืองพะยาก เมืองเลน เมืองซอน นั้น จะต้องอาศัยอยู่ตามท้องที่ อำเภอสันทราย ทอยสะแก๊ต และยังคงเรียกหมู่บ้านตามที่ตั้งเดิมของตน ชาวเมืองสาต เมืองกายตั้งบ้านเรือนอยู่แถวสนามม้า บ้านเด่น พวกเมืองเชียงแสน เชียงของอยู่ทางทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือของสนามม้า บางส่วนของชาวเชียงแสนตั้งรกรากอยู่ทางบ้านฮ่อม พวก เมืองเชียงตุง เมืองวัลลาย อยู่ทางด้านนอกกำแพงเมือง ด้านใต้ประตูเชียงใหม่ เรียกว่า พวกไทยเขิน พวกที่อพยพมาจากเมืองสาตนั้น สืบเชื้อสายต่อมาใช้นามสกุลว่า "สาตธนาคร" พวก วัลลายตองกายไปอยู่ทางอำเภอหางดงก็มีบ้าง พวกยางส่วยกะบางอยู่อำเภอสันป่าตอง เป็นต้น^๒

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๕ พระยาภาววิไลได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยาภาววิไล หลังจากการทำ การปราบปรามจอมหงส์ที่เมืองสาต และในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ได้ขับไล่พม่าออกจากเชียงแสน ได้สำเร็จ และทำการกวาดต้อนเขลยเป็นจำนวน ๒ หมื่น ๓ พันคน มาแบ่งกันในกลุ่มเมือง เชียงใหม่ ลำปาง น่าน เวียงจันทน์ แล้วส่งไปถวายราชสำนักกรุงเทพฯ ราชสำนักกรุงเทพฯ จึงส่งพวกเขลยนี้ไปอยู่สระบุรี ราชบุรี

พระเจ้าภาววิไลมีบุตร ๔ คน ธิดา ๑ คน แต่ที่มีบทบาทสำคัญ ๒ คนคือ ๑. นายน้อย สุริยะชาฎ เป็นพระยาราชบุตรเมืองเชียงใหม่ ถึงแก่กรรมที่ระแหงในปี พ.ศ. ๒๓๕๗^๓

^๑ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง, เพชรลานนา เล่ม ๑ (สุริวงค์การพิมพ์ : เชียงใหม่, ๒๕๐๖), หน้า ๕-๖.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^๓คณะกรรมาการฯ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, หน้า ๑๒๕.

นายน้อยสุริยะฆาฏมิบุตรชายคือ นายน้อยแผ่นดินฟ้าเป็นเจ้าราชาภคินัย (พ.ศ. ๒๔๐๒-๒๔๑๓) และเป็นบิดาของเจ้าแม่จามรี ซึ่งเป็นชายาของเจ้าแก้ววรัษ เจ้าเมืองเชียงใหม่ลำดับที่ ๔

๒. พระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ลำดับที่ ๖ เดิมชื่อ นายขนานสุริยวงศ์ ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งพระยาหัวเมืองแก้ว (บุรีรัตน์) ในช่วง พ.ศ. ๒๓๘๑-๒๓๘๗ เป็นแม่ทัพสำคัญคนหนึ่งในการยกทัพไปตีเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่มโหตรประเทศถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. ๒๓๘๗ ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ พระยาบุรีรัตน์ขนานสุริยวงศ์ ได้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ในสมัยนี้ที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาให้เจ้าเมืองและเจ้ากาน ๔ คนของเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ขึ้นเป็นเจ้า^๑ ยกเว้นเมืองที่เป็นเมืองขึ้นของเมืองเหล่านี้ ในสมัยพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ มีนายขนานธรรมปัญญาบุตรพระยาเชียงใหม่ คำพันเป็นเจ้าอุปราช นายน้อยน่อคำ บุตรพระยาเชียงใหม่ธรรมลังกาเป็นเจ้าราชวงศ์ นายขนานสุริยวงศ์บุตรพระเจ้าเชียงใหม่มโหตรประเทศ เป็นเจ้าราชบุตร นายอินทนน บุตรพระยาราชวงศ์มหาพรหมคำคง เป็นเจ้าบุรีรัตน์ นายน้อยแผ่นดินฟ้า บุตรพระยาราชบุตรน้อยสุริยะฆาฏ เป็นเจ้าราชาภคินัย ซึ่งเป็นตำแหน่งใหม่ที่รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชทานตั้งขึ้นใหม่

สายที่สอง พระยาเชียงใหม่ธรรมลังกา (พ.ศ. ๒๓๘๗-๒๓๖๔) เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ลำดับที่สอง มีบทบาทสำคัญในการร่วมช่วยสร้างเมืองเชียงใหม่ เข้าร่วมทำการสงครามหลายครั้ง ทั้งในการขับไล่พม่าออกจากลานนาไทย กับการกวาดต้อนผู้คนเข้ามาอยู่ในเชียงใหม่ ได้ดำรงตำแหน่งพระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่ มาจนถึง พ.ศ. ๒๓๘๘ เมื่อพระเจ้ากาวิโรรสถึงแก่พิราลัย ได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่แทน จนถึง พ.ศ. ๒๓๖๔ ก็สิ้นชีวิต พระยาเชียงใหม่ธรรมลังกามีบทบาททั้งในการรบและทางศาสนา ได้สร้างและฟื้นฟูพระปฏิสังขรณ์โบราณสถานปูชนียวัตถุ เช่นการสร้างหออินทศิลา (เสาเหล็กเมือง) พระธาตุคุดอยสุเทพ ข่วงสิงห์ ข่วงช้างเผือก

^๑ พระยาประชาภิจักรจักร์, พงศาวดารโยนก, หน้า ๔๙๓.

ผู้สืบเชื้อสายจากพระยาเชียงใหม่ธรรมลังกานั้น มีบุตร ๕ คน ธิดา ๑๑ คน ในที่นี้ จะกล่าวถึงคนสำคัญเท่านั้น เช่น ๑. เจ้าหญิงศรีบิณฑา มีบุตรคือ นายขนานมหาเทพ เป็นผู้ มีบทบาทสำคัญในการฟ้องร้องกล่าวโทษพระเจ้ากาวิโรรสฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ ภายหลัง โปรดเกล้าให้รับราชการอยู่ที่กรุงเทพฯ ได้รับยศเป็นพระยามหิตวิชิตฯ รับพระราชทาน พานทองและบรรดาศักดิ์จากรัชกาลที่ ๕ ๒. นายน้อยหน่อคำ เป็นเจ้าราชวงศ์ในสมัยพระเจ้า กาวิโรรสสุริยวงศ์และเป็นเจ้าอุปราชในสมัยพระเจ้าอินทริชยานนท์ นายน้อยคำแสน เป็นพระยา รัตนอาณาเขต เจ้าเมืองเชียงราย นายขนานมหาวงศ์เป็นพระเจ้าเชียงใหม่โทดระประเทศ เจ้าเมืองเชียงใหม่ลำดับ ๕ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งพระยาอุปราชมาก่อนในสมัยพระยาเชียงใหม่ พุทธวงศ์ ใน พ.ศ. ๒๓๘๑ ได้เป็นแม่ทัพยกทัพไปพร้อมกับพระยาราชวงศ์มหาพรหมคำคง พระยาบุรุษรัตน (กาวิโรส) นายขนานไชยลังกา นายแก้วเมืองมา นายน้อยชิตยะ นายพรม นายภูเกียง พระยาสุริยวงศ์ เมืองยอง คู่มือกองทัพเชียงใหม่ ๕๓๐๐ คน พร้อมด้วย กองทัพเมืองลำพูน ๕๐๐ คน ยกไปตีเมืองต่วน เมืองสาต กวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินสิ่งของ ลงมาเป็นจำนวนมาก^๑ การตีเมืองต่วน เมืองสาต ครั้งนี้ ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งของ เจ้านายเมืองเชียงใหม่และเมืองลำปาง พระยานครลำปางน้อยอินทรมิยอมให้ความร่วมมือ ในการทำสงคราม ?

ในสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ (พ.ศ. ๒๓๘๕-๒๓๙๗) นายพิมพ์สาร บุตรพระยา เชียงใหม่คำมั่น ขึ้นมาเป็นพระยาอุปราช ซึ่งเริ่มมีความขัดแย้งกับเจ้านาย ซึ่งเป็นบุตรของ พระเจ้ามโหตรประเทศ คือนายน้อยมหาพรหมเห็นได้ชัด จากการทำสงครามเมืองเชียงตุง ใน ปี พ.ศ. ๒๓๙๓ มีหมายเกณฑ์จากราชสำนักกรุงเทพฯ ให้เมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เกณฑ์กองทัพไปทำการตีเอาเมืองเชียงตุง แต่ไม่สำเร็จเพราะพระยาอุปราช พิมพ์สารกับนายน้อยมหาพรหมไม่ปรองดองร่วมมือกันในการสงครามครั้งนี้ จนมีการฟ้องร้องมาถึง ราชสำนักกรุงเทพฯ พระเจ้ามโหตรประเทศเป็นเจ้าเมืองที่ร่ำรวยและมีอำนาจมาก มีคุ้มหลวง ตั้งอยู่ในบริเวณที่กว้างขวางมากของใจกลางเมืองนครเชียงใหม่ ตั้งแต่สี่แยกกลางเวียง ทิศตะวันออกจรดสี่แยกเจดีย์ควัน และสี่แยกตลาดบุญอยู่พาณิชย์

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๗.

ผู้สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้ามโหตรประเทศที่สำคัญ ๆ มีดังนี้คือ ๑. นายน้อยมหาพรหม
 เมื่อมีปัญหาความขัดแย้งกับพระยาอุปกษพิมพิสารและเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ จึงโปรดให้รับราชการ
 อยู่ ณ กรุงเทพฯ พระราชทานยศเป็นพระยาอุตรการโกศล พระยาพานทอง มีบุตร ๔ คน
 ธิดา ๑ คน คือ เจ้าหญิงสุวรรณมา สนมกับเจ้าสุริยะะ บุตรของ นายหนานมทาวงศ์ บุตร
 พระเจ้ากาวิละ มีบุตรชื่อเจ้าทิพเกษร เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๔ ๒. นายน้อยมทาวงศ์
 ๓. นายเทพวงศ์ เป็นพระยาอุตรการโกศลต่อจากบิดา เป็นเจ้าของที่ดินจำนวนมากในเชียงใหม่
 อยู่บริเวณอันเป็นที่ตั้งของค่ายกาวิละปัจจุบันนี้ มีบทบาทสำคัญในการฟ้องร้องกล่าวโทษพระเจ้า
 กาวิโรรส ๔. นายน้อยปัญญาเป็นพระยาอุปราชมืองเชียงใหม่ ๕. เจ้าหญิงอุษา เป็นชายา
 ของพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์

สายที่สาม พระยาเชียงใหม่คำมั่น (พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๖๘) เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่
 ลำดับที่สาม เป็นสายตระกูลที่สำคัญมีบทบาทในการปกครองเป็นอันมากทั้งในเมืองเชียงใหม่
 ลำพูน และเชียงใหม่ พระยาเชียงใหม่ คำมั่นในสมัยพระเจ้ากาวิละได้รับการแต่งตั้งเป็น
 พระยาบุรีรัตน์เมืองเชียงใหม่ เมื่อตั้งเมืองลำพูนในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ ได้เป็นพระยาลำพูน
 โดยมีนายบุญมาน้องชายเป็นพระยาอุปราชมืองลำพูน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ พระยาเชียงใหม่
 ธรรมลังกาขึ้นเป็นเจ้าเมือง เลื่อนพระยาลำพูนคำมั่นมาเป็นพระยาอุปราชมืองเชียงใหม่ และ
 ได้เป็นเจ้าเมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖ ถึง พ.ศ. ๒๓๖๘ สมัยพระยาเชียงใหม่คำมั่นเป็น
 เจ้าเมือง มีบุตรนายพ่อเรือนน้องนายชายแก้วทั้งสามคนคือ นายพุทธวงศ์เป็นพระยาอุปราชม
 นายสุวรรณคำมูลเป็นพระยาราชวงศ์ นายน้อยกาวิละเป็นพระยาบุรีรัตน์

สายตระกูลพระยาเชียงใหม่คำมั่น เป็นนายตระกูลที่มีบุตรหลานสืบเชื้อสายกันมามาก
 มาก มีบุตร ๒๐ คน ธิดา ๒๔ คน มีชายาและหม่อม ๑๖ คน บุตรและธิดาที่ต่อมามีบทบาททาง
 การเมืองนั้น ส่วนใหญ่มักมีมารดา มีฐานะเป็นเจ้า กำเนิดจากเจ้าหญิงคำแปง มีพระยาอุปราชม
 พิมพิสาร เจ้าไชยลังกาพิศาลเจ้าเมืองลำพูนคนที่ ๖ นายชานธรรมลังกาเป็นพระยารัตนอาณาเขต
 เมืองเชียงใหม่ กำเนิดจากแม่เจ้าดาเวยราชเทวี (เป็นเศรษฐินีป่าไม้ของประเทศพม่า) มีดังนี้
 คือ ๑. พระยาราชวงศ์มหาพรหมคำคง เป็นบิดาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าเมืองเชียงใหม่
 ลำดับที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๓-๒๔๔๐) ซึ่งต่อมาบุตรชายทั้งสองของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ คือ
 เจ้าอินทวโรรส เจ้าเมืองเชียงใหม่ลำดับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๕๒) และเจ้าแก้วนารัฐ

เจ้าเมืองเชียงใหม่ลำดับที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๘๒) ซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำดับสุดท้ายที่มีฐานะเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ จะเห็นได้ว่าตั้งแต่สมัยพระเจ้าอินทริยยานนท์ เป็นต้นมา เชื้อสายที่สืบมาจากพระยาเชียงใหม่คำพันธ์ เป็นผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่มาตลอดจน ยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมืองใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ๒. เจ้าหญิงฟองสมุทร สมรสกับเจ้าหนานไชยวงศ์ หลานของเจ้าฟ้าชายสามเมืองเชียงตุง มีบุตรคือ เจ้าน้อยมหาวงศ์ เจ้าน้อยคำคงแห่งบ้าน สันทราย ซึ่งจะมืบทบาทสำคัญในสมัยพระเจ้าอินทริยยานนท์ ส่วนที่กำเนิดจากหม่อมอื่น ๆ ที่สำคัญมี นายหนานธรรมบัญญัติ ซึ่งเป็นเจ้าอุปราชสมัยพระเจ้ากาวิโรรสฯ

สายที่สี่ พระยาเชียงใหม่พุทธวงศ์ เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ลำดับที่ ๔ เป็นลูกชายของนายพ่อเรือนน้องนายชายแก้ว อันเป็นบิดาของพระเจ้ากาวิละ นายพ่อเรือนมีบุตร ๓ คนคือ นายพุทธวงศ์ นายสุวรรณคำมูล นายน้อยกาวิละ บุคคลทั้งสามนี้ช่วยพระเจ้ากาวิละ พระยาธรรมลังกา พระยาคำพันธ์ทำศึกสงครามและทำราชการบ้านเมืองมาตลอด จนสมัยพระยาเชียงใหม่คำพันธ์ถึงแก่กรรม ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ พระยาอุปราชพุทธวงศ์ได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทน ได้ทำการปกครองเมืองเชียงใหม่มาจนถึง ๒๒ ปี ถึงแก่อสัญกรรมในปี พ.ศ. ๒๓๘๙ นายขนานมหาวงศ์ ลูกพระยาเชียงใหม่ธรรมลังกา ซึ่งเป็นพระยาอุปราชขึ้นมาเป็นเจ้าเมืองแทน คือพระเจ้ามโหตรประเทศ สายตระกูลพระยาพุทธวงศ์นั้น มีบุตรหลานสืบสายตระกูลน้อยมาก ที่สำคัญมีนายขนานธัญไชย เป็นพระยาราชบุตรเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๘๙) ในสมัยพระเจ้าเชียงใหม่ มโหตรประเทศ แต่ต่อมาสายตระกูลนี้แทบจะไม่มีบทบาททางการเมืองในเชียงใหม่อีกเลย

ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ ลำพูนและลำปาง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าให้พระยาภาวดีเจ้าเมืองนครลำปางขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ เช่น ทรงโปรดเกล้าให้พระยาอุปราชคำโสม เมืองนครลำปางขึ้นเป็นเจ้าเมืองนครลำปาง (พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๓๗) มีนายดวงทิพย์ เป็นพระยาอุปราชเมืองลำปาง เจ้านายที่ปกครองเมืองลำปางสืบต่อมานั้น สืบเชื้อสายมาจากพระยาคำโสมและพระเจ้าดวงทิพย์ทั้งสิ้น ดูรายละเอียดในตารางบัญชี เจ้านายเมืองนครลำปาง ซึ่งก็สืบเชื้อสายมาจากพระยาสุลวะระฤาไชยทั้งสิ้น

ในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ นั้น ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน เป็นไปด้วยดี มีความร่วมมือกันในการขับไล่พม่าออกไปจากเชียงใหม่ ได้สำเร็จในปี พ.ศ. ๒๓๔๗^๑ ใน ปี พ.ศ. ๒๓๕๗ เมืองลำปางและเมืองเชียงใหม่ได้ร่วมมือกันจัดตั้งเมืองลำพูน ซึ่งเป็นเมืองร้างอยู่ โดยแบ่งคนจกรรจ จากเมืองลำปาง ๕๐๐ คน เมืองเชียงใหม่ ๑๐๐๐ คน ให้พระยาราชวงศ์คำพั้นเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นเจ้าเมืองลำพูน นายบุญมาซึ่งเป็นน้องชายคนสุดท้องของพี่น้องเจ้าเจ็ดตนเป็นพระยาอุปราช^๒

ต่อมาในครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองลำปางเริ่มมีความขัดแย้งกันมากขึ้น ภายหลังจากพระยาลำพูนคำพั้นได้รับการแต่งตั้งให้ขึ้นเป็นพระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ พระยาอุปราชบุญมาเมืองลำพูนได้เป็นเจ้าเมืองลำพูน (พ.ศ. ๒๓๖๔-๒๓๗๔) และได้รับพระราชทานยศเป็น "พระเจ้า"^๓ ส่วนทางเมืองลำปาง บุตรชายพระยาคำโสมคือนายน้อยอินทร์ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระยาอุปราชเมืองลำพูน หลังจากพระเจ้าลำพูนบุญมาถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ แล้ว พระยาอุปราชลำพูนน้อยอินทร์ได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองลำพูน จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๘๑ เมื่อตำแหน่งเจ้าเมืองลำปางว่างลง พระยาลำพูนน้อยอินทร์ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองลำปาง ส่วนเมืองลำพูนนั้น พระยาอุปราชน้อยคำพั้นเป็นบุตรพระเจ้าลำพูนบุญมาขึ้นมาเป็นเจ้าเมืองแทน ดูรายละเอียดในตารางรายชื่อเจ้าเมืองลำพูน

การแต่งตั้งตำแหน่ง "พระเจ้า" ของราชสำนักกรุงเทพฯ ให้แก่เมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนกระทำเพียงสมัยละ ๑ องค์ คือในสมัยรัชกาลที่ ๑ ตั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากาวิละ สมัยรัชกาลที่สอง พระเจ้านครลำปางดวงทิน^๔ และรัชกาลที่สาม

^๑ คณะกรรมการฯ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, หน้า ๑๑๑.

^๒ พระยามหาอำมาตย์ธิปติ, พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่, หน้า ๔๔.

^๓ วิทยุ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๕๐ เลขที่ ๔ บัญชีรายชื่อเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่เป็นหัวเมืองขึ้น

^๔ คณะกรรมการฯ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

พระเจ้านครลำพูนบุญมา ซึ่งเจ้านายทั้งสามนี้เป็นต้นสกุลเชื้อเจ็ดคนทั้งสิ้น นโยบายของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่แต่งตั้งตำแหน่งพระเจ้านั้น ต้องเป็นนโยบายที่ลึกซึ้งมากกว่าการผูกใจเจ้านาย น่าจะมีเหตุผลในการแต่งตั้งมากกว่านี้ แต่ก็ยังไม่มียุทธศาสตร์?

การสิ้นชีวิตของพระเจ้าลำพูนบุญมาในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ก่อให้เกิดการขัดแย้งแย่งแย่งอำนาจกันในหมู่เจ้านายทั้งสามเมือง เพราะตำแหน่งพระเจ้าเป็นตำแหน่งที่คุมอำนาจเหนือดินแดนเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง มีหลักฐานว่า ผู้ที่ได้รับยศเป็นพระเจ้าจะเป็นผู้เสนอชื่อเจ้านายในการแต่งตั้งตำแหน่งเจ้าชั้นฟ้าของทั้งสามเมือง จากตัวอย่างเมื่อเจ้าเมืองลำปางถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ พระยาราชวงศ์ เมืองเชียงใหม่เป็นผู้ส่งเครื่องยศลงมา ณ กรุงเทพฯ ราชสำนักกรุงเทพฯ จะพิจารณาตำแหน่งเจ้าเมืองลำปาง โดยให้เจ้าผู้ครองนครลำพูน พระเจ้าลำพูนบุญมาเป็นผู้เสนอชื่อลงไป^๑

หลังจากสิ้นสมัยพระเจ้านครลำพูนบุญมาแล้ว ก็ยังไม่มีเจ้านายเมืองใดที่มีอำนาจสูงสุดต่างฝ่ายต่างพยายามสร้างอิทธิพลขึ้น เพื่อให้มีอำนาจควบคุมทั้งสามเมือง โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่และลำปาง มีเจ้านายที่มีความสามารถคือ พระยาอุปราชมหาวงศ์เมืองเชียงใหม่ อีกทั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่พุทธวงศ์ก็อายุมากและอำนาจส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของพระยาอุปราชมหาวงศ์ อีกคนหนึ่งคือ พระยานครลำปางน้อยอินทร์ ในช่วงระยะนี้มีเหตุการณ์ที่ปรากฏให้เห็นถึงความแตกแยกในหมู่เจ้านายอย่างชัดเจน เช่นในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ เจ้าเมืองเชียงใหม่เกณฑ์กองทัพทั้งสามเมืองออกไปโจมตีเมือง ปู่ตันสาต แต่พระยานครลำปางน้อยอินทร์ปฏิเสธที่จะเข้าร่วมเมืองเชียงใหม่ได้กำลังจากเจ้าเมืองลำพูน คือพระยาอุปราชมหาวงศ์คำตัน ซึ่งเพิ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองใหม่ ซึ่งเข้าใจว่าคงได้รับการสนับสนุนจากเจ้าเมืองเชียงใหม่ พระยานครลำปางน้อยอินทร์ถูกกล่าวหาว่าไม่ให้ความร่วมมือ

แต่พระยานครลำปางอ้างว่าไม่ได้รับคำสั่งจากราชสำนักกรุงเทพฯ^๒ เมื่อ

^๑Nigel J. Brailey, "The Origin of the Siamese Forward Movement in Western Laos 1850-1892," Unpublished Ph.D. Thesis, University of London, 1968, p 40.

^๒Burney Paper, Vol. 4 part I, pp. 44-45.

ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ยอมให้มีการตั้งเมืองเชียงราย งาว พระยา ในปี พ.ศ. ๒๓๘๓
ในกรณีเจ้าเมืองลำปางยอมให้ความร่วมมือ เพราะได้ผลประโยชน์ โดยเมืองงาวและเมือง
พะเยาเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครลำปาง

ความขัดแย้งระหว่างพระยาอุปราชมหาวงศ์กับพระยานครลำปางน้อยอินทร์ เริ่มทวี
ความรุนแรงมากยิ่งขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ พระยาเชียงใหม่พุทธวงศ์สิ้นชีวิต พระยาอุปราช
มหาวงศ์ลงไปกรุงเทพฯ และได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง พระยาเชียงใหม่มหาวงศ์พยายาม
ขยายอิทธิพลเข้าไปสู่อำนาจในเมืองลำพูนและเมืองลำปาง โดยการเข้าไปมีบทบาทในการเลือก
เจ้านายขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าขึ้นห้าใบของเมืองลำปาง ลำพูน ตลอดจนเมืองขึ้น อย่างเช่น
พระยาอุททธิวิญญูยศ เจ้าเมืองงาวอันเป็นเมืองขึ้นเมืองนครลำปาง ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๖^๑
ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๓๙๐ รัชกาลที่ ๓ ได้มีพระบรมราชโองการให้พระยาเชียงใหม่
พระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่ พระยานครลำปาง พระยาอุปราช ญาติพี่น้องปรึกษาหารือกัน
จัดเอาบุตรหลานคนดี มีสติปัญญาสมควรจะเป็นเจ้าเมืองได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองงาวแทน^๒ แม้แต่
ตำแหน่งเจ้าเมืองลำพูนซึ่งว่างอยู่ใน พ.ศ. ๒๓๙๐ ในครั้งแรกมีพระราชดำริว่า จะให้เลื่อน
พระยาอุปราชเมืองลำพูนขึ้นเป็นเจ้าเมือง พระยาเชียงใหม่กราบบังคมทูลชี้แจงว่า

"...พญาอุปราชป่วยยังไม่หายโรคเหน็บชา เดินทาไปมาทางไกลไม่ได้
สติอารมณ์หั่นเฟือน พุดจาสิ่งใดหาเป็นปกติไม่ ทุกวันนี้อาการโรคพญาอุปราช
ทวีมากขึ้นทุกเดือน ทุกปีเห็นจะไม่หาย พญาเชียงใหม่กับนายภิมसारเป็นที่
พระยาอุปราช พญาราชวง พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร ญาติพี่น้องปรึกษา
พร้อมกันว่า นายไชยลังกาน้องนายภิมसारเป็นที่พญาอุปราช ได้ทำราชการมา
ช้านาน รัชนบราชการเป็นคนสัตย์ซื่อมั่นคงดี อายุก็ได้ ๕๗ ปี เป็นผู้ใหญ่พอที่จะ
เป็นที่พญาลำพูนได้ ขอพระราชทานนายไชยลังกา เป็นที่เจ้าเมืองลำพูน
แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า..."^๓

^๑ ทวณ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๒๑ เรื่องบัญชีเครื่องยศ
หัวเมืองต่าง ๆ

^๒ ทวณ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๑๗

^๓ เรื่องเดียวกัน.

และรัชกาลที่ ๓ ก็ทรงพระราชทานตามทีขอนี้ จะเห็นได้ว่าพระยาเชียงใหม่มหามงคัง ได้ชักชวนให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ตั้งเจ้านายเมืองเชียงใหม่ คือ นายไชยลังกา น้องพระยาอุปราช พิมพิสารขึ้นเป็นเจ้าเมืองลำพูน ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทกับพระยานครลำปางน้อยอินทร์ เพราะพระยานครลำปางน้อยอินทร์เองเคยเป็นเจ้าเมืองลำพูนมาก่อน เข้าใจว่าคงมีผลประโยชน์ ต้องการให้เจ้านายเป็นเชื้อสายของทางเมืองลำปางขึ้นเป็นเจ้าเมืองลำพูน เมื่อพระยาเชียงใหม่มหามงคังสนับสนุนเจ้านายเมืองเชียงใหม่มาเป็นเจ้าเมืองลำพูน ทำให้พระยานครลำปางน้อยอินทร์ไม่พอใจมาก เพราะเป็นการลดอำนาจและอิทธิพลของตนลง อันเป็นเจ้านายผู้ใหญ่มาช้านาน

ยิ่งไปกว่านี้ พระยาเชียงใหม่มหามงคังพยายามลดอำนาจพระยานครลำปางน้อยอินทร์ ลงไปอีก โดยการฟ้องร้องพระยานครลำปางน้อยอินทร์ลงไปที่ราชสำนักกรุงเทพฯ เรื่องตีมสุรามายาจนพระยานครลำปางน้อยอินทร์ ถูกเรียกตัวไปยังกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๐ และต้องอยู่ที่กรุงเทพฯ จนถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๓๔๑ นอกจากการขดยอำนาจเข้าไปในเมืองลำปาง ลำพูนแล้ว ในเมืองเชียงใหม่พระยาเชียงใหม่มหามงคังก็พยายามกำจัดคู่แข่งของตัวเองออกไป อย่างเช่น การไม่ยอมแต่งตั้ง นายน้อยมหาพรมคำคง ซึ่งเป็นพระยาราชวงศ์ อยู่แล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๖๘ ให้เป็นพระยาอุปราช (กับไปตั้งนายพิมพิสาร ซึ่งเป็นคู่แข่งของพระยาราชวงศ์เป็นพระยาอุปราชแทน

* * การขยายอำนาจของพระยาเชียงใหม่มหามงคังนี้ ก็ได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักกรุงเทพฯ มีหลักฐานปรากฏชัด จากเอกสารการแต่งตั้ง พระยาอุปราชมหามงคังให้เป็นที่พระยาเชียงใหม่ และเลื่อนนายพิมพิสารขึ้นเป็นที่พระยาอุปราชใน พ.ศ. ๒๓๔๐ มีข้อความว่า

"...อนึ่งทุกวันนี้ พญาเชียงใหม่กับพญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ ก็เป็นผู้ใหญ่กว่าพี่น้องทั้งปวงแล้ว โปรดเกล้าให้พญาเชียงใหม่กับพญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ เอาใจใส่ดูแลราชการบ้านเมืองให้ทั่วไปถึงสามเมือง..."^๑

^๑ เรื่องเดียวกัน.

ในขณะที่เดียวกันทางราชการสำนักกรุงเทพฯ ก็มีคำสั่งไปยังเจ้านายเมืองลำปางและ
ลำพูนว่า

"...ถ้าเมืองลคอร เมืองลำพูน มีราชการสิ่งหนึ่งสิ่งใด พญาเชียงใหม่
พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่บังคับบัญชาประการใด ก็ให้พญาลคอร พญาอุปราชเมือง
ลคอร พญาลำพูน พญาอุปราช พญาราชวงศ์ พระยารัตนเมืองแก้ว พระยาราชบุตร
ญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าวทั้งปวง พัวบังคับบัญชาอย่าให้เสียราชการแผ่นดินของสมเด็จพระ
พุทธเจ้าอยู่หัว แต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้เป็นอันขาดทีเดียว..."^๑

ดั่งนั้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๔๑ พระยาเชียงใหม่ท้าววงศ์และพระยาอุปราช จึงเป็น
เจ้านายที่มีอำนาจควบคุมดูแลเมืองทั้งสามและหัวเมืองขึ้นด้วยตั้งหลักฐานจากพระราชดำรัสรัชกาลที่ ๓
ว่า

"...พญาเชียงใหม่ก็เพิ่งเป็นเจ้าเมืองขึ้นใหม่ ๆ กอปรไปด้วยเกียรติยศเป็นอันมาก
แล้วเมืองลคอร เมืองลำพูน เมืองเชียงราย ก็อยู่ในบังคับพญาเชียงใหม่ทั้งสิ้น..."^๒

ความสัมพันธ์ระหว่าง เชียงใหม่กับราชสำนักกรุงเทพฯ

ความสำคัญของลานนาไทยต่อพม่าและไทยสมัยอยุธยา

ความสำคัญทางพุทธศาสตร์ต่อพม่า

อาณาเขตของลานนาไทยที่ติดต่อกับพม่า อยู่ทางด้านตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือ
มีภูเขาแม่น้ำเป็นเส้นกั้นพรมแดน ดั่งนั้น เส้นทางติดต่อระหว่างลานนาไทยกับพม่ามีทั้งทางบก
และทางน้ำ เส้นทางที่สำคัญคือ ๑) จากเชียงใหม่ไปทางสันป่าตอง จอมทอง ทอด แม่เหาะ
กองลอย เมืองยวม เมืองทราง ข้ามแม่น้ำสาละวิน เข้าเขตพม่า^๓ ๒) จากเชียงใหม่

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ ทวณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๐ เลขที่ ๔๗ ร่างสารตราเจ้าพระยา
จักรีฯ ถึงพระยาเชียงใหม่ ตอบรับบอกเรื่องให้ข้าราชการไปสืบข้อราชการเมืองเชียงรุ้ง.

^๓ สิงขะ วรรณสัย, โคลงเรื่อง "มังทรารบเชียงใหม่" (กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์
๒๕๒๒), หน้า ๒.

ลงมาทางใต้ที่ตาก มีด่านแม่สอดหรือแม่ละเมา ข้ามแม่น้ำเมยผ่านขึ้นไปในเมืองมะละแหม่ง
ข้ามไปเมืองเมาะตะมะ ๓) ที่ช่องทางสบแม่สาย เป็นบริเวณที่แม่น้ำสายบรรจบกับแม่น้ำฮก
ถือเป็นทางสำคัญมาแต่โบราณในการไปมาระหว่างเมืองเชียงตุงกับเมืองเชียงแสน^๑ สำหรับ
อยุธยาติดต่อกับลานนาไทยทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ

จากสภาพที่ตั้งของลานนาไทยนี้เอง ทั้งให้ทั้งไทยและพม่า พยายามที่จะเข้าครอบ
ครองลานนาไทยให้ได้ ซึ่งหมายถึงความได้เปรียบในทางยุทธศาสตร์ โดยจะดูได้จากเส้นทาง
การเดินทางระหว่างไทยกับพม่า เส้นทางเดินทัพที่สำคัญมีสองทางคือ ทางด่านแม่ละเมา
จากเมืองเมาะตะมะขึ้นทางแม่น้ำสาละวิน จนถึงเมืองแครง แล้วเดินทางบกข้ามแม่น้ำกสิบ
(เกาะกริด) แม่น้ำเมย แม่น้ำสอดมาทางด่านแม่ละเมา ลงท่าแม่น้ำปิง ตรงบ้านระแหง
ที่ตั้งเมืองตากปัจจุบัน ซึ่งทางสายนี้ติดต่อกับหัวเมืองฝ่ายเหนือและลานนาไทย ส่วนทางด้าน
พระเจดีย์สามองค์ ออกจากเมืองเมาะตะมะมาทางริมแม่น้ำอิตรัน (เมืองเชียงกราน) จนถึง
เมืองสมิ แล้วเดินทางบกข้ามแม่น้ำสะกริก แมกษัตริย์ข้ามภูเขาเข้าแดนไทยทางด้านเจดีย์สามองค์^๒

การทำสงครามระหว่างอยุธยากับพม่า ในปี พ.ศ. ๒๐๙๑ พม่ายกทัพมาต่ออยุธยา
เข้ามาทางด้านพระเจดีย์สามองค์ แต่ไม่สามารถตีเอาพระนครได้ เพราะล้อมอยู่นานขาดกำลัง
เสบียงอาหาร และหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยยกทัพมาตีขนาบต้องยกทัพกลับ^๓ เมื่อพม่าตีเชียงใหม่
หัวเมืองไทยใหญ่ก็ได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ก็ยกทัพมาต่ออยุธยาอีกในปี พ.ศ.
๒๑๐๖ โดยพระเจ้าบุเรงนองยกกองทัพทางด้านแม่ละเมา พม่าได้เปรียบไทยมากในทางด้าน
ยุทธศาสตร์ เพราะพระเจ้าบุเรงนองเคยยกกองทัพมาต่ออยุธยา ทำให้ทราบถึงข้อบกพร่องต่าง ๆ
และวิธีแก้ไขเสีย การเข้าทางด้านแม่ละเมานั้น ถึงแม้จะเสียเวลาเดินทางนานกว่า แต่ก็
สามารถตีหัวเมืองทางเหนือได้ก่อน เพื่อตัดกำลังมิให้ยกมาช่วยอยุธยา นอกจากนี้แล้วพม่าก็ยัง
ได้เสบียงอาหารจาก เมืองเชียงใหม่ในครั้งนี้อยุธยายอมอ่อนน้อมต่อพม่า^๔

^๑ พูนพล อาสนจินดา, เอกสารเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ลานนาไทย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
หน้า ๖.

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ไทยรบพม่า, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา,
๒๕๑๔), หน้า ๑๓-๑๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๒๐.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

การทำสงครามครั้งสำคัญระหว่างไทยกับพม่า ที่ทำให้ไทยเสียกรุงคือ พ.ศ. ๒๑๑๒ และ ๒๓๑๐ ซึ่งสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาทั้งสองครั้ง พม่าใช้การยกกองทัพมาทางด้านแม่ละเมา ตีหัวเมืองทางเหนือให้ได้ก่อนแล้วจึงยกทัพมาตีอยุธยา พม่าใช้ลานนาไทยในการเกณฑ์กำลังคน และส่งเสบียงอาหาร จะเห็นได้ว่าลานนาไทยเป็น เมืองสำคัญต่อพม่าในทางด้านยุทธศาสตร์ เป็นอย่างยิ่ง ในช่วงแรกที่พม่ายกทัพมาตีลานนาไทยได้ในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ นั้น เพราะต้องการ ขยายอาณาเขตให้กว้างขวาง และต้องการเอาเป็นฐานอำนาจในการยกทัพมาตีอยุธยา ที่ตั้ง ของลานนาไทยมีความสำคัญต่อพม่าในการทำสงครามกับอยุธยา เพราะจากสภาพที่ตั้งเป็นเครื่อง ช่วยกำหนดยุทธวิธีการรบของพม่าในการโอบล้อมอยุธยา โดยที่พม่าจะเกณฑ์ทัพจากลานนาไทย ยกมารวมกันที่กำแพงเพชร เป็นที่ประชุมทัพแล้วยกมาตีอยุธยา ในขณะที่เดียวกันพม่าก็ยกกองทัพ เข้ามาทางด้านพระเจดีย์สามองค์ด้วย แบ่งให้กองทัพเข้าตีอยุธยาเป็นด้าน ๆ ไป ยุทธวิธี แบบนี้เรียกว่า "แบบคิมปีบ" ซึ่งพม่าใช้ในการโจมตีอยุธยาจนเสียกรุงถึงสองครั้ง นอกจากการ ทำสงครามกับอยุธยาแล้ว พม่ายังใช้ลานนาไทยในการทำสงครามกับอาณาจักรล้านช้าง เพื่อ ยกทัพไปตีเวียงจันทน์ได้สะดวก

ความสำคัญทางยุทธศาสตร์ต่อไทย

สำหรับอยุธยานั้น ลานนาไทยมีความสำคัญในแง่ที่ทำให้พม่าได้เปรียบในการทำ สงครามและอยุธยาก็ไม่ปลอดภัย อยุธยาได้ยกกองทัพไปตีลานนาไทยในสมัยพระนเรศวร และสมัยพระนารายณ์ ซึ่งสองสมัยนี้ ไทยมีกษัตริย์ที่เข้มแข็ง แต่ก็ไม่สามารถยึดครอง ลานนาไทยได้อย่างแท้จริง สมัยพระนเรศวรพระเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งเป็นโอรสกษัตริย์พม่า ได้มาอ่อนน้อมขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา ให้พระยารามเดโชเป็นข้าหลวงรักษากาที่เมืองเชียงแสน ในสมัยนี้อยุธยาได้ใช้เชียงใหม่ช่วยยกทัพไปตีตองอูด้วย พ.ศ. ๒๑๔๒^๑ การทำสงครามกับพม่า ครั้งสุดท้ายของพระนเรศวร พ.ศ. ๒๑๔๗ ยกทัพจากเมืองเชียงใหม่ข้ามแม่น้ำสาละวินไปเมืองทาง ผ่านแคว้นไทยใหญ่ เข้าแดนพม่าที่อังวะ ทางนี้สะดวกกว่ายกไปทางเมืองมอญ เพราะต้องรบ กับเมืองแปร และตองอูก่อนจะไปอังวะ แต่ถึงเมืองทางพระนเรศวรทรงสวรรคตเสียก่อน^๒

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒-๓.

ในสมัยพระนารายณ์ พ.ศ. ๒๒๐๕ ยกทัพไปตีเชียงใหม่ให้กวาดต้อนผู้คน ทรัพย์สิน
 สิ่งของที่ได้จากสงครามลงมาแล้ว จัดแต่งตั้งเจ้าเมืองใหม่ ให้พระยาสิทธิราชเดโชชัยรักษาการ
 อยู่^๑ ในปี พ.ศ. ๒๒๐๗ อยุธยากองทัพไปตีพม่าอีกครั้งโดยใช้กองทัพจากเชียงใหม่
 ร่วมด้วย แล้วเว้นว่างไปร้อยกว่าปี จนพม่ายกทัพมาตีอยุธยาอีกจนเสียกรุงครั้งที่สอง พ.ศ.
 ๒๓๑๐ การที่เมื่ออยุธยาตีได้ลานนาไทยแล้วไม่ได้เข้ามาปกครองแบบพม่า เพราะอยุธยา
 ข้อยกจำกัดในเรื่องระยะทางที่ไกล การคมนาคมไม่สะดวกนัก อีกทั้งอยุธยาที่มักจะเป็นฝ่ายตั้งรับ
 กับการทำสงครามกับพม่า ซึ่งเมื่อฝ่ายแพ้นบ้านเมืองเสียหายมาก ทำให้ไม่มีกำลังพอที่จะเข้า
 ควบคุมลานนาไทยได้

การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่านั้น ยุทธศาสตร์ในด้านการวางแผนการรบนั้น
 เป็นสิ่งสำคัญที่จะนำเอาชัยชนะมาสู่กองทัพ เพราะถ้าพิจารณาถึงทำเลที่ตั้งของเมืองหลวง
 ทั้งไทยและพม่าต่างก็อยู่ในทำเลที่ดียวกันแก่การเข้าโจมตี เพราะตั้งอยู่ห่างไกลกันมาก ใช้
 เวลาเดินทางแรมเดือน เวลาพม่ามาตีไทยต้องตั้งทัพล้อมกรุงใช้เวลานาน ถ้าไม่มีการเตรียม
 การทางด้านเสบียงอาหารให้ดีแล้วกองทัพจะต้องถอยออกไปเมื่อหมดเสบียงที่ติดตัวมา ทาง
 ฝ่ายผู้ตั้งรับก็เช่นกัน ถ้าเสบียงภายในเมืองไม่พอ ก็จะเกิดความระส่ำระสาย เป็นผลให้เสีย
 เปรียบแก่ฝ่ายศัตรูได้^๒ สงครามมักทำในฤดูแล้ง เมื่อทางเดินแห้งและมีเสบียงอาหารสมบูรณ์
 เพียงพอ การส่งเสบียงอาหารในเมืองหลวงมีข้อจำกัดเรื่องน้ำหนักและเวลา ดังนั้นกองทัพจึง
 มักพึ่งอาหารตามหัวเมืองที่ผ่านไป

ในการสงครามนั้น การเตรียมด้านเสบียงอาหาร เป็นสิ่งสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 ถ้าเป็นกองทัพใหญ่ พม่ายกกองทัพมาทำสงครามกับอยุธยา ในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งพระองค์
 เคยเข้ามาสังเกตการณ์ไว้แล้ว จึงรู้วิธีการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องเสบียงอาหาร

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

^๒ อนันต์ วิริยะพิณิจ, "การศึกษาวิเคราะห์การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า
 พ.ศ. ๒๐๘๑-๒๓๑๐", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑, หน้า ๓๒.

ซึ่งก่อนหน้านั้นพระองค์ได้เข้าตีหัวเมืองไทยใหญ่ ลานนาไทย แล้วยกทัพเข้าทางด่านแม่ละเมา ตีหัวเมืองทางเหนือของไทยได้อีกด้วย ได้กำหนดให้หัวเมืองเหล่านี้ ส่งเสบียงอาหารรวมทั้ง การเกณฑ์กำลังคนด้วย เช่นลานนาไทยในปี พ.ศ. ๒๑๐๖ ให้กองทัพเมืองเชียงใหม่ คุม ลำเสียงเสบียงอาหารตามกองทัพหลวงลงมา^๑ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ เกณฑ์ให้พระเจ้า เชียงใหม่มีงนรธาชื่อ ยกกองทัพบกทัพเรือเมืองเชียงใหม่ จำนวนพล ๑๐๐,๐๐๐ คน ลงมาทาง เหนืออีกทางหนึ่ง ให้มาสมทบกันตีอยุธยาให้จงได้^๒

นอกจากจะใช้วิธีกะเกณฑ์จากหัวเมืองขึ้นแล้ว ในบางขณะก็จะเตรียมเสบียง โดยการส่งทหารไปทำนาล่วงหน้า เพื่อเดินทัพไปถึงก็เก็บเกี่ยวข้าวเข้ายุ้ง ฉางพอดี ดังเช่นในปี พ.ศ. ๒๑๕๔

"...พระเจ้าหงสาวดี จึงดำรัสสั่งให้พระมหาอุปราชาคุมกองทัพมีจำนวนพล ๕๐,๐๐๐ เข้าตั้งอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร แต่เดือน ๕ ปีระกา พ.ศ. ๒๑๒๘ ให้ ไพร่พลทำนาอยู่ในท้องที่หัวเมืองเหนือตระเตรียมเสบียงอาหารไว้สำหรับกองทัพใหญ่ ซึ่งพระเจ้าหงสาวดีจะเสด็จยกมาเองในฤดูแล้งข้างปลายปีระกา ให้พระเจ้า เชียงใหม่ลงมาขัดตาทัพถึงหัวเมืองต่อแขวงจังหวัดกรุงฯ คอยรบกวนอย่าให้ไทยเป็น อันทำไรไถนาได้ในปีนั้น โดยประสงค์จะให้เสบียงอาหารข้างกรุงศรีอยุธยาเบาบาง เวลามาล้อมพระนครจะได้เกิดคอตายากโดยเร็ว พระเจ้าเชียงใหม่จึงยกกองทัพบก ทัพเรือ รวมจำนวนพล ๑๐๐,๐๐๐ ให้พระยาเชียงแสนเป็นนายทัพหน้า พระเจ้า เชียงใหม่คุมทัพหลวงมาจากเมืองนครสวรรค์..."^๓

ความสำคัญของลานนาไทยทางด้านยุทธศาสตร์ อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ถ้าหาก ลานนาไทยเป็นอิสระนั้น เมื่อพม่าใช้ยุทธวิธีแบบโจมตีหัวเมืองทางเหนือของไทยก่อน อาจมี ปัญหาถูกลานนาไทยตีขนาบ แต่ถ้าลานนาไทยอ่อนแอถูกพม่าเข้าครอบครอง ทำให้พม่าใช้เป็น เส้นทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญมาตีอยุธยา ในสมัยอยุธยา พม่าใช้เชียงใหม่เป็นฐานอำนาจในการ ยกมาตีอยุธยาถึง ๗ ครั้ง จากสงครามทั้งหมด ๑๒ ครั้ง^๔ที่พม่ายกมาตีอยุธยา ได้แก่สงคราม

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ, เรื่อง เดียวกัน, หน้า ๔๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

พ.ศ. ๒๑๐๖, ๒๑๑๑, ๒๑๒๗-๘, ๒๑๒๘, ๒๑๓๕, ๒๓๑๐ ในขณะที่เดียวกันถ้าอยุธยา มีความมั่นคงเข้มแข็งมาก สามารถเข้าครอบครองลานนาไทยได้ ก็จะใช้ลานนาไทยเป็นฐาน ในการไปตีพม่า การทำสงครามที่อยุธยาออกไปตีพม่า ๔ ครั้ง ใช้ลานนาไทยเป็นฐานอำนาจ ๒ ครั้ง คือ สมัยพระนเรศวร พ.ศ. ๒๑๔๗ และสมัยพระนารายณ์ พ.ศ. ๒๒๐๗^๑

ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจต่อพม่า

เมื่อลานนาไทยตกเป็นประเทศราชของพม่า ในพ.ศ. ๒๑๐๑ ในตอนแรกพม่าให้ กษัตริย์เชียงใหม่ปกครองตามเดิม เมื่อสิ้นสมัยพระนางราชเทวีแล้ว พม่าก็เข้าควบคุมลานนาไทย อย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น โดยการแต่งตั้งกษัตริย์เชื้อสายพม่ามาปกครองเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม ถ้าเมื่อใดที่พม่าอ่อนแออันเกิดจากการจลาจล การขบถ หรือมีข้าศึกบุกรุกลานนาไทยจะก่อขบถ ต่อพม่าหรือเอาใจออกห่างไปเข้ากับอยุธยา พม่าจึงหาทางแก้ไขการปกครองในลานนาไทยใหม่ โดยการลดฐานะของเมืองเชียงใหม่และพระเจ้าเชียงใหม่ลงให้มีฐานะเท่าเมืองอื่น ๆ ในลานนาไทย และสถาปนาเมืองเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทยแทน เชียงใหม่ การควบคุมการแต่งตั้งเจ้าเมืองต่าง ๆ พม่าได้เข้าควบคุมอย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น^๒

† × ? ในช่วงที่พม่าปกครองลานนาไทยนั้น บทบาทความสำคัญของลานนาไทยทางเศรษฐกิจ ต่อพม่า โดยจากการที่ลานนาไทยเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ จึงมีผลประโยชน์ให้แก่พม่ามากมาย ทั้งยามสงครามและยามสงบ อาจกล่าวได้ว่าความอุดมสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจของลานนาไทย เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้พม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้ทั้งสองครั้ง? เพราะในยามสงครามพม่าจะ กะเกณฑ์สิ่งเหล่านี้จากลานนาไทยได้คือ

^๑ ดูรายละเอียดทั้งหมดในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนาอาณาจักรธนบุรี, ไทยรบพม่า.

^๒ ปรีศนา ศิรินาม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

กำลังคน เป็นการเรียกเกณฑ์เพื่อเข้าร่วมในกองทัพพม่าไปสู่รบทุกครั้งที่พม่าทำศึกสงคราม หลักฐานในข้อนี้เห็นได้ชัดเจน เมื่อคราวที่อยุธยาทำสงครามกับพม่า ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระจักรพรรตีกำลังจากลานนาไทยต้องเข้าร่วมกับกองทัพพม่าทุกครั้ง และในคราวที่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พม่าได้เรียกเกณฑ์กำลังจากลานนาไทยเข้าร่วมด้วย แม้จะไม่ได้กำลังเต็มที่ เพราะก่อนหน้านั้น พม่าได้กวาดต้อนชาวลานนาไปไว้ในเมืองพม่าเสียมาก แต่ก็ยังมีชาวลานนาไทยบางกลุ่มที่หลบซ่อนอยู่ตามป่าเขา และในที่สุดถูกพม่าจับได้ เรียกเกณฑ์ไปเป็นกำลังให้แก่กองทัพพม่าลงมาทำศึกกับอยุธยา

กำลังพาหนะและเสบียงอาหาร ในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ พม่าประสบกับปัญหาเรื่องเสบียงอาหารและอาวุธ ในคราวเมื่อยกกองทัพลงมาโจมตีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๑^๑ กล่าวคือไม่สามารถจะนำปืนใหญ่ที่จะยิงพระนครมาจากพม่าได้ เพราะระยะทางลำบาก เมื่อมาตั้งล้อมอยุธยาอยู่เป็นเวลานาน ทำให้เกิดการขาดเสบียงอาหาร^๒ เป็นเหตุให้ต้องถอยทัพกลับ ต่อมาเมื่อพระเจ้าบุเรงนองได้ลานนาไทยไว้ในอำนาจแล้ว ปัญหาดังกล่าวข้างต้นจึงหมดไป เพราะลานนาไทยเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ข้างม้า พาหนะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช้าง เป็นพาหนะสำคัญในการทำสงคราม ลานนาไทยมีช้างเป็นจำนวนมาก จนพม่าเองได้กำหนดให้เชียงใหม่ส่งช้างให้ทุกปี ในการทำสงครามกับอยุธยาลานนาไทยจึงถูกกะเกณฑ์ให้เป็นกำลังด้านเสบียงอาหารและกำลังพาหนะส่งให้พม่ามิให้ขาดแคลนได้

ในยามสงบนอกจากส่วนบรรณาการประจำปีที่ลานนาไทยจะต้องส่งให้แก่พม่าตามประเพณีของประเทศราชแล้ว พม่ายังเรียกเงินและสิ่งอื่น ๆ จากลานนาไทยอีกเช่น

๑) เงินภาษีที่พม่าเรียกเกณฑ์เอาจากประเทศราชต่าง ๆ โดยไม่มีกำหนดเวลา^๓ แล้วแต่ทางราชสำนักพม่าจะต้องการเงินเมื่อใด เมืองประเทศราชต้องจัดหาเงินให้ตามเกณฑ์

^๑ กรมศิลปากร, พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๔๑๔), หน้า ๔๕๖.

^๒ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม ๑ (พระนคร : อรุณสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๔๗.

^๓ ปรีศนา ศรินาม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

1015555555

ถึงแม้จะได้มาโดยเรียกเก็บภาษีอย่างแพงจากราษฎรก็ต้องทำ "...เพื่อให้พระราชสำนักกะเกณฑ์
มาให้ส่ง..."^๑ หลักฐานข้อนี้ปรากฏชัดจากหัวเมืองไทยใหญ่ ด้วยเหตุที่หัวเมืองไทยใหญ่จึง
เกิดขบถบ่อย ๆ เพราะความเดือดร้อนจากการเกณฑ์เงินของพม่า และในเชียงใหม่ พ.ศ.
๒๒๖๘ ก็เกิดขบถขึ้นด้วยจากการเก็บภาษีรุนแรงของพม่า^๒

๒) ภาษีทางการค้าที่พม่าเรียกเก็บตามด่านทางที่พ่อค้าใช้เดินทางค้าขายในระหว่าง
หัวเมืองต่าง ๆ^๓ ในกรณีที่ไม่ปรากฏหลักฐานในตำนานลานนาไทย แต่ปรากฏเรื่องการเก็บ
ภาษีชนิดนี้ในหัวเมืองไทยใหญ่ ซึ่งตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเช่นกัน จึงประมาณการ
ได้ว่า ในหัวเมืองลานนาไทยพม่าคงมิได้ปฏิบัติให้แตกต่างออกไปมากนัก การเก็บภาษีด่านที่อยู่
ตามเส้นทางค้าขายของพม่าเป็นไปอย่างรุนแรงมากในหัวเมืองไทยใหญ่ ดังปรากฏข้อความใน
พงศาวดารไทยใหญ่ว่า

อันนี้ให้จริงแล้ว! เป็น!

"...ขุนนางพม่ารัตนาทาเร็น ขูดรีดภาษีเสียจนแทบทนไม่ไหว ทางไหนมีภาษี
มาตั้งชักภาษีเอามาก ๆ ทางนั้นก็เลิกเดินกันเสียปีหนึ่ง..."^๔

๓) การให้ราษฎรรับภาระเสี่ยงตุงกองทหารพม่า ซึ่งตั้งประจำการอยู่ในหัวเมือง
ประเทศราชต่าง ๆ กองทหารเหล่านี้จะมีการผลัดเปลี่ยนโยกย้ายกันทุก ๆ ๓ ปี^๕ โดยพม่า
ไม่ต้องเสี่ยงตุงแต่อย่างใด เมื่อส่งกองทหารไปประจำหัวเมืองใด ก็เกณฑ์ให้ราษฎรในถิ่นนั้น
รับภาระเสี่ยงตุงกองทหารเหล่านี้ จึงสามารถดำรงอยู่ได้ เช่นในไทยใหญ่ กองทหารดังกล่าว
"...เสี่ยงชีวิตอยู่ด้วยเกณฑ์ให้พลเมืองเสี่ยง มิได้ออกเงินช่วยเหลือการใช้จ่ายของบ้านเมือง
เลย..."^๖

^๑ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พงศาวดารไทยใหญ่ เล่ม ๒, (พระนคร :
คุรุสภา, ๒๔๐๕), หน้า ๙๒.

^๒ G.E. Harvey, History of Burma, (London: 1925), p. 207.

^๓ ปรีศนา สนิมาม, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

^๔ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พงศาวดารไทยใหญ่ เล่ม ๒, หน้า ๖๗.

^๕ G.E. Harvey, Ibid. , p. 203.

^๖ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒-๖๓.

การเรียกเก็บเงินภาษีค่าน้ำขึ้น ๆ คงจะมีอีกหลายประเภท แต่ไม่มีหลักฐานมา ยืนยัน ได้แต่เพียงภาษีเท่าที่อ้างถึงข้างต้น ก็ชี้ให้เห็นว่า พม่าพยายามหาผลประโยชน์จาก ลานนาไทยให้มากที่สุด และแสดงให้เห็นว่าลานนาไทยมีความสำคัญต่อพม่ามาก

ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจต่ออยุธยา

ลานนาไทยเป็นอาณาจักรที่มีการค้าขายกับเมืองต่าง ๆ ในเขตทางตอนบน คือทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง มีพ่อค้าฮ่อ พ่อค้าเงี้ยวและพ่อค้าจากน่าน นำสินค้าจากเขต ตอนบนลงมาขายในลานนาไทย สินค้าที่พ่อค้าเหล่านี้นำมาส่วนหนึ่งเป็นสินค้าของป่าที่สำคัญคือ ชะมดเข็ด และกำยาน สินค้าอีกส่วนหนึ่งได้มาจากการเก็บส่วนและสินค้าต้องห้าม เช่น น้ำผึ้ง งาช้าง แร่เหล็ก สินค้าต่าง ๆ ดังกล่าวนี้เป็นสินค้าที่เป็นที่ต้องการของอาณาจักร อยุธยาในประมาณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ทั้งนี้เพราะอาณาจักรอยุธยาได้ทำหน้าที่เป็นแหล่ง รวมและกระจายสินค้าไปยังดินแดนต่าง ๆ สินค้าจากลานนาไทยก็เป็นส่วนหนึ่งของสินค้าที่ อาณาจักรอยุธยาลงออก^๑ ??

ความสำคัญของลานนาไทยต่อไทยในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อมาถึงสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลานนาไทยก็ยังเป็นดินแดนที่มีความ สำคัญต่อไทยและพม่าอยู่ มีการทำสงครามกันหลายครั้ง เช่นใน พ.ศ. ๒๓๑๔, ๒๓๑๗, ๒๓๑๘, ๒๓๑๙, ๒๓๓๐ เป็นต้น ทางด้านพม่านั้นได้ปกครองลานนาไทยอยู่เป็นเวลานาน คือตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนองเป็นต้นมา ถึงแม้จะมีบางโอกาสที่ลานนาไทยหันไปพึ่งอยุธยาหรือ ปลีกตัวเป็นอิสระ แต่ด้วยระยะเวลาไม่นานพม่าก็สามารถเข้าไปมีอำนาจในลานนาไทยอีก ทั้งนี้เป็นเพราะผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองที่พม่าได้รับจากลานนาไทยดังที่กล่าว มาแล้วข้างต้นนี้ ทำให้พม่าไม่อาจจะปล่อยมือจากลานนาไทยได้อย่างง่ายดาย ในทางตรงกันข้าม

^๑ อุษณีย์ ธงไชย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

ผลประโยชน์ทางด้านการเมืองที่พม่าได้รับจากลานนาไทยก็ขัดกับความปลอดภัยของไทย และพม่าได้ใช้ลานนาไทยเป็นแหล่งสนับสนุนทั้งในด้านกำลังคนและเสบียงอาหารในการโจมตีครั้งสำคัญหลายครั้งในสมัยอยุธยา

บทเรียนเหล่านี้ทำให้ไทยไม่อาจปล่อยให้พม่าคงมีอิทธิพลอยู่ในลานนาไทยได้ ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงใช้ความพยายามเป็นอย่างมากที่จะขับไล่พม่าออกไปให้พ้นจากลานนาไทยให้ได้ ฉะนั้นเหตุผลที่ราชสำนักกรุงเทพต้องการลานนาไทยเป็นประเทศราช เป็นเหตุผลทางยุทธศาสตร์มากกว่าทางเศรษฐกิจ เพราะในขณะนี้ เป็นระยะที่บ้านเมืองในลานนาไทยอยู่ในสภาพเสียหายและรกร้าง ผู้คนมีอยู่เป็นจำนวนน้อย แม้แต่จะป้องกันตนเองจากการรุกรานของพม่ายังทำไม่ได้ ต้องขอกำลังจากราชสำนักกรุงเทพฯ ขึ้นไปช่วยเหลือเกือบทุกครั้ง เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๓๐ พม่ายกทัพไปตีเมืองลำปางและเมืองป่าซาง ซึ่งขณะนั้นพระยาการิลละ เจ้าเมืองเชียงใหม่ไปตั้งมั่นที่เมืองป่าซาง ก่อนจะฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ สงครามครั้งนี้พระยาการิลละได้ต่อสู้พม่าอย่างเต็มความสามารถ แต่ไม่สามารถต้านทานทัพพม่าได้ ต้องขอกำลังจากราชสำนักกรุงเทพฯ ยกทัพขึ้นมาช่วยโจมตีพม่าแตกพ่ายไป^๑

ในปี พ.ศ. ๒๓๔๐ พระเจ้าปดุงกษัตริย์พม่าได้ยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง ภายหลังจากพระยาการิลละเข้าไปตั้งมั่นในเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๓๙ และพระยาการิลละได้ทำการรบขับไล่พม่าร่วมกับกองทัพของราชสำนักกรุงเทพฯ ฝึยกขึ้นไปช่วย^๒ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๔๔ พระยาการิลละยกทัพไปตีเมืองสาตซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่ขึ้นกับพม่า ได้จับกุมราชาจอมหงษ์เจ้าเมืองมาได้ และลงมาเฝ้า ณ. กรุงเทพฯ ทำให้พม่าไม่พอใจมาก ในปี พ.ศ. ๒๓๔๕ จึงยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่อีก แต่พม่าก็ไม่สามารถเอาชนะกองทัพเชียงใหม่และกองทัพจากกรุงเทพฯ ได้ จึงยกทัพกลับไป ดังนั้น ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ จึงมีการโจมตีเชียงแสน ขับไล่พม่าออกจากลานนาไทยโดยราชสำนักกรุงเทพฯ ส่งกองทัพไปช่วย สามารถขับไล่พม่าออกไปได้สำเร็จ และพม่าไม่สามารถเข้ามาตั้งมั่นในลานนาไทยได้อีกเลย

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุภาพ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๐-๕๔๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๒.

จะเห็นได้ว่า ราชสำนักกรุงเทพฯ ให้ความช่วยเหลือทางทหารแก่ลานนาไทยมาตลอด จากเหตุผลในด้านการป้องกันประเทศทางด้านเหนือ และลักษณะที่ตั้งอันมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของลานนาไทย ทำให้ราชสำนักกรุงเทพฯ มีอาจปล่อยให้ดินแดนลานนาไทยตกเป็นของชาติอื่นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพม่าซึ่งมีความใกล้ชิดกับลานนาไทยทั้ง ในด้านภูมิศาสตร์และการเมืองมาก่อน

สำหรับลานนาไทย ผลจากการปกครองของพม่าทำให้ชาวลานนาไทยไม่พอใจ จึงแสดงออกมาในรูปของการกบฏต่าง ๆ ในลานนาไทยดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ก็ไม่มีผลสำเร็จอย่างถาวร เพราะสภาพทางการเมืองกลุ่มผู้นำในลานนาไทยแตกแยกและมีกำลังน้อย ฉะนั้น ใน พ.ศ. ๒๓๑๗ พระยาการิละแห่งเมืองนครลำปางจึงหันมาเป็นพันธมิตรกับพระเจ้ากรุงธนบุรี ทำการขับไล่พม่าออกไป นอกจากนี้ จะเห็นได้ว่า จากประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาของลานนาไทย ลานนาไทยไม่สามารถใช้บทบาท "เจ้าสองฝ่ายฟ้า" เพราะความขัดแย้งของพม่าและไทยมีความรุนแรงกว่าไทยกับเวียดนาม ซึ่งทำให้กัมพูชาสามารถรักษาตัวด้วยการส่งบรรณาการทั้งสองฝ่าย

นโยบายของราชสำนักกรุงเทพฯ ต่อเชียงใหม่

ในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ถึงแม้ว่าเชียงใหม่จะตกเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ แล้ว แต่อำนาจของพม่าก็มีใช้จะหมดไปอย่างสิ้นเชิง พม่ายังไม่ละความพยายามที่จะเข้ามาครอบครองเชียงใหม่อีก ดังนั้น นโยบายในการปกครองประเทศราชของกรุงเทพฯ ต่อเชียงใหม่ นั้น ค่อนข้างจะเป็นไปในลักษณะที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับหัวเมืองลานนาไทย เพื่อเป็นการป้องกันพระราชอาณาเขตทางด้านเหนือให้พ้นจากภัยของพม่า ภายใต้การสนับสนุนและช่วยเหลือจากราชสำนักกรุงเทพฯ ทำให้พระยาการิละตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาได้ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่อพม่าเป็นอันมาก โดยเจ้านายผู้ปกครองหัวเมืองขึ้นของพม่าในเขตลานนาไทยและหัวเมืองไทยใหญ่ เช่น เมืองฝาง เมืองปุย เมืองสาด เห็นว่าพระยาการิละสามารถตั้งตัวขึ้นมาเมื่ออำนาจได้ต่างพากันเป็นขบถต่อพม่า นำครอบครัวอพยพมาอยู่ที่เชียงใหม่

ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องให้ความช่วยเหลือเมือง
 เชียงใหม่ให้มีความเข้มแข็งขึ้นโดยเร็ว ใน พ.ศ. ๒๓๔๑ และ พ.ศ. ๒๓๔๗ พ่อเมืองปูและ
 ท้าวคำแก่นเจ้าเมืองเชียงตุงได้ยอมอ่อนน้อมต่อเมืองเชียงใหม่ และพาครัวมาขอพึ่งพระยากาวิละ
 นำครัวดังกล่าวลงมาถวายรัชกาลที่ ๑ ก็โปรดพระราชทานครัวทั้งหมดคืนให้แก่เมืองเชียงใหม่^๑
 เพื่อเป็นกำลังของบ้านเมือง เรื่องพระราชทานครัวนี้ แม้ในรัชกาลที่ ๓ ก็ยังโปรดพระราชทาน
 ครัวที่เมืองเชียงใหม่ที่ได้กลับคืนไป^๒ นอกจากนี้ ในสมัยพระยากาวิละนั้น รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้า
 พระราชทานเมืองตากกระเทง เมืองเชียงเงิน และเมืองเถินให้เป็นเมืองขึ้นกับเมืองเชียงใหม่^๓
 พระยากาวิละได้พยายามสร้างความเข้มแข็งให้แก่เมืองเชียงใหม่ โดยการร่วมมือและสนับสนุน
 จากราชสำนักกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ สามารถโจมตีเมืองเชียงแสนอันเป็นที่มั่นสำคัญของ
 พม่า ขับไล่พม่าออกไปจากลานนาไทยได้^๔

จะเห็นได้ว่าในปลายสมัยรัชกาลที่ ๑ เมืองเชียงใหม่จึงอยู่ในสภาพเข้มแข็งมีกำลัง
 ผู้คน พลเมืองอยู่ในปกครองเป็นจำนวนมาก และมีอาณาเขตซึ่งต้องรับผิดชอบดูแลอย่างกว้างขวาง
 เมื่อรัชกาลที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ พระองค์มีพระราชประสงค์เช่นเดียวกันกับรัชกาลที่ ๑ คือ
 ต้องการให้หัวเมืองลานนาไทยมีความเข้มแข็งมากขึ้นและแผ่ขยายอาณาเขตบ้านเมืองออกไป
 อย่างมาก ฉะนั้น เมื่อเชียงใหม่มีกำลังผู้คนหนาแน่นกว่าแต่ก่อน รัชกาลที่ ๒ จึงมีพระราชโองการ
 โปรดเกล้าให้ตั้งเมืองลำพูนซึ่งปล่อยให้ร้างอยู่ ให้เป็นบ้านเมืองขึ้นมาใหม่ จะได้เป็นกำลัง
 ช่วยเหลือเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง ถ้าเกิดศึกสงครามขึ้น ได้โปรดเกล้าให้มีตราขึ้นไป
 ทหาพระยากาวิละ ซึ่งในขณะนั้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ พระยาราษฎร์คำพันและนายบุญมา

^๑ คณะกรรมการฯ , ดำเนินงานฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ , หน้า ๑๐๗.

^๒ พระยามหาอำมาตย์ธิบดี, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑-๑๐๓.

^๓ คณะกรรมการฯ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

ลงมาเผ่าละองดูสีพระบาทแล้ว โปรตเกล้าแต่งตั้งให้พระราชวงศ์ดำพินขึ้นมาเป็นพระยาลำพูนไชย นายบุญมาเป็นพระยาอุปราช และให้พระเจ้าเชียงใหม่ แบ่งคนจกรรจเมืองเชียงใหม่ ๑๐๐๐ คน เมืองนครลำปาง ๕๐๐ คน ให้พระยาลำพูนไชยยกไปตั้งที่เมืองลำพูน ใน พ.ศ. ๒๓๕๗^๑

เช่นเดียวกันในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการจัดตั้งเมืองซึ่งได้ทิ้งร้างไปในบริเวณ ลานนาไทยขึ้นใหม่อีกหลายเมือง เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๖๔

"...พระยานครลำปางน้อยอินและพระยาอุปราชมหาวงษ์เมืองเชียงใหม่ ตั้งเมืองงาว เมืองพะเยา เป็นเมืองขึ้นเมืองนครลำปาง แล้วมีพระบรมราชโองการ โปรตเกล้าให้แบ่งเอาคนเมืองเชียงใหม่ไปไว้ในเมืองเชียงราย แบ่งคนเมือง นครลำปางไปไว้ที่เมืองพะเยา เมืองงาว จะได้สำหรับรักษาบ้านเมืองต่อไป..."^๒

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ ได้กล่าวถึงการที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ได้จัดตั้งเมืองเชียงราย เป็นเมืองหน้าด่าน คอยสืบข่าวจากพม่าไว้ว่า

"...ให้นายหนานธรรมลังกา น้องนายพิมพิสารขึ้นไปเป็นเจ้าเมืองเชียงราย ให้นายน้อยคำแสนน้องพระยาอุปราชต่างมารดาที่เป็นราชวงศ์ เมื่อขึ้นไปถึงนั้น ได้รวบรวมชายจกรรจทำสำมะโนครัวได้ ๑๕๐๐ คนเศษ จัดแจงทำด้วย...ให้พระยา งำเมืองคุมไพร่พล ๑๐๐ คนเศษ ขึ้นไปตั้งอยู่ที่ศรีษะโป่งต่อแถบเมืองไร ให้ลาดตระเวนฟังข่าวข้างเมืองเชียงตุง..."^๓

จากการที่เชียงใหม่เคยตกอยู่ใต้อิทธิพลของพม่ามานาน ดังนั้น การติดต่อกี่ยวข้อง กับพม่าจึงต้องระวังที่จะไม่ทำให้ราชสำนักกรุงเทพฯ เกิดความระแวงว่า เชียงใหม่มีท่าทีเอาใจ ออกห่างไปเข้ากับพม่า เพราะไทยกับพม่ายังเป็นศัตรูกันอยู่ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ พม่าเคยส่งเรื่อง พ้องมาที่กรุงเทพฯว่า พระยาภาววิไลเอาใจไปฝากใฝ่กับพม่า โดยส่งคณะชุดคุมเครื่องราช บรรณาการไปถวายพระเจ้าปดุง แต่พระเจ้าปดุงไม่ทรงรับไว้ ด้วยกำลังเจรจา

^๑พระยามหาอำมาตย์ธิบดี, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

^๓หทภ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๓๖ คำให้การทั่วสุทธีมณฑล เรื่องการตั้งเมืองเชียงรายและเขตแดนเมืองเชียงราย.

ขอเป็นไมตรีกับราชสำนักกรุงเทพฯ^๑ แต่เมื่อสอบสวนแล้ว จึงพบว่าเรื่องที่พม่ากล่าวหาว่า พระเจ้ากาวิละนั้น ไม่เป็นความจริงแต่อย่างใด นอกจากนี้พม่ายังพยายามเกลี้ยกล่อมเชียงใหม่ ให้กลับไปอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า^๒ เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ต้องคอยเอาใจใส่สืบสวนติดตามเรื่องราวเกี่ยวกับพม่าอย่างใกล้ชิด

ถึงแม้ว่าพม่าจะแพ้สงครามในการสู้รบกับอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ และได้ให้สัญญา กับอังกฤษว่า "จะไม่ทำสงครามและจะไม่รุกรานชาวไทยในดินแดนล้านไต ๆ อีกแล้ว"^๓ ราชสำนักกรุงเทพฯ ยังไม่วางใจและยังได้แสดงความไม่เชื่อมั่นในคำสัญญาของพม่า ซึ่งมี หลักฐานยืนยัน จากพระราชดำรัสของรัชกาลที่ ๓ ปรากฏในเอกสารของเฮนรี เบอร์ดี เป็น คำตอบบันทึกของเฮนรี เบอร์ดี ฉบับที่ ๑๗ ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๖๘ ว่า

"...แต่พวกพม่าเป็นคนคด พูดยาเชื่อถือไม่ได้ที่ยอมทำไปเช่นนี้ เพราะเกรงกลัว อังกฤษ เพราะเห็นความจำเป็นที่ต้องสัญญาสงบศึกและสัญญาว่าจะอยู่กันฉันท์มิตร กับคนไทย แต่ถ้าต่อไปพม่าเห็นคนไทยเผด็จก็จะเข้ามาโจมตีประเทศไทยโดยไม่ คำนึงถึงสัญญาที่ให้ไว้เลย แต่เราต้องคอยดูและคอยฟังกันต่อไป เราไม่อาจสั่งให้ คนไทยไว้ใจพวกพม่า จนกระทั่งปล่อยปลະละเลยไปได้..."^๔

เชียงใหม่มีหนทางไปมาติดต่อกับดินแดนในอาณาเขตของพม่าได้หลายทาง จึงมีหน้าที่ จะต้องสืบสวนเรื่องราวจากฝ่ายพม่า โดยการส่งกองตระเวนผลัดเปลี่ยนกันออกสืบข่าวหรือคอย จับผู้คนตามชายแดนมาซักถามเหตุการณ์ในบ้านเมืองนั้น ๆ นอกจากนี้ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ก็มักจะมีใบบอกขึ้นไปกำชับหัวเมืองเชียงใหม่ให้เอาใจใส่สืบสวนข่าวความเคลื่อนไหวของพม่า

^๑ หมาย., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๑๗๐ เลขที่ ๑ สำเนาแปลหนังสือเสนาบดี เมืองอังวะ ถึงอัครมหาเสนาบดีไทย เรื่องพระเจ้าเชียงใหม่ส่งตุ๊กอักษรและเครื่องราชบรรณาการ ไปถวายพระเจ้าอังวะ.

^๒ หมาย., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๑ เลขที่ ๑๒ หนังสือและคำให้การเรื่อง พระเจ้าอังวะป่วยและสวรรคต.

^๓ สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์ (แปล) เอกสารของเฮนรี เบอร์ดี เล่มที่ ๑, หน้า ๑๔๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า 232.

ตลอดเวลาโดยในปี พ.ศ. ๒๓๘๑ มีข่าวเล่าลือว่าพม่าจะรบกับอังกฤษอีกเป็นครั้งที่สอง ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้แสดงความสนใจต่อข่าวนี้มากเป็นพิเศษ ถึงกับได้สั่งความข้าหลวงที่ขึ้นไป เมืองเชียงใหม่ในโอกาสที่ไปชำระคดีความ เรื่องการซื้อช้าง โค กระบือ ระหว่างพ่อค้าอังกฤษ กับพ่อค้าในเมืองเชียงใหม่ ให้พระยาเชียงใหม่และเจ้านายปรึกษาหารือคิดอ่านสืบสวนราชการ ข่าวเมืองพม่าให้แน่นอนแล้วแจ้งลงมา เพื่อทางกรุงเทพฯ จะได้คิดราชการเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องกับพม่าให้รอบคอบ^๑

หน้าที่ของเชียงใหม่ต่อกรุงเทพฯ ในฐานะประเทศราช

ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นจะชี้ให้เห็นว่า ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ พระมหากษัตริย์ ณ กรุงเทพฯ ทุกพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะให้ความสนับสนุนช่วยเหลือให้เชียงใหม่มีความเข้มแข็ง เพื่อความปลอดภัยและมั่นคงของพระราชอาณาเขต และจะได้เป็นปราการชั้นนอกที่แข็งแกร่ง ทางด้านเหนือช่วยปกป้องพระราชอาณาเขตส่วนในให้พ้นจากการรุกรานของพม่า การทำสงคราม ระหว่างไทยกับพม่าทำให้บ้านเมืองเชียงใหม่ตกอยู่ในสภาพเสียหายมาก ดังนั้น ผลประโยชน์ที่ ราชสำนักกรุงเทพฯ จะได้รับจากลานนาในช่วงแรก เป็นการเกณฑ์เฉพาะบางครั้งบางคราว มิต้องส่งส่วยทุกปี จนมาถึงรัชการที่ ๓ เริ่มปรากฏหลักฐานพอที่จะชี้ให้เห็นถึงการเรียกส่วยจาก หัวเมืองลานนาไทย อีกทั้งเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ

สำหรับการเกณฑ์โดยประเพณีแล้ว กรุงเทพฯ จะมีสิทธิเรียกเกณฑ์จากหัวเมือง ประเทศราชในโอกาสสำคัญ ๆ ได้ เป็นต้นว่า การเรียกเกณฑ์สิ่งของเครื่องใช้ในคราวงาน พระบรมศพพระมหากษัตริย์ เช่นในงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ กรุงเทพฯ ได้เรียกเกณฑ์หัวเมืองลานนาไทยดังนี้ เมืองเชียงใหม่ส่งกระตาศ ๒๐,๐๐๐ แผ่น เมืองนครลำปาง ๑๕,๐๐๐ แผ่น เมืองลำพูน ๕,๐๐๐ แผ่น เมืองแพร่ส่งกระตาศ ๒๐,๐๐๐ แผ่น ป่าน ๕ ทาบ และเมืองน่านส่งกระตาศ ๓๐,๐๐๐ แผ่น ป่าน ๕ ทาบ^๒

^๑ ทวณ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๑๕ สารตราเจ้าพระยาจักรี ถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องห้ามขายช้าง โค กระบือให้พ่อค้าอังกฤษ.

^๒ ทวณ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑ เลขที่ ๑๘๖ อักษรถึงเจ้าเมือง ประเทศราชและเกณฑ์กระตาศ เพลง ป่าน ใช้ในการพระบรมศพ.

การเรียกเกณฑ์ที่สำคัญและถือว่าประเทศราชต้องให้ความร่วมมือ คือ การเรียกเกณฑ์กำลังทหาร อย่างเช่น เมื่อคราวเจ้าอนุวงศ์ผู้ปกครองนครเวียงจันทร์เป็นกบฏ ในปี ๒๓๖๔ รัชกาลที่ ๓ ให้มีตราเกณฑ์กองทัพหัวเมืองประเทศราชลานนาไทยด้วย จากพงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ กล่าวว่า ในปีที่เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ เจ้านายเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ลงมาเฝ้าที่กรุงเทพฯ เมื่อกลับไปถึงตากจึงทราบข่าว อาจเป็นเหตุที่ทำให้การเรียกเกณฑ์ในหัวเมืองเชียงใหม่ล่าช้าไป กว่าเชียงใหม่จะยกไปถึงกองทัพหลวงทรงไม่พอพระทัยที่กองทัพเชียงใหม่ไปล่าช้า ทรงสรุปว่า กองทัพเชียงใหม่มีเจตนาที่จะไปให้ช้า เพื่อดูท่าทีว่าใครเป็นผู้ชนะ หรือมีฉะนั้นอาจจะก่อการกบฏ เช่น เวียงจันทร์ ดังปรากฏในรายงานกราบบังคมทูลว่า "...ฝ่ายทัพพม่า ๕ หัวเมืองและหัวเมือง หลวงพระบางนั้น ถ้าทัพหลวงไม่ได้เมืองเวียงจันทร์ ต้องมีผู้ใดมาถึงเวียงจันทร์ไม่ แต่จะคอยเก็บ ครอบครวข้างมาอยู่ริม เขตแดนคอยที่ไหวพริบเป็นสองเงื่อน..."^๑

นอกจากนี้ยังมีของถวายพิเศษ เจ้าเมืองในลานนาไทยจัดลงมาในโอกาสต่าง ๆ มีตั้งแต่สิ่งของเครื่องใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ทำมาจากไม้ไผ่จนถึงไม้ขนสักซึ่งเป็นไม้เสากระโตง และสัตว์ที่มีลักษณะเป็นมงคล เช่น ช้าง ในรัชกาลที่ ๒ พระยาเชียงใหม่น้อยธรรมได้ช้างเผือกเอก ในแขวงเมืองเชียงใหม่ นำขึ้นน้อมเกล้าถวายในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ในปีเดียวกันนี้ พระยานคร ได้นำช้างเผือกเอกมาถวายเช่นกัน^๒

การค้าสำเภาซึ่งเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในต้นรัตนโกสินทร์ กับการที่วัดดุจิบ คือ ไม้เนื้อแข็งในประเทศที่มีราคาถูก ทำให้การต่อสำเภาทั้งเพื่อใช้ในการขนส่งสินค้า และเพื่อขาย ตัวสำเภาขึ้นด้วยเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว นับตั้งแต่เริ่มรัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา ที่อุตสาหกรรม ต่อสำเภาจีนได้เกิดขึ้นอย่างมากตามริมฝั่งน้ำเจ้าพระยา อุตสาหกรรมนี้เป็นของคนจีนและใช้ ช่างจีนทั้งสิ้น^๓ มีผลทำให้เกิดความต้องการไม้เป็นอันมาก ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ไม่มาจาก

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๖๒.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ หน้า ๗๔-๘๔.

^๓ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่อและใบเรือ, หน้า ๑๒๐.

การเก็บส่วยจากหัวเมืองต่าง ๆ ประเทศราชลานนาไทย ซึ่งมีภูมิภาคอุดมไปด้วยป่าไม้สักก็เป็นดินแดนที่ต้องส่งส่วยไม้ขอนสัก ดังปรากฏหลักฐานการส่งส่วยไม้ขอนสักในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ ว่า "เมืองน่านปีละ ๔๐๐ ตัน เมืองแพร่ปีละ ๒๐๐ ตัน เมืองเชียงใหม่ปีละ ๔๐๐ ตัน เมืองลือ^๑ปีละ ๔๐๐ ตัน เมืองลำพูนปีละ ๒๐๐ ตัน" แต่สภาพความเป็นจริงจากหลักฐานการรับไม้ขอนสักจากกรุงเทพฯ พบว่าเมืองที่ส่งไม้ขอนสักครบจำนวนและส่งทุกปีคือ เมืองแพร่ เมืองน่าน ส่วนเมืองเชียงใหม่ นครลำปางและนครลำพูน บางครั้งส่งไม้ไม่ครบจำนวนและบางปีก็ขาดส่ง คิดค้างส่วยเอาไว้ในติดต่อไป ซึ่งไม่พบหลักฐานว่าทางกรุงเทพฯ เคยเร่งรัดให้หัวเมืองที่ค้างชำระส่วย จัดการชำระโดยเร็วหรือไม่แต่อย่างไร

เมื่อมีการเพิ่มปริมาณของเรือสำเภามากขึ้นนี้ ทำให้ไม้ขอนสักที่ได้จากส่วยนั้นไม่เพียงพอที่จะใช้วิธีการจัดส่งเจ้าหน้าที่ขึ้นไปจัดซื้อไม้ และมีหนังสือขึ้นไปบอกกล่าวเจ้าเมืองขอความสะดวกดังที่พระราชสุภาวดีมีหนังสือขึ้นไปถึงเจ้านายเมืองนครลำปางและเมืองแพร่ว่า

"...ให้ขุนไทรบรรเท็จ ขุนศรีอักษร ขุนจำนง คุมเงินและข้างขึ้นมาจัดซื้อไม้ขอนสักราษฎร ลูกค้าในแขวงเมืองลือ^๑ เมืองแพร่ ตามราคาราษฎรซื้อขายแก่กัน...ให้พระยา ลดอร์ พระยาราชวงศ์เมืองแพร่ เห็นแก่เราช่วยสงเคราะห์ สั่งท้าวขุนเจ้าของป่าดูแลให้ขุนไทรบรรเท็จ นายไพร่ตัดไม้ขอนสักโดยสะดวก..."^๒

นอกจากนั้นยังมีผ้าขาวเพลา หัวเมืองในลานนาไทยจะจัดส่งผ้าขาวเพลาลงมาถวายพร้อมกับส่วยไม้ขอนสัก สำหรับจำนวนผ้าขาวเพลาเท่าที่พบหลักฐานจากเอกสารในรัชกาลที่ ๓ ว่าเมืองน่านส่งผ้าขาวเพลาปีละ ๔๐๐ เพลา^๓ เมืองแพร่ส่งผ้าขาวเพลาปีละ ๒๐๐ เพลา^๔

^๑ หมาย., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๗ เลขที่ ๕ บัญชีรายวัน เรื่องส่งไม้ขอนสักหัวเมืองต่าง ๆ เข้ามาถวาย.

^๒ หมาย., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๐ เลขที่ ๒๖ ร่างจดหมายของออกญาสุภาวดี.

^๓ หมาย., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๓๙ สารตราฯ ถึงพระยาน่านตอบใบบอก เรื่องนายน้อยตุ้ยแจ้งข้อราชการ.

^๔ หมาย., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๔๑ สารตราถึงเมืองแพร่ เรื่องตอบรับไม้ขอนสักและผ้าขาวซึ่งขูลเกล้าถวาย.

เมืองเชียงใหม่ส่งผ้าขาวเพลาปีละ ๒๐๐ เพลา^๑ ส่วนเมืองลำพูนไม่ปรากฏหลักฐานว่าส่งผ้าขาวเพลาหรือไม่ ปรากฏว่า หลักฐานมีเมืองเชียงใหม่และนครลำปางเท่านั้นที่ส่งน้ำรักร เป็นส่วยด้วย เมืองเชียงใหม่ส่งน้ำรักร เท่าที่พบจำนวน ๕๓๗ ทะนาน^๒ เมืองนครลำปางส่งน้ำรักร ๒๐๐ กระบอก^๓

งาช้างและสีผึ้ง เท่าที่พบหลักฐาน เมืองน่านส่งสีผึ้งเป็นประจำ ปีละ ๒ ทาบ งาช้าง ๒ กิ่ง^๔ เมืองนครลำปางส่งสีผึ้ง ๒๐ ชั่ง งาช้าง ๒ กิ่ง^๕

การควบคุมหัวเมืองประเทศราชเชียงใหม่

ภายใต้การปกครองของราชสำนักกรุงเทพฯ เจ้านายผู้ปกครองเชียงใหม่มีอิสระในการปกครองตัวเองเป็นอันมาก ซึ่งแตกต่างไปจากวิธีการปกครองของพม่าที่เคยปกครองลานนาไทย ดังนั้น ราชสำนักกรุงเทพฯ จึงพยายามระมัดระวังในการที่จะไม่เข้าไปแทรกแซงในกิจการภายในของเชียงใหม่ ทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและประเพณี แต่ก็มีได้หมายความว่ากรุงเทพฯ จะปล่อยปละละเลย เพราะในขณะเดียวกันกรุงเทพฯ ก็ได้แสดงให้เห็นว่า มีวิธีการควบคุมหัวเมืองประเทศราชให้ตระหนักถึงอำนาจของกรุงเทพฯ และไม่ให้อำนาจหัวเมืองประเทศราชรู้สึกว่าจะอยู่ในสภาวะที่บีบคั้นคับแคบมากเกินไป

^๑ ทวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๑๓ สารตราถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่ เรื่องตอบรับเครื่องยศของนายหนานมหาเทพ ผู้ถึงแก่กรรม.

^๒ ทวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๑๓.

^๓ ทวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๔๑.

^๔ ทวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๒๐ สำเนาใบบอกพระยาน่าน เรื่องส่งสิ่งของต่าง ๆ ลงมาทูลเกล้าถวาย.

^๕ ทวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๕ เลขที่ ๓๐ ใบบอกส่งของส่วยหัวเมืองต่าง ๆ ส่วนเมืองอื่น ๆ ไม่พบหลักฐานว่านำส่งหรือไม่อย่างไร.

ตำแหน่งสมุหนายกของกรุงเทพฯ นั้นจะเป็นผู้รับผิดชอบดูแลราชการแห่งหัวเมือง
 เชียงใหม่ แต่อำนาจของสมุหนายกนั้นเป็นไปในทางทฤษฎีเท่านั้น คือไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ
 เชียงใหม่ในการเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเลย ทุกคนที่ดำรงตำแหน่งสมุหนายกไม่เคย
 เดินทางไปตรวจราชการถึงเชียงใหม่ จนถึงรัชกาลที่ ๕ อีกทั้งในฐานะที่เป็นประเทศราช เจ้านาย
 ต้องทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สังจจา ซึ่งเป็นวิธีสาบานว่าจะถือตรงจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์กรุงเทพฯ
 นั้น ก็เพิ่งมาปรากฏเอกสารอย่างถึงเรื่องนี้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ว่ามีการประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สังจจา
 ของเมืองเชียงใหม่^๑

นอกจากนี้ยังมีวิธีการปฏิบัติบางอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าราชสำนักกรุงเทพฯ ใช้เป็นเครื่องมือ
 ในการเข้ามามีอิทธิพลในเชียงใหม่ คือการส่งข้าหลวงขึ้นไปในโอกาสต่างๆ จากหลักฐาน
 จดหมายเหตุเท่าที่มีอยู่ ปรากฏว่าการส่งข้าหลวงขึ้นไปในโอกาสต่างๆ ในเชียงใหม่อาจจะเริ่มส่ง
 ขึ้นไปในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ การส่งข้าหลวงขึ้นไปในโอกาสที่เจ้าเมืองและเจ้านายที่ดำรง
 ตำแหน่งทางการปกครองที่เรียกว่า เจ้าชั้นห้าใบ กันได้แก่ เจ้าเมือง อุปราชา ราชวงศ์ ราชบุตร
 บุรีรัตน์ ลีนศิริตลง เมื่อเกิดกรณีดังกล่าวขึ้น เจ้าเมืองจะมีใบบอกลงมาแจ้งราชการ ณ กรุงเทพฯ
 เมื่อทรงทราบก็จะมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าพระราชทานโกศ ๗ ศิลาหน้าเพลิง พร้อมทั้ง
 สิ่งของเงินทองร่วมการทำบุญให้ข้าหลวงยศน้อยใหญ่ตามแต่ระดับของผู้เสียชีวิต ขึ้นไปจัดการ
 ปลงศพ เช่น ถ้าผู้เสียชีวิตเป็นชั้นเจ้าผู้ครองนคร ข้าหลวงชั้นพระยาจะคุมโกศ และสิ่งของ
 พระราชทานสำหรับงานศพขึ้นไป ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ เมื่อพระยาเชียงใหม่คำฝั้นถึงแก่อสัญกรรม
 โปรดเกล้าให้พระศรีธรรมภา กรมม้า พระสุเรนราช เสนอคุมสิ่งของขึ้นไปปลงศพ พระยาเชียงใหม่
 คำฝั้น^๒ พ.ศ. ๒๓๗๐ โปรดเกล้าให้พระยาศรีสุริยพาหะขึ้นไปช่วยการปลงศพเจ้านครลำพูน
 บุญมา ณ ลำพูน^๓ พ.ศ. ๒๓๘๐ โปรดเกล้าให้พระยาพิศณุโลสุริยขึ้นไปปลงศพพระยานครลำปาง^๔

^๑ หมายเหตุ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๑๗ สัตตรา เจ้าพระยาจักรี
 ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน เรื่องพระยาอุปราชา.

^๒ หมายเหตุ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๗ เลขที่ ๖ บัญชีสิ่งของหลวงส่งไปพระราชทาน
 ในงานศพ.

^๓ พระยาประชาภิจักรจักร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

พ.ศ. ๒๓๘๔ โปรดเกล้าให้พระยาเทพาธิบดีขึ้นไปปลงศพพระยาลำพูน คำตัน พ.ศ. ๒๓๘๖
โปรดเกล้าให้พระยากำแพงเพชรแต่งพระปลัดขึ้นไปจัดการปลงศพพระยาลำพูน^๑ และเมื่อพระยา
เชียงใหม่พุทธวงศ์ถึงแก่อสัญกรรม ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ จึงโปรดเกล้าให้พระยารักษมณฑล
หลวงพิทักษ์สุเทพ หลวงพิมานไพโรชน คูมโกศและสิ่งของขึ้นไปพระราชทานในงานศพพระยาเชียงใหม่^๒

ข้าหลวงที่ขึ้นไปร่วมงานในลักษณะนี้ยังไม่พบหลักฐานว่ากรุงเทพฯ จะส่งข้าราชการ
อื่นใดให้ไปปฏิบัติด้วยหรือไม่ แต่อาจสันนิษฐานได้ว่า เมื่อข้าหลวงได้ขึ้นไปในงานศพแล้ว ข้าหลวง
คงเข้าไปมีส่วนรู้เห็นในการเลือกเจ้านายในตำแหน่งใหม่ด้วย ซึ่งเห็นได้ชัดมากขึ้นเมื่อมีการ
ขัดแย้งภายในกลุ่มเจ้านายเชียงใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งทำให้ต้องขลอการเผาศพเจ้าเมืองไว้ก่อน
รอให้ผู้แทนจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปยังเชียงใหม่และได้พาเจ้านายที่ขัดแย้งกันลงมาเข้าเฝ้าที่กรุงเทพฯ
จะได้กล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป

นอกจากนี้ยังมีการส่งข้าหลวงขึ้นไปในราชการพิเศษที่เป็นการเร่งด่วนเพื่อแก้ปัญหา
หรือสอบสวนข้อเท็จจริงบางประการ ปกติกกรุงเทพฯ จะให้อำนาจในการปกครองตัวเอง แต่ใน
บางกรณีที่เรื่องราวขัดแย้งนั้นเกี่ยวข้องกับชาวต่างประเทศ ซึ่งไม่ยอมรับการตัดสินใจของเจ้าเมือง
แล้วลงเรื่องราวฟ้องร้องลงมากรุงเทพฯ ต้องจัดส่งข้าหลวงขึ้นไปสอบสวนชำระความ และพิจารณา
ไกล่เกลี่ยเพื่อความยุติธรรมและมีให้กระทบกระเทือนไมตรีของประเทศนั้นกับกรุงเทพฯ เช่น
กรณีที่ยังกฤษฟ้องร้องว่าเจ้านายเชียงใหม่ห้ามปรามมิให้ราษฎรชายช่าง โค กระบือ ให้พ่อค้า
อังกฤษ โดยทรงโปรดเกล้าให้พระยาสุเรนราชเสนาและนายพลภักยมทาดเล็กเป็นข้าหลวงขึ้นไป
ชำระว่ากล่าว พร้อมกันนั้นกรุงเทพฯ ก็ได้ส่งความข้าหลวงในราชการเรื่องการกำชับกำชาให้
เมืองเชียงใหม่เอาใจใส่สืบข่าวเกี่ยวกับพม่าจะรบกับอังกฤษเป็นครั้งที่สองด้วย^๓

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๘.

^๒ ทวณ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๒๒ เรื่องข้าหลวงคูมโกศไป
เชียงใหม่.

^๓ ทวณ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๑๘ สารตราฯ เจ้าพระยา
เมืองเชียงใหม่ เรื่องห้ามชายช่าง โค กระบือแก่พ่อค้าอังกฤษ.

การส่งข้าหลวงขึ้นไปในเชียงใหม่ซึ่งให้เห็นว่า ถึงแม้ว่ากรุงเทพฯ จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวในการจัดการปกครองโดยตรง ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา กรุงเทพฯ เริ่มเข้าไปมีบทบาทเป็นผู้ตัดสินไกล่เกลี่ยปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้านายเมืองเชียงใหม่ อันเกิดจากการทะเลาะวิวาทระหว่างเจ้านายนั้น ก็พยายามตัดสิน ไม่มีการฟ้องร้องลงมากรุงเทพฯ เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๖๖ พระยาเชียงใหม่คำฝั้นเกิดการทะเลาะวิวาทกับพระยาราชนางค์สุวรรณคำมูล บุตรนายพ่อเรือนเป็นน้องของเจ้าฟ้าชายแก้ว สาเหตุที่ทะเลาะไม่ปรากฏแน่ชัด แต่จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่าเป็นการแข่งบุญระหว่างคนทั้งสอง โดยพระยาราชนางค์คำมูลบริจาคนานเป็นอันมาก ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่ปรากฏว่าใครทำบุญมากมายเท่ากับเจ้าเมืองได้ การทะเลาะดังกล่าวมิได้ลุกลามใหญ่โต เพราะเจ้านครลำปางดวงทิพและพระเจ้านครลำพูนบุญมา ยกคนขึ้นมาเชียงใหม่ระงับเหตุเสียก่อน^๑ การทะเลาะวิวาทครั้งนี้มิได้มีใบบอกลงมากรุงเทพฯ แต่ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ พระยาเชียงใหม่คำฝั้นตาย มีหลักฐานปรากฏให้เห็นถึงความขัดแย้งในหมู่เจ้านายเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน มากขึ้น จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ อ้างว่า

"...พระเจ้าหอคำละคร และเมืองลำพูนก็มาเร่งรัดจัดเอาข้าวของเงินค่า ครอบครว สมบัติ แห่งพระเป็นเจ้าอันเข้าสู่สวรรคตเป็นอันมาก เจ้าพิมพิสารราชบุตรด้านทานมิได้ ก็ลวดละพระบรมศพพระราชบิดาเสีย พาเอาเจ้าธรรมากิตีสุริยเมฆชนรินทร์ คนเป็นน้องน้องเรือล่องไม้ฟุ้งบรมพุทธิสมภารเป็นข้าเฝ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระมหากษัตริย์เจ้า อยู่กรุงศรีอยุธยาเป็นท่วงก่อนนั้นแล..."^๒

นอกจากนี้ยังมีการฟ้องร้องพระยานครลำปางน้อยอินทร์ว่าประพฤติการชั่วร้าย^๓ จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีเรื่องราวฟ้องร้องกล่าวโทษระหว่างเจ้านายพี่น้องส่งลงมากรุงเทพฯ จึงเปิดโอกาสให้กรุงเทพเข้าไปจัดการยุ่งเกี่ยวกับปัญหาการเมืองภายในของเชียงใหม่มากขึ้น และเห็นได้อย่างชัดเจนมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔

^๑ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^๓ หวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๐ เลขที่ ๒๒ ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี

การจัดองค์กรภายในของสังคมเมืองเชียงใหม่

ลักษณะการปกครองของเมืองเชียงใหม่

จากสภาพสงครามระหว่างพม่ากับลานนาไทยนั้น ทำให้ชนชั้นผู้ปกครองเดิมของลานนาไทยสมัยราชวงศ์มังรายหมดอำนาจลง เนื่องจากขาดแคลนเชื้อสายผู้ปกครองเมือง ตั้งแต่สมัยพระเมืองเกษเกล้าและถูกกวาดต้อนไปอยู่ยังเมืองพม่าเป็นจำนวนมากนั้นถูกแทนที่โดยกลุ่มผู้ปกครองใหม่ ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากคนธรรมดาสามัญ แต่มีความสามารถในการรบขึ้นมาเป็นผู้ปกครองเมือง ชนชั้นปกครองใหม่ในลานนาไทยนั้นสืบเชื้อสายมาจากพระยาสุลวะวะฤาไชยสงคราม และเชื้อสายตระกูลนี้ทำการปกครองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน มาจนถึงสมัยที่ยกเลิกฐานะของเจ้าเมืองทั้งสามในปี พ.ศ. ๒๔๗๖

ชนชั้นปกครองลานนาไทยสมัยราชวงศ์เชื้อเจ็ดตน เจ้านายมีบทบาทสำคัญในการปกครองบ้านเมืองมาโดยตลอด ชุมนางมีบทบาทน้อยมาก ซึ่งผิดกับการปกครองสมัยราชวงศ์มังราย ชุมนางมีบทบาทในการปกครองมาก จนถึงสามารถเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองได้ตามความต้องการ เห็นได้จากกรณีที่กำลังข้างต้นแล้ว ภายหลังที่ตระกูลเชื้อเจ็ดตนขึ้นปกครองบ้านเมือง กลุ่มเจ้านายชนห้าในเป็นผู้มีบทบาทในการปกครองบ้านเมืองอันเป็นลูกหลานที่สืบเชื้อสายมาจากพระยาสุลวะวะฤาไชย (ทิพย์ช้าง) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการแต่งงานภายในสายตระกูลเดียวกัน ยิ่งทำให้เชื้อสายไม่กระจัดกระจาย และอำนาจในการปกครองก็อยู่ในหมู่เชื้อสายนี้มาตลอด

ลักษณะเด่นของการปกครองในเมืองเชียงใหม่ จึงเป็นการปกครองโดยเจ้านายมีอำนาจเด็ดขาด เจ้านายนั้นตามฐานะที่เกิดมามีศักดิ์เท่ากันหมด แต่จะมีความแตกต่างกันต่อเมื่อได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งทางการปกครองมี ๕ ตำแหน่ง เรียงตามลำดับความสำคัญ คือ เจ้าเมือง อุปราช ราชวงศ์ ราชบุตร บุรีรัตน ซึ่งรวมเรียกทั้งหมดว่า กลุ่มเจ้าชนห้าใน แต่เดิมตำแหน่งเหล่านี้มียศเป็นเพียง "พระยา" เท่านั้น ยกเว้นในบางสมัยที่ราชสำนักกรุงเทพฯ พระราชทานยศ "พระเจ้า" ให้แก่เจ้าเมือง เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๔๕ พระราชทานให้พระยาภาวิละเป็นพระเจ้าภาวิละ พ.ศ. ๒๓๕๖ พระราชทานให้พระยาเชียงใหม่มหาวงษ์เป็นพระเจ้าเชียงใหม่มหาดุรประเทศ^๑ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๕๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

^๑พระยาประชาภิจักรจักร, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๒.

เจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์เปลี่ยนตำแหน่งพระยาให้เป็นตำแหน่งเจ้า ยกเว้นแต่เมืองขึ้น ให้เป็นพระยาตามเดิม ดังนั้น ตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบทั้งเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง จึงมียศ เป็นเจ้าเมืองทั้งสิ้น แต่สำหรับชาวเมือง เจ้านายซึ่งสืบเชื้อมาจากพระยาสุลวะวะฤาไชยสงคราม นั้น ซึ่งมีฐานะดำรงตำแหน่งทางการปกครองและเป็นบุตรหลาน มีฐานะเป็นเสมือนพระเจ้าแผ่นดิน และพระราชวงศ์ของเชียงใหม่ ถึงแม้ว่าเจ้านายตระกูลนี้มีเชื้อสืบเชื้อสายบรรพบุรุษเป็นเจ้ามาก่อน แต่ผลงานของเจ้านายตระกูลนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจ้ากาวิละได้ขับไล่พม่าออกจากลานนาไทย และก่อตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาใหม่ ภายใต้การสนับสนุนของราชสำนักกรุงเทพฯ ทำให้ได้รับความนิยมนยกย่องและเคารพนับถือจากชาวลานนาไทยทั้งสามเมือง คือเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เป็นอันมาก ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เมื่อเอ่ยถึงพระยาภาวดีและเจ้าเมืองทั้งสามตลอดจน พระยาอุปราชา ราชวงศ์ ราชบุตร จะออกนาม "พระเป็นเจ้า" และ "เจ้า" อยู่เป็นปกติ^๑ ในสมัยต่อมาปราณี ศิริธร ๗ พัทลุง ซึ่งได้พยายามสอบสวนเรื่องราวความเป็นมาของเจ้านาย ฝ่ายเหนือ โดยการสัมภาษณ์จากเจ้านายและผู้สูงอายุ ซึ่งรู้เรื่องราวความเป็นมาในเชียงใหม่ พอสมควร ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ชาวมืองเชียงใหม่มีความรู้สึกจงรักภักดีและนิยมนยกย่อง เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เป็นอย่างมาก ต่างขนานนามนำหน้าเจ้านายและ บุตรหลานว่า พ่อเจ้าหลวง เจ้าน้อย เจ้าหนาน^๒ ??

ผู้เขียนเข้าใจผิด
ผิด
ตัวตาม
ตามของ
คำที่อ้าง
ในบท ๗
ใน ๖
ไม่ตาม
ฟรี
ขอทบท
ใน ๖

อำนาจและหน้าที่ของเจ้าชั้นห้าใบ

อำนาจของเจ้าเมืองคงมีจำกัดเฉพาะในบริเวณเมืองเชียงใหม่ ทางตะวันตกของ เชียงใหม่ มีกลุ่มคนที่เป็นพม่าไทยใหญ่อยู่มาก พวกนี้จะไม่ปกครองกันเองเพราะเป็นดินแดนที่อยู่ห่าง ออกไปเจ้าเมืองไม่สามารถเข้าไปดูแลให้ทั่วถึง จึงต้องจ่ายอมให้ปกครองกันเองและส่งบรรณาการ ให้กับเจ้าเมือง ส่วนในบริเวณที่อยู่ใกล้เมืองเชียงใหม่เจ้าเมืองก็สามารถเข้าไปมีอิทธิพลใน การเลือกเจ้านายหรือขุนนางเข้าไปปกครองในหัวเมืองใกล้เคียง ภายหลังที่เป็นอิสระจากพม่าแล้ว

^๑ คณะกรรมการฯ , ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ , หน้า ๑๘-๑๓๘.
^๒ ปราณี ศิริธร ๗ พัทลุง, เพชรลานนา เล่ม ๒, หน้า ๑๕๐.

เจ้านายเชียงใหม่พยายามขยายอำนาจไปอย่างกว้างขวาง เห็นได้จากการทำสงครามกวาดต้อนคนจากหัวเมืองต่าง ๆ มาอยู่บริเวณรอบ ๆ เมืองเชียงใหม่และการส่งเจ้านายบุตรหลานพร้อมผู้คนออกไปตั้งบ้านเมืองใหม่ หลังจากในเมืองเหล่านั้นถูกทำให้ร้างเพราะสงคราม เช่นตั้งเมืองเชียงราย เมืองฝาง เป็นต้น

คุณสมบัติของเจ้านายที่จะสามารถขึ้นมาดำรงตำแหน่งเจ้าชนห้าใบนั้น ส่วนใหญ่มักเป็นเจ้านายที่มีความสามารถในการสงครามเป็นสำคัญ ดังนั้น อำนาจทางการเมืองในเชียงใหม่ขึ้นอยู่กับความสามารถของเจ้านายคนนั้น ๆ เป็นสำคัญ อำนาจหน้าที่ของเจ้าเมือง เจ้าเมืองมักทำหน้าที่เป็นหัวหน้าในการติดต่อกับรัฐต่าง ๆ เป็นผู้มีบทบาทในการประกอบพิธีกรรมอันได้แก่ พิธีสงกรานต์ การขอฝน อันเกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อในท้องถิ่น พระยาอุปราชเป็นตำแหน่งที่รองจากเจ้าเมือง โดยจะทำการแทนเจ้าเมืองเมื่อเจ้าเมืองไม่อยู่หรือป่วย ถ้าเจ้าเมืองสิ้นชีวิต อุปราชจะได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทน (ตาราง ๑) ในบางสมัยที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ขึ้นอยู่กับในตำแหน่งเมื่อชราภาพแล้ว อุปราชนั้นจะมีอำนาจ เช่นในสมัยพระยาเชียงใหม่พุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๘๔) พระยาอุปราชมหาวงษ์ จัดการดูแลบ้านเมืองทั้งการศึกษาสงคราม การเดินทางไปกรุงเทพฯ เพื่อรับพระราชทานเครื่องยศ การบริหารราชการบ้านเมืองด้วยตำแหน่งเจ้าชนห้าใบในเชียงใหม่ไม่มีเอกสารบ่งบอกไว้แน่ชัดว่า แต่ละตำแหน่งทำหน้าที่อะไร แต่จากเอกสารของ ดร. ริชาร์ดสัน (Dr. Richardson) ซึ่งเดินทางเข้ามาในเชียงใหม่หลายครั้งในระหว่างปี ๒๓๗๒-๒๓๗๘ นั้นพอจะชี้ให้เห็นบทบาทของเจ้าชนห้าใบในการปกครองบ้าง พระยาอุปราชมีหน้าที่จัดการเกี่ยวกับการบริหารและการเงินของเมืองในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ ริชาร์ดสันได้เดินทางเข้ามาพุดจาเรื่องซื้อขายโค กระบือในเชียงใหม่และลำพูนได้ตกลงการค้ากับพระยาอุปราช^๑

หน้าที่ของพระยาราชวงศ์และพระยาราชบุตรนั้นอาจจะเป็นผู้นำกองทัพ แต่ต้องเป็นคนที่มีบุคลิกเข้มแข็ง อีกทั้งยังเป็นผู้ดำเนินการปรึกษาปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการงานของรัฐเชียงใหม่ในสมัยพระยามหาวงษ์เป็นเจ้าเมือง (พ.ศ. ๒๓๘๗-๒๓๙๗) พระยาราชวงศ์จะดำรง

^๑ Nigel J. Brailey, "The Origin of the Siamese Forward Movement", p. 36.

ตำแหน่งในฐานะพระยาคนที่สองและทำการแทนพระยาอุปราชเมื่อพระยาอุปราชไม่อยู่ ส่วนพระยาหัวเมืองแก้ว หรือพระยาบุรีรัตน ซึ่งตำแหน่งนี้มีปรากฏอยู่ในสารตราติดต่อกันระหว่างตำแหน่งสมุหนายกของกรุงเทพฯ กับเชียงใหม่ อาจมีหน้าที่รับผิดชอบในกิจการบ้านเมืองในตัวเมืองเชียงใหม่ พระยาบุรีรัตนนั้น เป็นผู้จัดการ เรื่องที่พิกอาศัยของริชาร์ดสันในสมัยที่เดินทางมาเชียงใหม่ในเชียงใหม่ และลำพูน พระยาหัวเมืองแก้วทำหน้าที่เป็นประธานของเค้านาม

รายได้และผลประโยชน์ของเจ้านาย

ในเรื่องรายได้และผลประโยชน์ของกลุ่มเจ้าชั้นห้าใบ มีหลักฐานเกี่ยวกับการแบ่งปันผลประโยชน์จากภาษีอากร ซึ่งได้ทำขึ้นในสมัยพระยาเชียงใหม่พุทธวงศ์ว่า "หมู่บ้านที่อยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำปิงเหนือหมู่บ้านท่าวังตาลขึ้นไป ต้องจ่ายภาษีให้เจ้าอุปราช หมู่บ้านที่อยู่ใต้ท่าวังตาลลงมาต้องจ่ายภาษีให้เจ้าราชวงศ์ และฝั่งขวาของแม่น้ำปิงทั้งหมดจ่ายภาษีให้เจ้าเมืองเชียงใหม่พุทธวงศ์ ซึ่งเจ้าราชบุตรในขณะนั้นเป็นลูกเจ้าเมืองรับส่วนแบ่งร่วมกับบิดา^๑

ส่วนเจ้าบุรีรัตนมิได้บ่งไว้ว่า ได้ส่วนแบ่งอย่างไร

การสืบทอดตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ

สำหรับตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบนี้ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงยกตำแหน่งผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน น่านให้มีตำแหน่งเป็นเจ้า ในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ เข้าใจว่าในระยะแรก ๆ เป็นตำแหน่งที่สืบทอดตามลำดับอาวุโส เช่นกรณีที่เจ้าเมืองแก้วกรม ผู้รับตำแหน่งแทนคือ เจ้าอุปราช โดยต้องได้รับตราตั้งจากราชสำนักกรุงเทพฯ

แต่บางครั้งการสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองนั้น เจ้านายในกลุ่มเจ้าชั้นห้าใบสืบทอดตำแหน่งถัดจากเจ้าเมืองมีโอกาสเท่ากันในการยึดอำนาจหรือสืบทอดอำนาจจากเจ้าเมือง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรณีอำนาจเข้มแข็งเป็นสำคัญ ซึ่งเจ้าที่มีอำนาจมักจะเป็นผู้มีความสามารถในการศึกสงคราม มักมี

^๑Journal of Capt McLeod p. 37, Cited from Nigel J. Brailey, "The Origin of the Siamese...", p. 33.

อำนาจเหนือเจ้านายคนอื่น ๆ อาจเป็นเพราะมีคนในบังคับไพร่ ทาส มากมาย เพราะจากสงครามได้กวาดต้อนเชลยทรัพย์ สิ่งของ ช้างม้า วัวควาย ฯลฯ มาเป็นของตน จึงมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าเจ้านายอื่น ๆ มีหลายสมัยที่พระยาอุปราชมียอำนาจมากกว่าเจ้าเมือง เช่น สมัยพระยาเชียงใหม่พุทธวงษ์ (พ.ศ. ๒๓๖๔-๒๓๘๔) พระยาอุปราชมหาวงษ์มีอำนาจมาก^๑ ในสมัยพระยาเชียงใหม่มหาวงษ์ (พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๓๙๗) พระยาอุปราชมพิสาร ทำการบริหารงานแทนเจ้าเมืองเช่นเดียวกันกับพระเจ้าอินทวิชยานนท์ มีเจ้าอุปราชมุขวงษ์ เป็นผู้มีบทบาททางการเมืองมาก กระบวนการสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองนั้น มักขึ้นอยู่กับฐานอำนาจที่เจ้านายแต่ละคนมีอยู่นั้น และตำแหน่งเจ้าเมืองส่วนใหญ่ ตำแหน่งอุปราชมักมีโอกาสเป็นเจ้าเมืองมากกว่าตำแหน่งอื่น ๆ เห็นได้จากเจ้าเมืองเชียงใหม่เกือบทุกคนนั้นได้ดำรงตำแหน่งอุปราชมมาก่อนเป็นเจ้าเมืองยกเว้นพระเจ้ากาวิโรศสุริยวงษ์ ที่ดำรงตำแหน่งพระยาบุรีรัตนแล้วขึ้นมาเป็นเจ้าเมืองเลย (ดูจากตารางเมืองเชียงใหม่ หมายเลข ๑,๒)

การสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองมักก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทในหมู่เจ้านายเมืองเชียงใหม่ภายหลังจากพระยาการิลละสิ้นชีวิตไปแล้ว ก่อนหน้านั้นไม่ปรากฏหลักฐานจากเอกสารทั้งทางกรุงเทพฯ และเชียงใหม่บ่งว่าเคยมีการทะเลาะวิวาทหรือความพยายามที่จะแข่งขันอำนาจกันในระหว่างพี่น้องทั้ง ๗ คน ในด้านการศึกสงครามครั้งต่าง ๆ ทั้งในด้านบุกรุกและในด้านตั้งรับ ปรากฏว่าต่างให้ความช่วยเหลือร่วมมือกันเป็นอย่างดี ในระหว่างเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๒ อีกทั้งสภาพความจำเป็นของบ้านเมืองที่แวดล้อมไปด้วยข้าศึกศัตรู ซึ่งต้องการความร่วมมือร่วมใจกันเป็นอันมาก จึงจะสามารถเอาตัวรอดจากภัยอันตรายดังกล่าวได้ และพระยาการิลละซึ่งเป็นพี่ชายคนโตมีชีวิตยืนยาว เป็นผู้ที่มีบุคลิกเข้มแข็ง จึงสามารถควบคุมหรือขอความร่วมมือจากน้อง ๆ ได้หรือญาติพี่น้องผู้อื่นได้โดยสะดวก

อย่างไรก็ตาม หลังจากพระเจ้าเชียงใหม่การิลละถึงแก่พิราลัยแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ พระยาเชียงใหม่ธรรมลังกาขึ้นมาเป็นเจ้าเมืองแทนถึงในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ ก็สิ้นชีวิตลง พระยาอุปราชมคำฝั้นรักษาราชการแทนเจ้าเมืองถึง ๒ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๓๖๖ ลงมากรุงเทพฯ ทรงพระราชทานให้พระยาอุปราชมคำฝั้นเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ แล้วตั้งลูกชาย ๓ คน ของ

^๑ พระยาประชาภิจักรจักร, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๓.

ตารางที่ ๑ ตำแหน่งรายชื่อเจ้าเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๔๑๔

ชื่อเจ้าเมือง

ตำแหน่งที่ดำรงอยู่ก่อนขึ้นมาเป็นเจ้าเมือง

อุปราช

ราชวงศ์

ราชบุตร

บุรุษ

ราชภาคินัย

พระยาภาวลิละ

(พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๔๔)

เป็นเจ้าเมืองลำปาง พ.ศ. ๒๓๑๗

เป็นพระยาราชวงศ์เมืองลำปาง

พระยาเชียงใหม่ธรรมลังกา

(พ.ศ. ๒๓๔๔-๒๓๖๔)

(พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๔๔)

(พ.ศ. ๒๓๑๗-๒๓๒๔)

พระยาเชียงใหม่คำพัน

(พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๖๘)

(พ.ศ. ๒๓๔๔-๒๓๖๖)

พระยาพุทธวงศ์

(พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๘๘)

(พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๖๘)

พระยามหาวงศ์

(พระเจ้ามโหตรประเทศ)

(พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๓๙๗)

(พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๘๘)

พระเจ้าเชียงใหม่ภาวโรรสสุริยวงศ์

(พ.ศ. ๒๓๙๙-๒๔๑๓)

(พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๙๗)

พระเจ้าอินทวิชยานนท์

(พ.ศ. ๒๔๑๔-๒๔๔๐)

(พ.ศ. ๒๔๑๒-๒๔๑๔)

(พ.ศ. ๒๓๙๗-๒๔๑๒)

พ.ศ. ๒๓๔๗-๒๓๔๘ เป็นพระยาธิราช

(พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๔๗)

ตารางที่ ๒ การสืบตำแหน่งทางการปกครองของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๕๙-๒๔๑๔

เจ้าเมือง	พระยาอุปราชา	พระยาราชวงศ์	พระยาราชบุตร	พระยาบุรีรัตน์	เจ้าราชภาคีไนย
พระยาภาวลิละ (พ.ศ. ๒๓๕๙-๒๓๕๘)	พระยาอุปราชน้อยธรรม (พ.ศ. ๒๓๕๙-๒๓๕๘)		นายน้อยสุริยะมาฏบุตรชาย พระยาคำมั่น พระยาภาวลิละ (พ.ศ. ๒๓๕๙-๒๓๕๗)		
พระยาธรรมลังกา (พ.ศ. ๒๓๕๘-๒๓๖๕)	พระยาคำพัน (พ.ศ. ๒๓๕๘-๒๓๖๕)				
พระยาศำพัน (พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๖๘)	พระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๖๙)	พระยาสุวรรณคำมูล (พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๖๙)	พระยาน้อยภาวลิละ (พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๗๐)		
พระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๙-๒๓๗๕)	อุกนายพ้อเรือน	อุกนายพ้อเรือน	อุกนายพ้อเรือน		
พระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๗๕-๒๓๘๙)	พระยามหาวงษ์ (พ.ศ. ๒๓๗๕-๒๓๘๙)	นายน้อยมหาพรมคำคง	นายน้อยหน่นไชย	ข' นานสุริยวงษ์บุตร	
อุกนายพ้อเรือน	อุกพระยาเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๓๗๖-๒๓๘๙)	อุกพระยาเชียงใหม่คำพัน (พ.ศ. ๒๓๗๙- ๒๓๘๙)	บุตรพระยาเชียงใหม่	พระยาภาวลิละเป็นพระยา บุรีรัตน์ (พ.ศ. ๒๓๘๙-๒๓๙๗)	
พระเจ้าเชียงใหม่มีไตร ประเทศ(พระยามหาวงษ์) (พ.ศ. ๒๓๙๐-๒๓๙๗)	อุกพระยาเชียงใหม่ ธรรมลังกา (นายพิมพิสารบุตรพระยา เชียงใหม่คำพัน (พ.ศ. ๒๓๙๐-๒๓๙๙)		ราชบุตรพ.ศ. ๒๓๖๙		
นายขนานสุริยวงษ์ เจ้าบุรีรัตน์เป็น พระเจ้าภาวโรโรศ สุริยวงษ์ (พ.ศ. ๒๓๙๙-๒๔๑๓)	นายขนานธรรมชัย อุกขยาพระยาเชียงใหม่ คำพัน (พ.ศ. ๒๓๙๙-๒๔๐๙)	นายน้อยคำ บุตร พระยาเชียงใหม่ธรรมลังกา (พ.ศ. ๒๔๐๒- ๒๔๐๙)	ขนานสุริยวงษ์บุตรพระเจ้า มหาพรมคำคง สมัย พระยาพุทธวงศ์ แทนพระยาเชียงใหม่ คำพัน (พ.ศ. ๒๔๐๗-๒๔๑๒) (พ.ศ. ๒๔๐๒-๒๔๑๓)	นายน้อยแผ่นฟ้าลูกชายของ พระยาราชบุตรน้อย สุริยมาฏ หลานของพระเจ้า ภาวโรโรศ	
พระเจ้าอินทริขยานนท์ (พ.ศ. ๒๔๑๔-๒๔๑๐)	นายบุญทวงษ์น้องพระเจ้า อินทริขยานนท์ (พ.ศ. ๒๔๑๔- ๒๔๑๕)			นายน้อยมหาอินทร อุกพระยาอุปราชาพิมพัลสาร (พ.ศ. ๒๔๑๕- ๒๔๑๕)	

นายพ่อเรือนขึ้นเป็นพระยาอุปราชนพทวงษ์ พระยาราชนวงศ์สุวรรณคำมูล พระยาเมืองแก้วน้อย กาวิละ เมื่อกลับไปถึง เชียงใหม่ได้เกิดการทะเลาะวิวาทกับพระยาราชนวงศ์สุวรรณคำมูล จาก ตำนานพื้น เมือง เชียงใหม่อ้างว่า

"...ขณะนั้นอุทกอากาศ เกิดมีการฆ่าเชือก บ้านเมืองเขินกลียุค เหตุว่า เจ้าทั้งสองพระองค์ถือว่าพระเป็นเจ้ามหาสุกษาร (คือพระยาเชียงใหม่คำผัน) และราชวงศ์สุวรรณคำมูลปลัดบ่มั่นกัน จึงเกิดวิวาทบุตกรรมกันด้วยกัน"

คำนี้ถูก
ผู้เขียน
คำผัน
ก็ว่า อันพระยา

การทะเลาะวิวาทดังกล่าวมิได้ลุกลามใหญ่โตออกไปอีก ด้วยพระยานครลำปางดวงทิพ และพระเจ้านครลำพูนบุญมา ยกพลขึ้นมา ๒๐๐ และ ๑๐๐๐ คน ขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ระงับเหตุ เสียก่อน การทะเลาะวิวาทนี้สืบเนื่องมาจากเรื่องตำแหน่งก็ได้ เพราะบุตรชายนายเรือนทั้งสาม คนได้ทำการช่วยรบพุ่งรักษานบ้านเมือง มารับราชการตั้งแต่สมัยพระยาภาวิละแล้ว อีกทั้งก็เป็น สายตระกูลที่มีใช้ เป็นพี่น้องท้องเดียวกันกับพวกพระยาภาวิละเชื้อเจ็ดตน เป็นลูกพี่ลูกน้องกับเจ้านาย เชียงใหม่ ฉะนั้น อาจต้องการขยายอำนาจของตนให้มากขึ้น พระยาเชียงใหม่คำผันไม่พอใจ จึงเกิดการรบกันขึ้น ต่อมาภายหลังถึงแม้พระยาอุปราชนพทวงษ์ขึ้นเป็นเจ้าเมืองแล้ว หลังจากนี้ สายของพระยาเชียงใหม่พทวงษ์ค่อย ๆ หมดยอำนาจลง แต่สายตระกูลพระยาเชียงใหม่คำผันกลับ ขึ้นมามีอำนาจ มีบุตรหลานสืบเชื้อสายเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ต่อมาอีก ๓ องค์ จึงถึงการยกเลิก ตำแหน่งเจ้าเมืองใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ปัญหาความขัดแย้งของเจ้านายนั้นยังคงปรากฏขึ้นในอีกสมัย พระเจ้ากาวิโรดฯ ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในบทที่ ๒

เค้าสนามหลวง

สำหรับศูนย์กลางการปกครองและการบริหารงานทั้งปวงของแต่ละเมืองนั้นก็คือ "คุ้ม" ของเจ้าผู้ครองนครในแต่ละเมือง ซึ่งมีศูนย์กลางการบริหารงานนี้เรียกว่า "เค้าสนามหลวง" หรือ "เค้าสนามหลวง" (คำว่า "เค้า" เป็นภาษาไทยยวน แปลว่า "ต้น" หรือ "แรก" ใน ความหมายนี้น่าจะหมายความว่า เป็นที่เริ่มต้นของความคิดและการกระทำต่าง ๆ อันหมายถึง

๑ คณะกรรมการ จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

ผู้ครองนครหรือบรรดาเจ้านายเป็นผู้ริเริ่มว่าจะคิดจัดการบ้านเมืองอย่างไร ก็มาปรึกษาหารือกันที่เค้าสนามหลวง เมื่อตกลงกันอย่างไรแล้ว ก็ดำเนินให้ไปตามที่ปรึกษาหารือกัน เช่น การทำสงคราม การเก็บภาษีอากร การออกกฎระเบียบต่าง ๆ เป็นต้น) เค้าสนามหลวงนี้มีหลักฐานว่ามีขึ้นในสมัยพระยาการิลละ จากพงศาวดารโยนก อ้างว่า "...จุลศักราชถึง ๗ วันพฤหัสบดีเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ พระเจ้าหลวงเมืองนครเชียงใหม่เริ่มสร้างพระวิหารเบื้องบูรพาทิศ แบ่งเจดีย์สุเทพฯ สร้างสนามหลวง (คือศาลาลูกขุน) เมืองเชียงใหม่ในวันเดียวกันนั้น..."^๑ และในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวถึงเค้าสนามหลวงไว้ว่า "...ในรัชชกาลนั้น ลาวมีหมอกความไปเที่ยวโพนอ้างในป่าแขวงเมืองเชียงใหม่ คล้องได้ช้างพลายข้างหนึ่ง รู้ว่าเป็นพระยาช้างเผือก จึงเอาความมาบอกกับสนามว่า คล้องได้ช้างเผือกข้างหนึ่ง สนามจึงไปแจ้งความแก่พระยาเชียงใหม่..."^๒ เค้าสนามจึงน่าจะเป็น ที่ประชุมเจ้านายขุนนาง มีอำนาจหน้าที่กว้างขวางทำการบริหารบ้านเมืองทั่ว ๆ ไปหน้าที่สำคัญก็คือ การเก็บภาษีและ การตัดสินคดีความ บางครั้งทำหน้าที่ต้อนรับแขกต่างเมืองที่มีฐานะไม่สูงพอที่จะได้รับการต้อนรับจากเจ้าเมือง^๓ ส่วนสมาชิกของเค้าสนามนั้นไม่แน่นอนสันนิษฐานว่ามีประมาณ ๓๒ คน เพราะหนังสือจากเจ้านครเชียงใหม่ส่งมายังข้าหลวงแคว้นตะนาวศรี ลงท้ายว่า "เจ้านครและขุนนาง ๓๒ คน" แต่ตามรายงานของนายแยมมทาดเล็ก ผู้ช่วยราชการเมื่อครั้งพระเจ้านั่งงยา เฮอร์กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นไปว่าราชการเชียงใหม่ ก็เรียกขุนนางในสนามว่า "พระยาท้าวแสน ๓๒ ขุนสนาม"^๔

เค้าสนามเป็นหน่วยงานของบ้านเมืองที่มีอำนาจกว้างขวางทั้งทางการปกครองและการศาล พระยาบุรีรัตนเป็นประธานของเค้าสนามในเชียงใหม่ เจ้าราชวงศ์เป็นผู้ให้คำปรึกษาในการดำเนินการงาน ถ้าเกิดเรื่องใหญ่จะนำสมาชิกเค้าสนามมาพบเจ้าอุปราชซึ่งมี

^๑ พระยาประชาภิจักรจักร, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๕.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๗๕.

^๓ James Ansil Ramsay, "The Development of a Bureaucratic Polity: The Case of Northern Siam, Ph.D. Dissertation Cornell University, 1971, pp. 35-37.

^๔ กษ. รัชกาลที่ ๔ ม. ๕๔/๔๔ รายงานนายแยมมทาดเล็ก ผู้ช่วยราชการลงวันที่ ๖ ๕๔ ค่ำ ปีชวด วัฒนฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๑.

อำนาจตัดสินเด็ดขาด ถ้าเป็นคดีความก็การตัดสินถึงขั้นประหารชีวิต^๑ สำหรับเจ้าสนามในเมือง ลำพูนจะมีขุนนาง ๖-๘ คน มาประชุมกันทุกวัน เพื่อรับเรื่องราวร้องทุกข์ของประชาชน และตัดสิน คดีความในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ มีหลักฐานว่าพระยาอุปราชมหาวงษ์เมืองเชียงใหม่ ประกาศให้ คนในบังคับของตนที่ต้องการขายโค กระบือให้พ่อค้าจากมะละแหม่งให้ไปที่สนามและจ่ายภาษี ๑ แทนสำหรับโค กระบือ ๑ ตัว ฉะนั้น จะเห็นว่าเจ้าสนามหลวงก็เป็นหน่วยงานที่จัดการเกี่ยวกับ เรื่องภาษีอากรด้วย

อำนาจและหน้าที่ บทบาทของขุนนางในการปกครอง

นอกจากเจ้านายที่ทำหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองแล้ว ยังต้องมีขุนนางเป็นผู้ช่วย เจ้านายในการปกครอง ซึ่งจะแต่งตั้งโดยเจ้าเมือง และเป็นผู้มีความรู้สามารถในด้านต่าง ๆ ที่จะช่วยเจ้านายทำงานบ้านเมืองได้ จากหลักฐานที่ปรากฏในเรื่องขุนนางนั้น มีข้อมูลน้อยมาก ที่ชี้ให้เห็นตำแหน่งหน้าที่บทบาทของขุนนาง ตำแหน่งขุนนางที่พบจากหลักฐานร่วมสมัยนั้นมีดังนี้

การปกครองในตัวเมืองเชียงใหม่มีขุนนางเป็นผู้ช่วยเจ้าเมืองในการปกครอง ๔ ตำแหน่ง เรียกว่า อัครมหาเสนาบดี เป็นตำแหน่งที่ได้รับการแต่งตั้งในสมัยพระเจ้ากาวิละมีดังนี้คือ พระยาแสนหลวง พระยาสามล้าน พระยาจำบ้าน และพระยาเด็กซ์พลสันนิษฐานว่าพระยาสี่ตำแหน่ง นี้ จะมีหน้าที่เหมือนกับจตุสดมภ์ คือพระยาแสนหลวงทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจการภายในบ้านเมืองเทียบ ได้กับเวียง พระยาสามล้านมีหน้าที่เกี่ยวกับการคลังของบ้านเมืองเทียบได้กับคลัง พระยาจำบ้าน มีหน้าที่ดูแลกิจการไถนาต่าง ๆ รวมทั้งการประกอบอาชีพของประชาชนเทียบได้กับนาและพระยา เด็กชาย มีหน้าที่เกี่ยวกับกิจการภายในราชวัง เทียบได้กับวัง ซึ่งอาจจะเป็นจากอิทธิพลของ ราชสำนักกรุงเทปกก็ได้ เพราะก่อนหน้าที่ตำแหน่งทั้งสี่ไม่เคยถูกนำมากล่าวรวมกันเลย^๒

ล่วนหน้าที่ต่าง ๆ ของตำแหน่งทั้ง ๔ นี้มีเอกสารไม่ชัดเจนที่เป็นจริงตามที่สันนิษฐาน ข้างต้น จากเอกสารตัวเขียนพระยา ๔ ตำแหน่งนี้จะทำหน้าที่แทนเจ้าเมืองในการติดต่อกับ เมืองต่าง ๆ ใกล้เคียงจากหลักฐานการติดต่อกับเมืองเถิน เมืองตาก^๓ เช่น "อัครคาถา

^๑ Nigel J. Brailey, Ibid., p. 34.

^๒ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

^๓ ทวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๔ เลขที่ ๔๖ สำเนาแปลใบบอกเมืองเถิน เมืองตาก.

พระยาแสนหลวง สามล้าน พระยาจำบ้าน ๓๒ ขุนสนามเหนือเมืองเชียงใหม่ มายังเมือง
 ตาก" ยังมีหน้าที่ในการทำสงคราม โดยในปี พ.ศ. ๒๓๒๖ พระยาสามล้านได้ยกกองทัพไปตี
 ขานตองโฝ๊ะ กวาดต้อนผู้คนมาใส่บ้านเมือง^๑ พระยาสามล้านคือพระยาเทพสิงห์เป็นผู้รักษา
 การแทนเจ้าเมือง เมื่อครอบครัวของมิชชันนารี แมคคิลวารี เดินทางมาถึงเชียงใหม่ และ
 สั่งอนุญาตให้พักอาศัยอยู่ที่ศาลาสาธารณะที่นางแสงคำมาสร้างไว้ใกล้ช่วงเมรุ คือตลาดวโรรส
 ในปัจจุบันนี้^๒ และพระยาเทพสิงห์คนนี้เป็นผู้รับคำสั่งพระเจ้ากาวิโรศ ประหารชีวิต
 คนพื้นเมืองที่เป็นคริสเตียน ๒ คนออกจากตำแหน่งพระยาสามล้านนั้น พระเจ้ากาวิโรศขอ
 พระราชทานเครื่องยศจากราชสำนักกรุงเทพฯ ให้แก่พระยาสามล้าน ซึ่งได้รับราชการขานเมือง
 มาครั้งสมัยพระยาการิละ นอกจากนี้ตำแหน่งพระยาทั้งสี่ยังเป็นผู้รับคำสั่งเจ้าเมืองและดำเนิน
 การประกาศเรื่องการเกณฑ์ราชการต่าง ๆ ของบ้านเมืองไปยังหมู่พวกขุนนางระดับต่ำกว่า
 คือแสน ท้าว ซึ่งเป็นพวกแก่บ้าน ดังเช่นหนังสือเจ้านายท้าวพระยาเหนือสนามทุกคนรับสั่ง
 พระเจ้าเชียงใหม่มาถึงแสน เชื้อนแก่บ้าน แลนอินทวิไช แลนส มบัติบ้านคอยเต่า แลนปัญญา
 บ้านท่าเตื่อ ให้เกณฑ์คนช่วยรักษาข้างไประแหง"^๓

นอกจากตำแหน่งพระยาทั้งสี่แล้ว ยังขุนนางในตำแหน่งต่าง ๆ อีกมากมายที่รับ
 ราชการในเมือง แต่ขาดเอกสารบ่งชี้ว่าแต่ละตำแหน่งมีหน้าที่อย่างไร เช่นพระยาปราบสงคราม
 พระยาอำมาตย์ พระยาเชื้อน พระยาพุทธวงษ์ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งแสน ท้าวอยู่อีก
 เป็นจำนวนมากที่ปรากฏชัดจากเอกสารตัวเขียน เมื่อมีเจ้านายลงไปเฝ้าที่ราชสำนักกรุงเทพฯ
 นั้นจะมีหลักฐานบอกจำนวนเจ้านาย ขุนนาง บ่าวไพร่ที่เดินทางลงไปกรุงเทพฯ มีตำแหน่ง

^๑ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารฯ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^๒ Daniel McGilvary, Ibid, p 62.

^๓ ทวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๔ เลขที่ ๗ สำเนาแปลจดหมายเหตุเจ้านครเชียงใหม่

แสนท้าวเป็นจำนวนหลายคนที่เดินทางไปพร้อมเจ้านาย เช่นสมัย พ.ศ. ๒๓๔๔ พระเจ้า
 กาวีโรศ ฯ เมื่อครั้งยังเป็นพระยาบุรีรัตน์ ลงมาเฝ้าที่กรุงเทพฯ มีพระยามณเฑียร
 พระยาประทุม แสนไชยอักษร แสนปัญญา แสนสันทา แสนวอ ท้าวพิษณุ ท้าวทนต์ ท้าว
 นันตะ ท้าวว่า ท้าวพรม ฯลฯ^๑ เข้าใจว่าแสนท้าวนี้ คงเป็นข้าราชการขุนนางที่ทำงาน
 รับผิดชอบกับเจ้านายที่ดำรงตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ ซึ่งเจ้านายแต่ละคนจะมีจำนวนแสนท้าวอยู่
 กลุ่มหนึ่งที่เจ้านายจะใช้สอยทำราชการและให้ควบคุมดูแลไพร่พลของเจ้านาย

นอกจากนี้พวกแสนท้าวคงทำหน้าที่เป็นพวกแก้บ้านด้วยเช่น แสนสมบัติแก้บ้านคอยเต่า
 แสนปัญญา แก้บ้านท่าเรือ ช่วยดูแลคนเกณฑ์คนในการล่องช้างไปประแหง นอกจากนี้เมื่อมี
 ราชการตามชายแดนและการศึกก็จะส่งพวกขุนนาง ยศพระยา แสนท้าวออกไปสืบข่าวลาดตระเวน
 มารายงานที่เฝ้าสนาม เช่นให้แสนท้าว แสนหาญฤาไชย คุมไพร่ ๑๐๐ ออกไปลาดตระเวน
 ถึงเมืองพง เมืองแนม^๒ พระยาเชียงใหม่แต่งตั้งให้ท้าวคำฤา ท้าวอินตะกุมไพร่ ๒๐ คน
 ขึ้นไปสืบราชการเมืองพง^๓

สภาพสังคม เมือง เชียงใหม่

หลังจาก พ.ศ. ๒๓๓๔ เมื่อพระยาจักรีจะได้้นำกำลังคนมาตั้งเมืองเชียงใหม่ ซึ่ง
 เป็นเมืองร้างอยู่นั้น ได้ทำสงครามกวาดต้อนคนเข้ามาอยู่ในเมืองเชียงใหม่เป็นอันมาก ภายใน
 เมืองก็ได้ทะนุบำรุงบ้านเมือง ช่อมแซม กำแพงเมือง ขุดลอกคูเมืองและบูรณะวัดวาอารามต่าง ๆ
 ในบริเวณกำแพงเมืองคงเป็นที่อยู่อาศัยของพวกเชลยที่กวาดต้อนมาอาศัยอยู่ในเชียงใหม่ เช่น
 ทางประตูเชียงใหม่ มีบ้านวัวลายเป็นที่อยู่ของพวกไทยเขินทำเครื่องเงินจำนวนประชากรนั้น
 ไม่มีหลักฐานแน่นอนว่าเท่าใด แต่สมัยที่ริชาร์ดสัน เดินทางเข้มานั้นได้ประมาณว่าคนอาศัยอยู่
 ในเมืองเชียงใหม่ประมาณ ๒๐,๐๐๐ คน

^๑ ทวณ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๒๑ บัญชีรายชื่อคนเมืองเชียงใหม่.

^๒ ทวณ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๑๙ ลำเนาแปลใบบอกพระยาอุปราชา
 เมืองเชียงใหม่.

^๓ ทวณ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๔ คัดบอกเมืองแพร่.

ในตอนแรกคงอาศัยอยู่ในเมืองและรอบ ๆ เมือง คงอยู่ในอาณาเขตไม่กว้างขวางนัก บริเวณแม่น้ำปิง ฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก และเมื่อคนมาอาศัยอยู่มากขึ้น จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๔๔ มีหลักฐานชัดเจนเรื่องจำนวนประชากรของเมืองเชียงใหม่ว่าพลเมืองในแขวงเมืองเชียงใหม่มี ๓๖ แคว้น ๆ ๓,๐๐๐ คน เป็นพลเมือง ๑๐๘,๐๐๐ คน อีกทั้งแคว้นในเขตกำแพงเมืองขึ้นใน ๔ แคว้น ขึ้นนอก ๔ แคว้น รวม ๑๐ แคว้น ไม่ต่ำกว่า ๒๐,๐๐๐ คน รวมคนทั้งหมดประมาณ ๑๒๘,๐๐๐ คน^๑ ในระยะแรก ๆ จำนวนประชากรของเชียงใหม่คงมีไม่มากนัก จึงไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบการปกครองที่เข้มงวด ที่จะควบคุมไพร่ ไครสร้างทางการปกครองและสังคมจึงเป็นไปในรูปแบบที่หลวมระบบกษัตริย์กำลังคนก็ยังไม่เข้มงวด ซึ่งจะเห็นได้จากลักษณะของชนชั้นต่าง ๆ ที่ได้กล่าวต่อไป

กลุ่มผู้ปกครองประกอบด้วยเจ้านายที่สืบเชื้อสายมาจากพระยาสุลวะวะฤาไชยสงคราม และขุนนางข้าราชการ กลุ่มเจ้านายได้แก่เจ้านายที่สืบเชื้อสายมาจากพระยาสุลวะวะฤาไชยสงครามนั้น ได้ทำการปกครองเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง มาจนถึงสมัยที่มีการยกเลิกฐานะของเจ้าเมืองในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ แต่เดิมเจ้านายเชื้อสายเจ้าเจ็ดตนที่เป็นคนธรรมดา แต่ได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์ของราชสำนักกรุงเทพฯ ให้มีฐานะเป็นเจ้าเมืองตั้งแต่พระยาภาววิละ ในสมัยพระยาภาววิละมีแต่เจ้าเมืองคนเดียวที่ได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้า แต่ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดเกล้าพระราชทานให้เจ้านายที่ดำรงตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ มียศเป็นเจ้า ต่อมาบุตรหลานของเจ้านายเชียงใหม่ ลำพูน ลำปางสืบต่อมาก็ถูกเรียกเป็นเจ้าทั้งหมด ความชอบธรรมที่เชื้อสายเชื้อเจ็ดตนขึ้นมาปกครองเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปางนั้นผิดกับกษัตริย์ในสมัยราชวงศ์มังราย คือการสืบสันตติวงศ์สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยปู่เจ้าลาวจกนั้นเป็นความชอบธรรมของกษัตริย์ แต่เจ้านายเชื้อสายเจ้าเจ็ดตนนั้นมีความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมือง จากการแต่งตั้งของราชสำนักกรุงเทพฯ และความสามารถในการรบพุ่งทำสงครามขับไล่พม่าออกจากลานนาไทยนั้นเป็นการสร้างอำนาจและการยอมรับของประชาชน อีกทั้งเจ้านายเชื้อสายเจ้าเจ็ดตนนั้นก็ได

^๑ กจช., ร. ๕ ม. ๕๘/๑๒๗ เรื่องรายงานการตั้งแขวงในเมืองนครเชียงใหม่ วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๔.

สร้างความชอบธรรมในการปกครอง บ้านเมืองในด้านอื่น ๆ เช่นการเป็นผู้ปกครองที่ทรงไว้ซึ่ง
 ทศพิธราชธรรม การให้ความอุปถัมภ์พุทธศาสนา ด้วยการสร้างวัดแต่งตั้งสมณศักดิ์ตั้งแต่
 พระสังฆราชลงมา พระราชทานที่ดินและข้าพระให้แก่วัดสัง เสริมและสนับสนุนกิจการทางศาสนา
 เช่นการบวช การศึกษาของสงฆ์ เห็นได้จากตัวอย่างในบทบาทของเจ้าเมืองในสมัยต่าง ๆ
 ดังนี้คือ ในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ พระยาภาววิไลพร้อมทั้งพี่น้องบุตรหลานได้ถวายฉัตรและทำริ้วเหล็ก
 ล้อมพระธาตุศรีจอมทอง พ.ศ. ๒๓๖๑ พระยาเชียงใหม่ธรรมลังกาไปปฏิสังขรณ์พระวิหาร
 วัดพระธาตุศรีจอมทอง พ.ศ. ๒๔๐๕ พระยาภาววิโรศทำการฉลองหอพระไตรปิฎกวัดหัวขี้
 เป็นต้น^๑

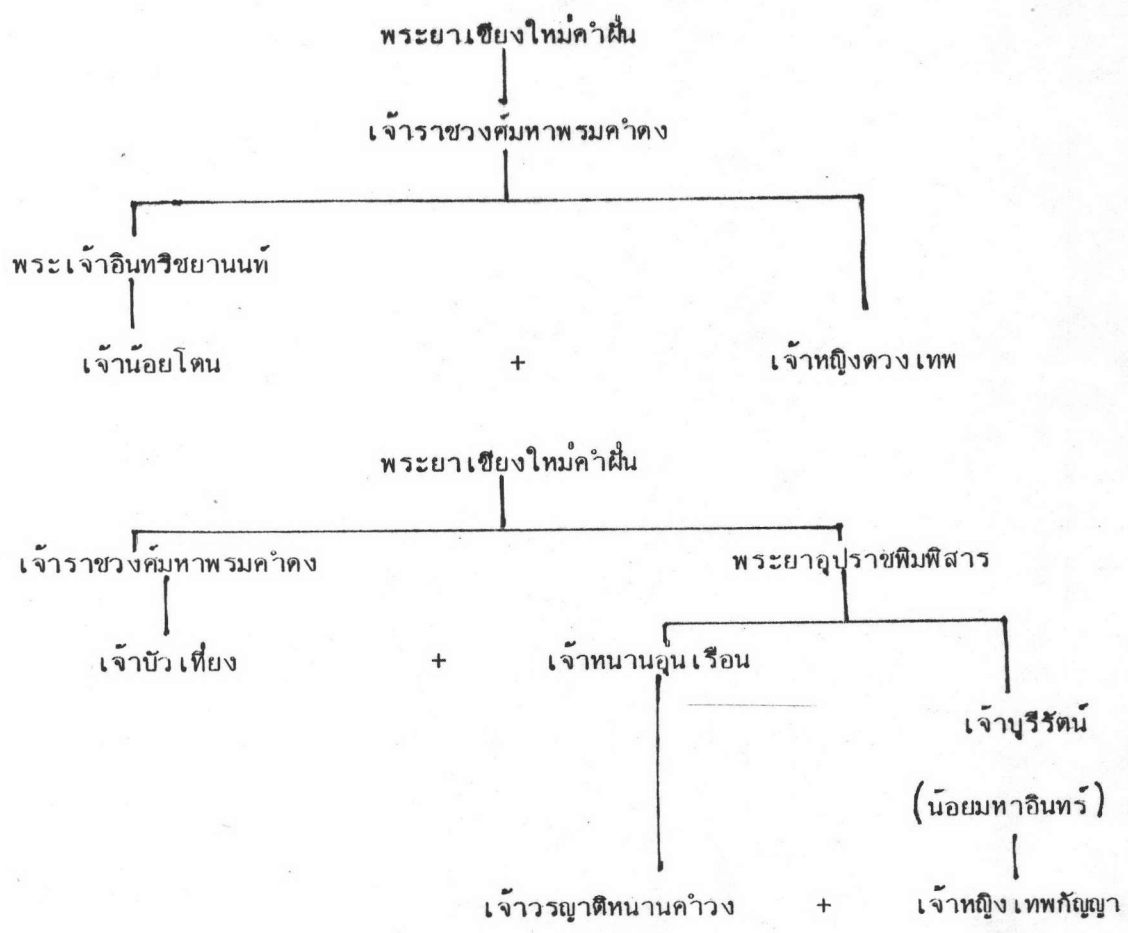
เจ้านายในตระกูลเชื้อสายเจ้าเจ็ดคน เป็นผู้มีบทบาททางการเมืองมาก เพราะ
 เป็นสมัยที่บ้านเมืองกำลังฟื้นฟูเจ้านายต่าง ๆ จึงมีส่วนร่วมในการสร้างบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่น
 ถาวร เจ้านายชั้นมีอยู่ ๒ ประเภท คือเจ้านายบางส่วนจะได้รับตำแหน่งทางการเมืองปกครอง
 เรียกว่าเจ้าชั้นห้าใบ คือเจ้าเมือง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร เจ้าบุรีรัตน
 ซึ่งตำแหน่งนี้จะได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักกรุงเทพฯ โดยพระราชทานเครื่องยศขึ้นมา
 ให้ด้วย นอกจากตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ ปรากฏหลักฐานในสมัยพระเจ้าอินทรวชิรมนที่ว่ามี
 ให้เจ้านายออกไปทำการปกครองดูแลที่นาและควบคุมไพร่ในท้องถิ่น ตำแหน่งนี้เจ้าเมืองจะเป็น
 ผู้แต่งตั้งเอง ซึ่งตำแหน่งนี้จะขยายอำนาจของเจ้านายที่มากขึ้นเรื่อย ๆ จนตำแหน่งการปกครอง
 ที่มีอยู่ไม่พอที่จะให้ประโยชน์แก่เจ้านายได้ทั่วถึง^๒

เจ้านายเชื้อสายเจ้าเจ็ดคนนั้นที่ทำการปกครองเมืองเชียงใหม่ นั้น สามารถแบ่งออก
 ได้เป็น ๔ สายตระกูลใหญ่ดังที่กล่าวมาแล้ว เจ้านายที่สืบเชื้อสายมาจากพระยาสุลวะระฤไชยนั้น
 มีศเป็นเจ้าเสมอเท่ากันหมด ความแตกต่างของเจ้านายแต่ละคนอยู่ที่ตำแหน่งทางการเมือง

^๑ ตำนานพระบรมธาตุจอมทอง, วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร, อ. จอมทอง,
 จ. เชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔.

^๒ Sharon K. Calavan, "Aristocrats and Commoners in Rural Northern
 Thailand." Ph.D. dissertation, Department of Anthropology University of
 Illinois, 1974, p. 101.

ที่เจ้าคนนั้นดำรงอยู่ เนื่องจากเจ้านายนั้นมีการแต่งงานในลักษณะที่มีภรรยาหลายคนได้ ทำให้เจ้าเมืองแต่ละคนนั้นมีบุตรและภรรยาเป็นจำนวนมาก อีกทั้งฐานะของเจ้านายนั้นมีได้ลक्षणะความเป็นเจ้า เช่นกับ เจ้า นายในกรุงเทพฯ ทุกคนที่สืบเชื้อสายมาจากสายตระกูลเชื้อเจ็ดคนนั้นมีฐานะเป็นเจ้าทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าจะมีมารดาเป็นคนธรรมดาได้มาจากเชื้อสายเจ้า แต่เจ้านายที่มีมารดาเป็นเจ้านั้นจะมีสิทธิและโอกาสในการแสวงหาผลประโยชน์และอำนาจมากกว่าเห็นได้บุตรและธิดาของพระยาเชียงใหม่คำฝั้น ซึ่งเกิดจากมารดาเป็นเจ้านั้นจะได้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองมากกว่า เจ้านายที่มีได้มีมารดาเป็นเจ้า เพราะระบบเครือญาติทางมารดาจะช่วยสนับสนุนให้เจ้านายเหล่านี้ขึ้นมาใช้อำนาจ อีกทั้งการแต่งงานในหมู่เครือญาติสายตระกูลเดียวกัน จะทำให้อำนาจและทรัพย์สินมรดกนั้นไม่กระจายไปยังกลุ่มอื่นสายตระกูลพระยาเชียงใหม่คำฝั้นนั้นมีการแต่งงานภายในสายเดียวกันมาก เช่น

ดูรายละเอียดในตารางการสืบสายตระกูลของพระยาเชียงใหม่คำฝั้น ตรงที่ใส่เครื่องหมาย + หมายถึงการแต่งงาน อยู่ในสายตระกูลเดียวกัน

จากการที่เจ้านายมี เป็นจำนวนมากทำให้เจ้านายมีบทบาทในการปกครอง เป็นส่วนใหญ่ ขุนนางมีบทบาทน้อยมาก ทำหน้าที่ในการบริหาร งานที่เป็นธุรการตามที่เจ้านายจะสั่ง อำนวยการในการปกครองอยู่ที่เจ้านายทั้งสิ้น

เจ้านายในเชียงใหม่ได้มีศักดินากำหนดไว้เหมือนที่กรุงเทพฯ จนกระทั่ง พ.ศ.

๒๔๔๓ จึงมีพระราชบัญญัติศักดินาเจ้านาย ขึ้นดังนี้คือ

๑.	พระเจ้าประเทศราช	ศักดินา	๑๕,๐๐๐	ไร่
๒.	เจ้าประเทศราช	ศักดินา	๑๐,๐๐๐	ไร่
๓.	พระยาประเทศราช	ศักดินา	๘,๐๐๐	ไร่
๔.	เจ้าอุปราช	ศักดินา	๕,๐๐๐	ไร่
๕.	เจ้าราชวงศ์	ศักดินา	๓,๐๐๐	ไร่
๖.	พระยาอุปราช	ศักดินา	๓,๐๐๐	ไร่
๗.	เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชบุตร พระยาราชวงศ์	ศักดินา	๒,๕๐๐	ไร่
๘.	เจ้าสุริยวงศ์ เจ้าราชทัณฑ์พันธวงศ์ เจ้าราช ภาคินัย เจ้าราชภาติกวงศ์ พระยาบุรีรัตน์	ศักดินา	๒,๐๐๐	ไร่
	พระยาราชบุตร			
๙.	เจ้าอตรการโกศล เจ้าชัยสงคราม เจ้าทักษิณนิเวศน์ เจ้านิเวศอตร พระยาสุริยวงศ์	ศักดินา	๑,๖๐๐	ไร่
๑๐.	พระยาอตรโกศล พระยาไชยสงคราม พระยารังขวา พระยารังซ้าย	ศักดินา	๑,๒๐๐	ไร่
๑๑.	พระยาเค้าสนาม	ศักดินา	๑,๐๐๐	ไร่
๑๒.	พระยา	ศักดินา	๖๐๐	ไร่
๑๓.	ท้าว	ศักดินา	๔๐๐	ไร่

๑๔.	แสน	ศึกษิตินา	๒๐๐	ไร่
๑๕.	เจ้าเมืองขึ้น	ศึกษิตินา	๒,๐๐๐	ไร่
๑๖.	เจ้าอุปราชมืองขึ้น	ศึกษิตินา	๑,๒๐๐	ไร่
๑๗.	ราชวงศ์เมืองขึ้น	ศึกษิตินา	๘๐๐	ไร่
๑๘.	พ่อเมือง	ศึกษิตินา	๖๐๐	ไร่
๑๙.	นายแคว้น	ศึกษิตินา	๔๐๐	ไร่
๒๐.	แกบ้าน	ศึกษิตินา	๓๐๐	ไร่ ^๑

สิทธิและหน้าที่ของเจ้านาย

เจ้านายจะมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากไพร่ คือ เจ้านายจะมีเสื้อผ้า การแต่งกาย ที่ผิดจากไพร่เมื่อเจ้านายเดินทางไปไหนจะมีไพร่เดินตาม ถูกรื้อยศ เช่นกระโถน พัด พานทอง ดลบัหมาก ฯลฯ ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเกณฑ์แรงงาน ไม่ต้องเสียภาษี มีสิทธิเป็นผู้ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งทางการปกครอง มีสิทธิในการตั้งศาลพิจารณาคดีที่บ้านได้^๒

เจ้านายจะมีบทบาทในการควบคุมกำลังคนและทรัพย์สินสมบัติ การควบคุมกำลังคนนั้น เจ้านายแต่ละคนจะมีแสน ท้าวอยู่ในบังคับจำนวนหนึ่ง และมีไพร่ซึ่งสมัครใจอยู่กับเจ้านายคนนั้น เป็นจำนวนหนึ่ง เมื่อมีศึกสงครามก็เรียกเกณฑ์ไพร่ โดยพวกแสนท้าวในบังคับเจ้านาย ยามสงบไพร่สามารถไปประกอบอาชีพของตนได้ ความมีอำนาจของเจ้านายนั้นขึ้นอยู่กับ การควบคุมทั้ง ทรัพย์สินที่เป็นกำลังคนและทรัพย์สิน เจ้านายที่มีอำนาจมากจะมีคนอยู่ภายใต้การควบคุม เป็นจำนวนมาก สำหรับไพร่นั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้านายมีไพร่ในการควบคุมเท่าใด แต่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้านายมีทาสในการควบคุมมากก็หมายถึงอำนาจที่มากกว่าเจ้านายอื่น ๆ เช่นเจ้าเมืองจะมีทาสประมาณ ๑,๕๐๐ คน เจ้าอุปราชมมีทาส ๑,๐๐๐ คน

^๑พระราชบัญญัติศึกษิตินาเจ้านาย พระยา ท้าว แสนเมืองประเทศราช, ราชกิจจานุเบกษา กรกฎาคม, ร.ศ. ๑๑๘.

^๒Sharon K. Calavan, Ibid., p. 66.

เจ้าอุบลวรรณา ซึ่งเป็นน้องของเจ้าทิพไกรสร ธิดาของเจ้ากาวิโรรสฯ มีทาส ๘๐๐ คน และเจ้านายอื่น ๆ จะมีทาสประมาณ ๑๐-๗๐ คน ต่อเจ้านายหนึ่งคน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความมั่งคั่งของเจ้านายแต่ละคนเป็นสำคัญ นอกจากทาสและไพร่แล้ว เจ้านายที่มีอำนาจ ยังมีข้าًงเป็นจำนวนมากอีกด้วย เช่นเจ้าเมืองมีข้าًงมากกว่า ๑๕๐ ตัว เจ้าอุบลวรรณา มีข้าًง ๑๓๕ ตัว เจ้าอุปราชมียข้าًง ๑๐๐ ตัว และเจ้านายอื่น ๆ จะมีข้าًงประมาณ ๕-๒๐ ตัว^๑

ส่วนเรื่องการเกณฑ์เจ้าเมืองมณฑลทมิฬเรียกเกณฑ์แรงงานจากไพร่มาใช้ในราชการ บ้านเมืองได้ทั้งในยามสงบและในยามสงคราม ในยามสงบไพร่จะถูกเกณฑ์ให้ช่วยราชการต่าง ๆ เช่นทำเหมืองฝาย สร้างถนน ขุดลอกคูเมือง สร้างวัดวาอารามต่าง ๆ สร้างคุ้มให้เจ้านาย ฯลฯ เมื่อศึกสงครามไพร่จะถูกเกณฑ์ไปรบ โดยที่ข้าราชการชั้นผู้น้อยคุมไพร่ขึ้นเป็นชั้น ๆ โดยจากกฎหมายมังรายศาสตร์ว่า ไพร่ ๑๐ คนให้อยู่ในความควบคุมดูแลของนายสิบ ๑ คน โดยมีข่มกวันเป็นผู้ประสานงานกับไพร่ นายสิบ ๒ คนให้อยู่ในความควบคุมดูแลของนายชาว (นายยี่สิบ) ๑ คน นายสิบ ๕ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของนายห้าสิบ ๑ คน มีปากซ้าย ขวา ๒ คนเป็นผู้ช่วย นายห้าสิบ ๒ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลนายร้อย ๑ คน นายร้อย ๑๐ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของขุนพันหรือเจ้าพัน ๑ คน ขุนพัน ๑๐ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของขุนหมื่นหรือเจ้าหมื่น ๑ คน เจ้าหมื่น ๑๐ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของเจ้าแสน ๑ คน เจ้าแสนให้อยู่ในความควบคุมดูแลของพระยาหรือกษัตริย์ ซึ่งมีอำนาจสูงสุด^๒ เจ้านายมีอำนาจในการเก็บภาษีอากรจากไพร่ การเก็บภาษีอากรในเชียงใหม่ นั้นเก็บจากผลผลิตโดยเสียภาษี

จากหลักฐานในสมัยที่แมคคราวด์ (McLeod) เดินทางเข้ามาในเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๘๐ นั้นพบว่ามีการเก็บภาษีเป็นข้าวสามถึงครึ่งต่อการใช้ควาย ๑ ตัว และไถปลูกฝ้ายใช้เมล็ดพันธ์ ๑ ถัง เสียภาษีเป็นฝ้าย ๓.๖๕ ปอนด์ ปลูกยาสูบทุก ๆ ๑๐๐๐ ตัน เสียภาษีหนัก ๗.๓๐ ปอนด์ การปลูกต้นหมากในแต่ละครั้งต้องเสียภาษีโดยใช้หมาก ๒๘๘ ลูก ปลูกพริก ๑ ส่วน

^๑Archibald Ross Calquhoun, Amongst the Shans. London: Field and Tuer, 1885., p 256-257.

^๒อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

เสียภาษีเป็นพริกหนัก ๓.๖๕ ปอนด์ เมื่อนำเกลือใส่เรือล่องขึ้นมาจากกรุงเทพฯ เสียภาษีเป็นเกลือ ๗๓ ปอนด์ ต่อเกลือในเรือ ๑ ลำ เมื่อไพร่จับช้างได้เป็นสิบตัวขึ้นไป มุลนายของไพร่นั้นต้องยกช้าง ๑ ตัวให้แก่เจ้าเมือง และอีก ๑ ตัวให้กับเจ้าอุปราชา^๑

เจ้านายแต่ละคนจะต้องมีนาของตนเองทำการผลิตเพื่อเลี้ยงครอบครัวและทาสในบังคับ คงใช้ทั้งแรงงานของทาสที่ตนมีอยู่และเกณฑ์แรงงานจากไพร่ในสังกัดมาช่วยทำการผลิต การแบ่งที่ดินและการแบ่งที่ดินและการแบ่งการคุมกำลังคนนั้น ปรากฏหลักฐานว่าที่ดินทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงนั้นอยู่ในความควบคุมของเจ้าเมือง ในสมัยนั้นคือพระยาเชียงใหม่พุทธวงศ์ ล้วนทางด้านตะวันออกของแม่น้ำปิง เทือกทำวังตาลขึ้นไปเป็นของพระยาอุปราชา ซึ่งต่อมาเป็นพระเจ้ามโหตรประเทศ ใต้ทำวังตาลลงมาเป็นของพระยาราชวงศ์ คือพระยาราชวงศ์มหาพรมคำตง ต่อมาจะเห็นว่าที่ดินลุ่มใหญ่ทางด้านตะวันออกนั้น ของแม่น้ำปิงนั้นเป็นของเจ้ามหาเทพ ซึ่งเป็นบุตรของพระยาอุปราชา และบริเวณทางใต้ทำวังตาลลงมา เป็นแถบอำเภอสาร์ภินัน เป็นของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งต่อมาให้เจ้ามหาวงศ์เข้ามาทำการปกครองดูแลเช่นที่ตำบลสันทราย

เจ้านายมีอำนาจและสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติจากกฎหมาย กล่าวว่เจ้าเมืองมีสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่สิ่งของที่ค้นพบในป่า ในน้ำ ในพื้นดิน เช่นงาช้าง รวงผึ้ง นอแรด ช้าง ม้า น้ำรัก สิ่งเหล่านี้จะต้องตกเป็นของเจ้าเมือง มีหลักฐานว่าในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ทรงเป็นเจ้าของป่าผึ้งที่เมืองฝาง ซึ่งจะอนุญาตให้คนเข้าไปเก็บเอาผึ้งได้ แต่ต้องเสียส่วยแก่เจ้าเมือง^๒

^๑ Archibald Ross Colquhoun, Ibid., p. 256.

^๒ กชช., ร. ๕ ต. ๔๐/๓ รายงานหลวงประชากิจคดี เรื่องภูมิประเทศเขตแดนฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือ เมืองนครเชียงใหม่.

กลุ่มขุนนาง

เจ้าเมืองมีอำนาจในการแต่งตั้ง ข้าราชการขุนนางช่วยในการปกครองบ้านเมือง ขุนนางข้าราชการในสมัยเจ้านายตระกูลเชื้อเจ็ดตนนั้น เท่าที่ปรากฏในหลักฐานมีขุนนางตั้งแต่ พระยา ท้าว แสน หมื่น ซึ่งเจ้าเมืองจะเป็นผู้แต่งตั้งขุนนางเหล่านี้จะช่วยบริหารบ้านเมือง ซึ่งได้กล่าวรายละเอียดในก่อนหน้านี้แล้ว

ข้าราชการขุนนางนี้จากกฎหมายพบว่า เจ้าเมืองจะ ให้สิทธิ์ขุนนางในการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ตามยศ เพื่อให้ขุนนางเหล่านี้ได้ทำการผลิตหรือเก็บภาษีที่มาจากไพร่ที่ทำการผลิตในที่นาอัน เป็นรายได้เลี้ยงชีพ แต่ข้าราชการนี้จะไม่มีการมลสิทธิ์ในที่ดินเพียงแต่ให้เก็บค่าเช่านาไปจนตาย หรือจนกว่าจะมีคำสั่งเปลี่ยนแปลงเมื่อตายแล้ว นาของข้าราชการจะตกเป็นของบ้านเมือง ตามเดิม^๑

กลุ่มผู้อยู่ใต้การปกครองได้แก่ ไพร่และทาส

ไพร่ในเชียงใหม่ไม่มีหลักฐานว่าสังกัดคนกลุ่มใด หรือหน่วยราชการใดโดยเฉพาะ สันนิษฐานว่า ไพร่คงเป็นอยู่อย่างอิสระเสรี แต่เข้าใจว่าเป็นความจำเป็นของไพร่ที่ต้องอยู่ในระบบอุปถัมภ์กับมูลนาย เพื่อให้มูลนายช่วยเหลือคุ้มครองไพร่ และไพร่ต้องมีหน้าที่รับใช้ มูลนาย โดยไพร่จะถูกเกณฑ์เมื่อมูลนายมีกิจการ^๑ เช่นการสร้างบ้าน สร้างวัด ทำถนน เหมืองฝาย อีกทั้งมีหลักฐานว่า มูลนายอาจส่งไพร่ไปค้าขายต่างเมืองเมื่อได้ผลกำไรจะแบ่งให้ไพร่ด้วย ไพร่มีสิทธิที่จะเปลี่ยนมูลนายได้เมื่อมูลนายเก่าตาย ไพร่มีสิทธิที่จะเลือกอยู่กับมูลนายใหม่หรือ ผู้รับมรดกของมูลนายเดิม นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานในเอกสารตัวเขียนที่ชี้ให้เห็นถึงสิทธิของไพร่ในการเปลี่ยนมูลนายได้ จากเอกสารดังนี้คือ

"...บ่าวไพร่ของพระเจ้ามโหตรประเทศราชนั้น แสนท้าวตัวเล็กคนใด ไม่สมัครอยู่กับเจ้านายบุตรจะไปอยู่กับเจ้ากาวิโรตสุริยวงษ์ เจ้าอุปราช เจ้าราชวงษ์ เจ้าบุรีรัตน์ บ่าวไพร่ เจ้ากาวิโรตสุริยวงษ์เจ้าอุปราช เจ้าราชวงษ์ เจ้าบุรีรัตน์จะสมัครอยู่กับเจ้านายบุตรเท่าใด ไม่ได้โจทไปต่างบ้านต่างเมืองแล้ว ก็ให้ผ่อนปรนกันได้ฉันทฤาดีและตามใจไพร่ ทำให้ถูกต้องตามอย่างธรรมเนียมเมืองลาวแต่ก่อน ห้ามอย่าให้ไปเกาะเอา แสนท้าว บ่าวไพร่ที่ไม่สมัครมาตจะกระทำกุมให้ไต่ความเดือดร้อน พวกหนึ่งไปนอกเขตแดนได้เป็น

^๑Nigel J. Bailey, Ibid., pp. 27-28.

อันชาติที่เดียว บ่าวไพร่เหลืออยู่เท่าใดให้เจ้าราชบุตรรวบรวมไว้ให้สิ้น มีราชการบ้าน
บ้านเมืองการทัพศึก เจ้ากาวิโรตจะไปสู้รบข้าศึกศัตรูเท่าใด ให้เจ้าราชบุตรคุมไพร่รับ
ยกไปสู้รบให้ทันทั่วที่..."^๑

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าแสน ท้าว ไพร่นั้นขึ้นอยู่กับเจ้านายคนใดก็ตามใจสมัคร
และโดยเฉพาะเจ้านายที่มีตำแหน่งทางการปกครองในกลุ่มเจ้าชนห้าไบนั้น ส่วนใหญ่บุตรหลาน
ของเจ้านายที่เคยดำรงตำแหน่งเจ้าชนห้าไบนั้นแล้วทั้งสิ้น จึงมีมรดกในด้านทรัพย์สินและกำลังคน
เป็นอันมาก อันจะสืบต่อเนื่องมาเป็นชั้น ๆ เช่นพระยาเชียงใหม่กำวโรตคือ พระเจ้ากาวิโรต
สุริยวงษ์เป็นเจ้าเมืองสายพระยาเชียงใหม่คำฝั้นจะมีเจ้านายบุตรหลานมากมาย และได้รับการ
ดำรงตำแหน่งเจ้าชนห้าไบนั้นเป็นจำนวนหลายคน ได้แก่พระยาอุปราชมพิสาร พระยาราชนงษ์
มหาพรหมคำดง เจ้าไชยลังกา เจ้าเมืองลำพูน เจ้าอุปราชธรรมปัญญา เจ้าบุรีรัตน์น้องมหาอินทร์
พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าอุปราชบุญทองษ์ เจ้าน้อยเทพวัง เจ้าราชภาติวงศ์ เจ้าดาราร-
าศรีรัตนไพโรจน์ (ดูตารางการสืบสายตระกูลของพระยาเชียงใหม่คำฝั้น) ไพร่นั้นคงอยู่เป็น
อิสระตามหมู่บ้านที่ตนอาศัยอยู่ เวลาถูกเรียกเกณฑ์ไพร่ให้ทำงานให้รัฐนั้นจะมีขุนนาง คือนายสิบ
นายฝ่าย นายบ้าน เป็นผู้คอยเกณฑ์ไพร่ให้ทำงานในกิจการต่าง ๆ รวมทั้งการทำไร่ของ
ไพร่ด้วย^๒ ไพร่คงผูกพันกับเจ้านายที่ตนสมัครใจอยู่ด้วยตามระบบอุปถัมภ์ เมื่อมีศึกสงคราม
เจ้าเมืองจะเกณฑ์ให้เจ้านายคุมไพร่ของตนนั้นออกทำศึกสงคราม เช่น ปี พ.ศ. ๒๓๔๔ พระเจ้า
เชียงใหม่ช้างเผือกธรรมลังกาแต่งตั้งให้คำมูล (บุตรนายพ่อเรือนภายหลังได้เป็นพระยาราชนงษ์)
และนายแก้วเมืองมา คุมพล ๒๐๐ คน ยกไปตีพม่า ซึ่งมาตั้งอยู่ปากน้ำแม่ปู้^๓ พ.ศ. ๒๔๑๒

^๑ ทั่วย. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๘ เลขที่ ๑๓ ร่างสารตราถึงพระยารัตนอาณชเขต

^๒ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑.

^๓ พระยาประชาภิจักรจักร, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๒.

นายน้อยมหาอินทร์ บุตรพระยาอุปราชมพิสาร ทูมกำลังเมืองเชียงใหม่ ๑,๐๐๐ คน ยกไปช่วย
ป้องกันเมืองปาย^๑ จำนวนไพร่ที่เจ้านายแต่ละคนมีอยู่นั้นไม่มีหลักฐานชี้ชัดว่ามีอยู่เท่าใด
แต่มีหลักฐานที่เกี่ยวกับไพร่ว่าในปี พ.ศ. ๒๓๔๔ ที่เมืองเชียงใหม่ ถ้าคน ๓ หมื่น เข้าบัญชี
๗,๓๐๐ คน ยังไม่ได้เข้าบัญชี ๒๒,๗๐๐ คน แบ่งขึ้นไปเมืองเชียงรายเป็นเจ้า ๗ คน
พระยา ๑๑ คน นาย ๑๐๗ คน ไพร่ ๘๘๐ คน นายและไพร่ที่เป็นคนชราพิการอีก ๒๕๐ คน
รวมเป็น ๑,๒๔๕ คน^๒

คนที่เข้าบัญชีนั่นคงเป็นไพร่ผู้ชายที่มีอายุตั้งแต่ ๑๖-๗๐ ปี ซึ่งมิใช่เป็นทาสนั้น เป็น
ไพร่ที่ต้องเข้าบัญชี เวลาฝึกเรียกเกณฑ์ทหาร^๓ ไพร่ที่ถูกเกณฑ์ในการรบครั้งนี้จะต้อง
มีมูลนายควบคุมอยู่ เพราะมีหลักฐานการสั่งไพร่ออกลาดตระเวน จะส่งท้าวหรือแสน
และนายไพร่จำนวนหนึ่งออกไป ในแต่ละเมืองคงมีสัมมะโนครัวของไพร่อยู่ แต่ไม่มีหลักฐาน
ว่าเมืองไหนเท่าใด พบเอกสารเมื่อมีการตั้งเมืองพะเยา เมืองงาวนั้นมีการกล่าวถึงเมือง
พะเยามีเลขสกัน ๖๐๐ คน เมืองงาวมีเลขสกัน ๓๐๐ คน^๔ ในสมัยที่ศึกษาเมืองหมายถึง
ตัวกำแพงเมืองเชียงใหม่และบริเวณรอบ ๆ เมืองอันเป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน ไพร่ที่อยู่ในหมู่บ้านจึง
มีแก่บ้านเป็นมูลนายชั้นต้น แก่บ้านต้องฟังฟังกับมูลนายสูง ที่ใหญ่กว่าคือเจ้านายที่อยู่ในเมือง
เจ้านายก็ต้องขึ้นอยู่กับเจ้าเมือง ซึ่งเป็นมูลนายสูงสุด นอกจากนี้ยังมีไพร่ที่มีความรู้ความสามารถ
พิเศษ เช่นช่างฝีมือ นักดนตรี ช่างพ่อน ช่างทอ ช่างไม้ ฯลฯ พวกนี้จะถูกเจ้านายเกณฑ์
เข้าไปรับใช้ในคุ้ม และมีสิทธิพิเศษจากไพร่คนอื่นอาจมีการเลื่อนชั้นทางสังคมได้

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๑.

^๒ ทวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๘ เลขที่ ๒๗ คัดบอกพระยาพิชัยว่าด้วยราชการเมือง
เชียงตุง เชียงรุ้งและพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำพูน นครลำปาง นครน่าน
เมืองป่าสัก

^๓ Holt S. Hallet, A Thousand Miles on Elephant in Shan States
(London: William Blackwood and son, 1890), pp. 202-203.

^๔ ทวญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๐ เลขที่ ๒๒ และ จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๑๓.

ไพร่มีหน้าที่รับใช้มูลนายที่ตนสังกัดอยู่ และรับใช้รัฐในการทำกิจการต่าง ๆ เช่น สร้าง กำแพง ขุดคลอง ข่อมและสร้างวัด สร้างเหมืองฝาย จากกฎหมายมังรายศาสตร์กล่าวว่า ไพร่เมืองมีหน้าที่สัดเปลี่ยนกันมาทำงานให้กับบ้านเมืองทุก ๑๐ วัน เว้น ๑๐ วัน โดยกลับไปทำงานของตน ทำไร่นา สวน ๑๐ วัน สลับกันตลอดไป^๑ ไพร่มีหน้าที่ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ โดยเสียภาษีเป็นสิ่งของที่ผลิตได้ เช่น ข้าวโดยเก็บจำนวนจากพันธข้าวที่ปลูก ใช้พันธข้าว ๑ ถึง เสียภาษีให้รัฐ ๑ ถึง นอกจากนี้ยังมีภาษีจากยาสูบ หมาก พริก-เกลือ ช้าง วัว ควาย^๒

ทาสมีสองลักษณะคือ ทาสเชลยและทาสลินไถ่

ทาสเชลยนั้นเป็นคนแต่เดิม ซึ่งเจ้านายเมืองเชียงใหม่ไม่กวาดต้อนจากเชียงแสน เมืองยอง เมืองปุ เมืองสาด ฯลฯ แล้วนำมาแบ่งปันกันในหมู่เจ้านาย เรียกว่า "คำปลายทอ กงช้าง" มีบุตรหลานสืบต่อมาเป็นทาสคำตัวของทาสพวกนี้ ๑ ปีขึ้นไป ชาย ๑ แถบ หญิง ๑ แถบ อายุพ้นห้าปีขึ้นไปมีคำตัวเต็ม คือชาย ๕๔ แถบ หญิง ๓๒ แถบ จนอายุถึง ๖๐ ปี จึงพ้นจากทาส ผู้เป็นนายถือกรรมสิทธิ์เด็ดขาด มีอำนาจขายทาสนี้ได้^๓ ทาสเชลยมีบุตรหลานต่อไปก็จัดเป็นทาส ทั้งสิ้น นายทาสจะได้รับมรดกสืบทอดต่อกันมา ทาสเชลยนี้มีจำนวนมากในลานนาไทย จำนวน มากกว่าไพร่เสียอีก เจ้านายแต่ละคนมีทาสจำนวนหนึ่ง และจำนวนทาสที่เจ้านายแต่ละคนมีอยู่ เป็นเครื่องที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจและความมั่งคั่งของเจ้านาย เช่นเจ้าเมืองมีทาส ๑,๕๐๐ คน เจ้าอุปราชมีทาส ๑,๐๐๐ คน มีทาสอีกพวกที่คล้ายทาสเชลยแต่เรียกว่า "คำทอคนโรง" ได้แก่ พวกที่ลูกสาวต้องโทษประหารชีวิต ภิรบชาบาทว์ บุตรภรรยาจึงตกมาเป็นคำทอคนโรง และอีก พวกหนึ่งเป็นคนเกเรที่บิดามารดาญาติผู้ใหญ่อบรมสั่งสอนไม่ได้ เกรงจะมีความผิดในภายหลัง จึงเอาตัวมามอบให้เจ้านายโดยเด็ดขาด พวกนี้จะมีคำตัวสืบทอดไปถึงบุตรหลานด้วย

^๑อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๘.

^๒Nigel J. Brailey, Ibid, pp 26-28.

^๓ กช., ร. ๕ ม. ๔๘/๑๒๗ เรื่องทาสเมืองนครเชียงใหม่, ร.ศ. ๑๑๘.

ในเชียงใหม่ นั้น ไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดที่ชี้ให้เห็นจำนวนทาสเชลยว่ามีเท่าใด แต่พบหลักฐานที่อ้างถึง เมืองเชียงแสนที่เพิ่งไปตั้งใหม่นั้น มีทาสเชลยที่ได้มาเมื่อครั้ง โจมตีเมืองเชียงแสนในสมัยพระยาการิละ นอกจากนี้มีทาสสินไถ่เป็นไพร่ที่ขายตัว เป็นทาส ถ้าไม่สามารถชำระค่าตัวได้ เมื่อเกิดลูกหลานก็ต้องตกเป็นทาสตลอด ทาส เหล่านี้ก็จะตกเป็นมรดกของนายเงินมาเรื่อย ทาสที่อยู่กับเจ้านายนั้น บางพวกก็อาศัย อยู่ในคุ้ม บางพวกอยู่ในหมู่บ้าน นอกกำแพงเมือง เวลาเจ้าต้องการเรียกใช้ ก็เกณฑ์ เข้ามาใช้ จำนวนเวลาที่เข้าเกณฑ์ทาสมาใช้นั้นไม่แน่นอน อาจเฉพาะวันหรือเป็นเดือน ก็ได้

นอกจากนี้ทาสบางคนเจ้านาย ขุนนาง หรือผู้มีฐานะดีถวายให้กับวัดในพุทธศาสนา เรียกว่า "ข้าพระ" เพื่อให้ทาสที่เป็นข้าพระนี้ทำหน้าที่ดูแลรักษาวัดวาอารามต่าง ๆ หลักฐานเกี่ยวกับ^๑พระในเชียงใหม่ นั้นพบว่า ในสมัยพระยาการิละมีการถวายทาสให้เป็น ข้าพระ เพื่อดูแลรักษาวัดพระธาตุดอยจอมทอง^๑

ถึงแม้ว่าทาสจะต้องขึ้นอยู่กับนายทาสนั้น แต่กฎหมายลานนาไทยก็ให้สิทธิแก่ทาส หลายประการ เช่นสิทธิในการขอรับมรดก สิทธิที่จะไม่อยู่กับนายของตนเมื่อนายไม่ดูแลรักษา เวลาทาสเจ็บป่วย นายทาสจะฆ่าทาสไม่ได้ ถ้าฆ่าทาสตายจะมีความผิด ถ้านายทาสเป็น ขู้กับเมียทาส ต้องปล่อยผู้เป็นสามีให้เป็นอิสระ^๒

นอกจากทาสและไพร่แล้ว พระสงฆ์เป็นกลุ่มหนึ่งที่มิพบทาสต่อสังคมลานนาไทยมาใน อดีตแล้ว ในด้านการศึกษาและการเป็นพระสงฆ์นั้น มีผลต่อการเลื่อนฐานะทางสังคมสูงขึ้น ผู้ชายลานนาไทยส่วนใหญ่ต้องได้รับการบวชเรียนจากวัด ถ้าบวชเฒ่าแล้วสึก เรียกว่า น้อย บวชพระแล้วสึก เรียกว่าหนาน พวกนี้จะมีฐานะทางสังคมสูงขึ้น นอกจากนี้พระสงฆ์ ยังเป็นผู้มิพบทาสในทางด้านประเพณีต่าง ๆ ในสังคม รวมทั้งการทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับ ไสยศาสตร์ เช่นพิธีสังชะตาเมือง อายุเมือง

^๑ตำนานพระบรมธาตุดอยจอมทอง, หน้า ๑๖.

^๒อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๒-๒๔๔.

ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครอง

จากสภาพสังคมของเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้น เจ้านายเชื้อสายทิพย์จักรต้องสร้าง
 ความมั่นคงเข้มแข็ง ทำศึกสงครามกวาดต้อนผู้คนเข้ามาอยู่ในเมือง สร้างบ้านแปลงเมืองใหม่
 คนในสังคมเชียงใหม่ซึ่งเป็นผู้อยู่ใต้การปกครองนั้นมีสองกลุ่มคือ ไพร่และทาสตั้งที่ใดกล่าวแล้ว
 ไพร่คงเป็นประชาชนดั้งเดิมที่อยู่ในเชียงใหม่หลบหนีภัยจากพม่าเข้ามาอยู่ในป่า เมื่อพระยา
 กาวีละตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้น ไพร่ที่อยู่ในป่าคงออกมาอยู่ในเมืองกับอีกส่วนหนึ่งเป็นชาวเมือง
 ลำปางที่พระยาการีละพาอพยพมาตั้งในเชียงใหม่ เมื่อตั้งเมืองเชียงใหม่แล้วกำลังคนยังมีน้อย
 จึงมีการยกทัพออกไปกวาดต้อนผู้คนเข้ามาเห็นได้จากสงครามที่กล่าวมาแล้วหลายครั้ง ผู้คนที่
 ได้กวาดต้อนเข้ามามีส่วนใหญ่มิฐานะเป็นทาสเชลย มาตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยรอบ ๆ เมือง
 เชียงใหม่ โดยเจ้านายเชียงใหม่ในขณะนั้นที่ได้รับส่วนแบ่งทาสเหล่านี้ควบคุมดูแลกัน เข้าใจ
 ว่ากำลังคนที่มีอยู่ในขณะนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ในระยะแรกจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีระบบ
 ที่เข้มแข็งนักในควบคุมคน

ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ เจ้านายตั้งแต่เจ้าเมืองลงมาตลอดจนบุตรหลาน
 นั้นคงต้องมีไพร่สมครใจขึ้นอยู่ไม่มากก็น้อย ทั้งนี้ก็ต้องขึ้นอยู่กัอำนาจและบารมีของเจ้านายนั้น
 ด้วย มีแสน ท้าว ซึ่งเป็นขุนนางที่ขึ้นอยู่กัเจ้านายคนนั้น ๆ คอยดูแลไพร่ การแบ่งการคุม
 ไพร่คงเป็นการแบ่งตามอาณาเขตเหมือนการแบ่งผลประโยชน์ที่กล่าวมาแล้วในสมัยพระยาพุทธวงศ์
 คือไพร่ที่อยู่ในหมู่บ้านที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงทั้งหมดต้องขึ้นอยู่กัเจ้าเมือง แต่ไพร่ที่มี
 สิทธิเปลี่ยนมูลนาย การเปลี่ยนก็ต้องเลือกเอามูลนายที่มีอำนาจมากกว่ามูลนายเดิม ถึงแม้
 เจ้านายจะเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด แต่ก็มีข้อจำกัดในการขูดรีดไพร่ เพราะจากลักษณะความ
 สัมพันธระหว่างเจ้ากับไพร่นั้น ไพร่สามารถเลือกมูลนายตามใจสมัคร ห้ามบังคับไพร่ ฉะนั้น
 การที่เจ้านายที่มีความสามารถมาก มีอำนาจบารมีก็จะเป็นที่นิยมของไพร่ให้เข้ามาอยู่ด้วย

สำหรับทาสนั้น ถึงแม้จะแตกต่างกับไพร่ในการที่ไม่มีอิสระในการเลือกมูลนาย แต่
 สภาพความเป็นอยู่ของทาสกับไพร่ไม่แตกต่างกันนัก ทาสบางส่วนจะอาศัยอยู่ในคุ้มของเจ้านาย

ศ. ป. ๒๕๓๕
 พงศาดิเรก
 พงศาดิเรก
 พงศาดิเรก
 พงศาดิเรก

๑ / ๑

ทำงานรับใช้เจ้านาย บางส่วนเจ้านายจะให้ตั้งอยู่ในหมู่บ้านนอกเมือง ทำการเพาะปลูกให้เจ้านาย และจะถูกเรียกเกณฑ์มารับใช้เจ้านายเป็นบางโอกาส^๑ เจ้านายที่เป็นเจ้าของทาสจำนวนมากก็ต้องเป็นผู้มีอำนาจและบารมีมาก เพราะทาสพวกนี้ส่วนใหญ่ได้มาจากการทำสงครามทั้งสิ้น ซึ่งเห็นได้ชัดในจำนวนทาสที่เจ้านายแต่ละคนมีอยู่ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

ลักษณะการผลิตในสังคมเมืองเชียงใหม่

การผลิตในสังคมเมืองเชียงใหม่ ก่อน พ.ศ. ๒๓๘๔ นั้น เป็นการผลิตแบบยังชีพหรือการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง โดยมีพลังในการผลิตค่อนข้างจำกัด ยังต้องพึ่งพิงธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ตลอดจนเครื่องมือในการผลิตก็ใช้เครื่องมือง่าย ๆ ที่สร้างได้เอง เช่น จอบ เสียม มีดโกน แรงงานในการผลิต ใช้แรงงาน คน สัตว์ แต่ก็มีการชลประทานช่วยเช่นการทำเหมือง ฝาย หรือตูกั้นน้ำ สำหรับเรื่องที่ดินมีการสนับสนุนให้มีการบุกเบิกหักร้างที่ดินทำกินอยู่เสมอ ไพร่ต้องเสียภาษีให้กับรัฐและมูลนาย ที่ดินในเชียงใหม่ในสมัยนี้เข้าใจว่าแต่เดิมเมื่อพระยาการวิริยะ เริ่มเข้ามาตั้งเมืองได้กวาดต้อนผู้คนอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองคง จำยกที่ดินทำกินให้กับเจ้านายเพื่อให้ไพร่และทาสที่อยู่ในบังคับของเจ้านายนั้นทำการผลิต การเสียภาษีนี้ในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนก็จะมีลักษณะแตกต่างกันออกไป ที่เชียงใหม่ต้องเสียภาษีให้ทั้งกับรัฐและมูลนาย เสียให้มูลนายนั้นอาจเป็นค่าเช่าที่ดิน ข้าวหนึ่งถึงต่อพันธัข้าวที่ปลูกหนึ่งถึงสำหรับภาษีที่เสียให้รัฐนั้นจัดเก็บโดยผู้ใหญ่บ้านที่มียศเป็นแสนหรือท้าว โดยจะนำข้าวไปที่เค้านามให้ข้าวสามถึงต่อพันธัข้าวที่ปลูกหนึ่งถึง ซึ่งก็อยู่ในระดับต่ำมาก เพราะเมื่อเทียบกับพันธัข้าว ๑ ถึง สามารถปลูกข้าวได้ ๖๐ ถึง^๒ ในเมืองลำพูนต้องเสียภาษีให้แก่รัฐเป็นข้าวหนึ่งถึงต่อพันธัข้าวที่ปลูกหนึ่งถึง ไม่ต้องเสียภาษีเป็นข้าวให้มูลนาย แต่ทุก ๆ บ้านในเมืองลำปาง

^๑ Lilian, Johnson Curtis, The Laos of North Siam, pl21.

^๒ E.P. Blundell, "An Account of Some of the Petty States lying North of the Tenasserim Provinces; Drown up from the Journals and Report of Dr. Richardson. Esq Surgeon of the Commission of the Tenasserim Provinces" Journal of the Asiatic Society of the Asiatic Society of Bengal 58, p. 696.

ต้องจ่ายเงินครึ่งแถบสำหรับเป็นค่าบูชาผีคุ้มครองบ้านเมือง^๑ ที่ดินและการผลิตข้าวในสมัยที่ยังไม่มีความสำคัญมากนัก เป็นการผลิตให้พอเลี้ยงตัวเอง เพราะมีประชากรเบาบางมากด้วย อันเนื่องจากการเพิ่งเริ่มตั้งบ้านเมืองใหม่

ระบบการผลิตของเชียงใหม่จึงเป็นแบบเลี้ยงตัวเองได้คือมีทั้งการเกษตรกรรมและหัตถกรรม โดยไพร่ทำนาผลิตข้าวเพื่อบริโภค แล้วก็ยังปลูกพืชผลต่าง ๆ เช่น มะพร้าว พืชหมาก ยาสูบ พริก พืชสวนครัวอื่น ๆ ไร่บริโภค^๒ นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งมีทั้งใช้เป็นอาหารและใช้งาน ในเชียงใหม่มีการเลี้ยงสัตว์ที่สำคัญคือ วัว ควาย ในช่วง พ.ศ. ๒๓๗๒ เป็นต้นมา เมื่อ ดร.ริชาร์ดสัน เดินทางเข้ามาขอซื้อวัวควายไปเป็นเสบียงอาหารให้อังกฤษในพม่า นอกจากนี้วัวยังใช้เป็นพาหนะบรรทุกสิ่งของออกไปขายต่างบ้านเมืองเรียกว่า วัวต่าง และยังมีการทำหัตถกรรมในครัวเรือน การปลูกฝ้ายสำหรับทอผ้า การจักรสาน การทำมีด จอบ เสียม สำหรับหัตถกรรมที่ทำยาก เช่นของใช้พวกโลหะ ไม่ได้ทำในหมู่บ้าน มีการเอาเข้าไปแลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านอื่น ๆ^๓ แต่การแลกเปลี่ยนก็มีน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของหรือสินค้าที่สำคัญที่บางหมู่บ้านผลิตไม่ได้ เช่นเกลือ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องใช้จากโลหะ เกลือเป็นสินค้าสำคัญมากในเชียงใหม่ต้องส่งขึ้นไปจากกรุงเทพฯ มีราคาสูงมาก นอกจากจะเอาเกลือจากกรุงเทพฯ แล้ว ก็มีบ่อเกลือที่เมืองบัว จังหวัดน่าน เกลือสินเธาว์จากน่านถูกนำเอามาขายในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง^๔

^๑Nigel J. Brailey, Ibid., p. 28.

^๒คาร์ล บ็อค, สมัยพระปิยะมหาราช แปลโดยเสฐียร พันธรังสี และอัมพร จุลานนท์, หน้า ๓๗.

^๓ชูลิทธิ ชูชาติ, "การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในสังคมลานนา : ศึกษาเฉพาะการผลิตระดับหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. ๑๘๘๔-๒๔๗๕" วารสารมนุษยศาสตร์ ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ (กค.-ธค., ๒๕๒๕), หน้า ๔๗.

^๔ชูลิทธิ ชูชาติ, พ่อค้าวัวต่าง ๐ ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย, หน้า ๒๗.

จากสภาพสังคมที่มีประชากรเบาบาง ลักษณะทางการผลิตก็เป็นเพียงการผลิตพอเลี้ยง
 ตัวเอง เจ้านายก็ไม่สามารถดึงผลผลิตจากไพร่ในเรื่องภาษีได้มากนัก ทำให้เจ้านายหันไป
 ทำการค้า โดยจะปรากฏหลักฐานว่าในทุก ๆ ปีจะมีกองคาราวานจากชายแดนของจีน พวก
 พ่อค้าจีนฮ่อจะนำเอาสินค้าเช่นผ้าไหม ผ้าแพร ผ้าขนสัตว์ หม้อทองเหลือง และสิ่งของ
 เบ็ดเตล็ดมาจากยูนาน มาแลกเปลี่ยน น้ํารัก พวกของป่า เป็นต้น การค้ากับพวกจีนฮ่อ
 นั้นคงทำกันในหมู่เจ้านาย อีกทั้งเพื่ออังกฤษได้พม่า ในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ แล้ว มีการติดต่อ
 ค้าขายกับอังกฤษที่มะละแหม่ง โดยการค้าโค กระบือและยังมีการค้าทาสกับพวกยวแดง
 อีกด้วย^๑ ต่อมาภายหลัง พ.ศ. ๒๓๘๔ การค้าในเชียงใหม่ขยายตัวมากยิ่งขึ้นเมื่อมี
 พ่อค้าเว้ อันเป็นพ่อค้าเงี้ยว พม่า จีนฮ่อ เข้ามามากยิ่งขึ้น อันเป็นผลมาจากการเข้ามาทำ
 ป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษ

^๑ อานันท์ กาญจนพันธ์, พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา, มิตรนราการพิมพ์ :
 กรุงเทพฯ , ๒๕๒๗, หน้า ๘๘.